

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADININ DENETLENME
SORUNU (1839-1908)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KADRİYE AKÇAY

AĞUSTOS 2020

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADININ DENETLENME
SORUNU (1839-1908)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Kadriye AKÇAY

Danışman
Doç. Dr. Levent DÜZCÜ

BOLU 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Kadriye AKÇAY'a ait "OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADININ DENETLENME SORUNU (1839-1908)" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Tarih** Anabilim Dalında **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliğiyle / oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

05.08.2020

	Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) :	Doç. Dr. Levent DÜZCÜ
Üye	: Doç. Dr. Cemal SEZER
Üye	: Dr. Öğr. Gürbüz Arslan

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Osman GÖRÜR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “**OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADININ DENETLENME SORUNU (1839-1908)**” baŐlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyduğumu, baŐvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kadriye AKÇAY

05.08.2020

ÖN SÖZ

Osmanlı toplum yapısında modernleşme ile değişen tüketim kalıpları toplumdaki Batı imajını güçlendirirken bu durum Osmanlı kadını üzerinde de birtakım değişikliklere yol açmıştır. Kadın ve bedeni üzerindeki değişiklikler kadının devlet tarafından denetlenmesi gereken bir sorun olarak gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu sebepten denetim ve iktidar kavramları arasına sıkışmış kadın kimliğinin 19. yüzyıl Osmanlı toplum düzeninde yeniden şekillendirildiğini görmekteyiz. Devletin kadın ve bedeni üzerindeki müdahaleci yaklaşımları Tanzimat öncesi de görülmekle beraber bu tarihten itibaren kontrol ve denetim konusunda devletin daha sistematik ve kararlı uygulamalarına tanık olmaktadır.

Çalışmamızda kapsam itibarıyla hukuk, eğitim, giyim- kuşam, kamusal hayat, arazi, cariyelik, evlilik, çocuk düşürme, suç, ceza vb. alanlarda kadınlara yönelik uygulamalar incelenecektir. Bu kapsamda devlet ve kadın ekseninde değişen toplum yapısıyla birlikte kadınların uyması gereken kuralların neler olduğu ve hangi konularda kadınlara yönelik uyarıların ve denetimlerin yoğunlaştığı tespit edilecektir.

Çalışmamızın amacı ise 19. yüzyıl devlet sisteminde kadına yönelik denetim ve müdahaleleri devlet arşivlerinden elde ettiğimiz belgeler ile kanıtlayıp bu denetimlerin hangi gerekçe ile gerçekleştirildiğini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktır.

Çalışmanın önemi ve özgün yönü ise Osmanlı Devleti'nin kadınlara yönelik uygulamalarına 18. ve 19. yüzyıl arşiv belgelerine dayanarak ışık tutmaktır. Çalışmada Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemlerin seçilme nedeni ise Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin klasik döneme oranla kadın hayatına etki edip etmediğini belirlemektir. Ayrıca bu çalışma yalnızca tarih alanını ilgilendirmemekle birlikte farklı disiplinler ile tarih bilimini bir araya getirmektedir.

Bu konu üzerine çalışmamda vesile olan, beni bu konuda yüreklendiren değerli hocam Doç. Dr. Levent Düzcü'ye, çalışmanın başından sonuna kadar sonsuz sabrı, anlayışı ve yardımları için Arş. Gör. Şaban Demir'e ve lisanstan bu yana desteğini benden esirgemeyen, bu yola girmem için beni teşvik eden saygıdeğer hocam Prof. Dr. Ahmet Ocak'a teşekkür ederim. Ayrıca araştırma ve yazma sürecinin bütün zorluklarını da güzelliklerini de benimle birebir yaşayan aileme özellikle de anneme büyük bir

teşekkür borçluyum, iyi ki varlar... Bilimsel kaynaklarla yürüttüğümüz çalışmamız ileride bu konuyla yakından veya uzaktan ilgilenenlere faydalı olabilirse asıl hedefine ulaşmış olacaktır.

Kadriye AKÇAY

05.08.2020

ÖZET

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADININ DENETLENME SORUNU (1839-1908)

Kadriye AKÇAY

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç Dr. Levent Düzcü

Ağustos 2020, 114+ xiv Sayfa

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan değişim ve dönüşüm hareketi geleneksel toplum yapısında bazı değişikliklere yol açmıştır. Tanzimat ile değişen tüketim alışkanlıkları Osmanlı'da Batı imajının yerleşmesine zemin hazırlarken bu durum kadın ve bedeni üzerinde de etkili olmuştur. Modernleşen devlet düzeninin geçmişe oranla toplumsal yaşama giderek daha fazla nüfuz etmesi denetim ve kontrol odaklı bir devlet inşasının güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Modern öncesi dönem Osmanlı devlet düzeninde görülen denetimin bu tarihten itibaren değişen kadın görünümü üzerinde aktif bir faaliyet göstermesi aslında bu dönemde muhafazakâr bir modernleşmenin tercih edildiğini göstermektedir. 19. yüzyılda kadının özgürleşmesi için hukuk, eğitim, giyim, arazi, evlilik vb. alanlarda yapılan yeniliklerin amacı kadının aile içindeki konumunu zenginleştirmek 'iyi anne' ve 'iyi eş' görüntüsünü güçlendirmektir. Modernleşme ile değişen kent dokusu ülke nüfusu üzerinde de değişikliklere sebep olurken bu dönemde yalnızca kadın devletin kontrol ettiği konular arasında yer almayacaktır. Merkezi bir devlet, değişen ve gelişen toplum düzeninde artık daha otoriter ve kontrol odaklı politikalar izleme yoluna gidecektir.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı kadını, denetim, Tanzimat, Osmanlı modernleşmesi, kadının özgürleşmesi.

ABSTRACT**THE PROBLEM OF SUPERVISION OF WOMAN IN THE OTTOMAN
MODERNIZATION (1839-1908)****Kadriye AKÇAY****Master Thesis****Department of History****Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Levent DÜZCÜ****August 2020, 114+ xiv Page**

The change and transformation movement that started with Tanzimat in the Ottoman State caused some changes in the traditional social structure. While changing consumption habits with Tanzimat paved the way for the image of the West in the Ottoman Empire, this also had an impact on women and their body. The increasing penetration of modern state order in social life compared to the past has paved the way for the strengthening of a state building with a focus on control and control. The fact that the control observed in the pre-modern Ottoman state order had an active activity on the changing female appearance since that date shows that a conservative modernization was preferred in this period. The aim of the innovations in law, education, clothing, land, marriage, etc. for the liberation of women in the 19th century is to enrich the position of women in the family and to strengthen the 'good mother' and 'good wife' profile. While the urban texture that changed with modernization caused changes on the country's population, it was not only among the issues controlled by the female state in this period. A central state will now pursue more authoritative and control-oriented policies in a changing and developing social order.

Keywords: Modernization, Ottoman Woman, Control, Tanzimat, Ottoman modernization, Women's liberation

Anneme

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	iii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM	
1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DENETİM.....	6
1.1.Modern / Modernleşme Nedir?.....	6
1.2.Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Çalışmaları.....	9
1.2.1.Tanzimat ve Kadın Modernleşmesi.....	13
1.3.Denetim Nedir?	16
1.3.1.Osmanlı Devleti'nde Denetim ve Modernleşme Arasındaki Paralel İlişki.....	20
1.3.2.Değişim ve Gelişim Sürecinde Çoğalan Söylem Kanalları.....	22
II. BÖLÜM	
2.KADININ DÖNÜŞÜMÜ SÜRECİNDE DEVLETİN ROLÜ VE MÜDAHALELERİ.....	27
2.1.Eğitim Alanında Kadına Yönelik Düzenlemeler.....	27
2.1.1.Sıbyan Mektepleri.....	27
2.1.2.Kız Rüşdiyeleri.....	30
2.1.3.Kız İdadileri.....	32
2.1.4.Mesleki Eğitim.....	32
2.1.5.Ebe Mektebi.....	33
2.1.6.Sanayi Mektepleri.....	34
2.1.7. Darülmualimat.....	34

2.2.Kadınlarla İlgili Hukuki Düzenlemeler.....	39
2.2.1. Arazi Hukuku.....	39
2.2.2. Cariyeliğin Kaldırılması.....	40
2.2.3. Evlenme ve Boşanma.....	42

III. BÖLÜM

3. POLİTİK ALAN KADIN BEDENİ VE SİYASET.....	45
3.1. Denetim ve Değişimin Simgesi: Kadın Kıyafetleri.....	45
3.2. Kamusal Alanda Denetimin Merkezinde Osmanlı Kadını.....	60
3.3. Kadın, Beden ve Siyaset (Iskat-ı Cenin).....	76
3.4. Osmanlı Devleti'nin Fuhuş ile Mücadelesi Kapsamında Umumhaneler.....	79
3.5. Düzene Tehdit: Osmanlı'da Dilencilik ve Kadın Dilenciler Üzerine Bir Değerlendirme.....	87

IV. BÖLÜM

4.SONUÇ.....	92
---------------------	-----------

KAYNAKLAR.....	94
-----------------------	-----------

EKLER.....	110
-------------------	------------

EK 1: Ramazan ayının yaklaşması sebebiyle kadın ve erkeklerin çarşı ve pazarlarda uygunsuz vaziyette gezmeleri, davranışlarına dikkat etmeleri konusunda halkın uyarılması.....	111
--	-----

EK 2: Kadınların cuma günleri Kağıthane ve diğer mesire yerlerine gitmelerinin yasak olduğu.....	112
---	-----

EK 3: Kadınların çarşı pazarda açık saçık giyinmemeleri ve terzilerinde kadın kıyafeti dikerken bu kurala göre hareket etmelerine dair III. Selim'in hattı.....	113
--	-----

EK 4: Beykoz'da kurulan bir tiyatrodaki kadın ve erkeklerin aynı anda oyun sergilemesi, beraber oturmaları ve kadınların İslam'a yakışmayacak şekilde açık saçık olmasından dolayı tiyatro faaliyetinin engellenmesi.....	114
--	-----

TABLolar LİSTESİ

Tablo 2.1: Sıbyan Mekteplerinde Okutulacak Dersler.....	29
Tablo 2.2: 1873 yılı Kız Rüşdiyelerinde Uygulanan Ders Programı.....	31
Tablo 2.3: 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne Göre Darülmuallimat'ta Okutulacak Dersler.....	36

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT. DV.	: Sadaret Nezareti Deavi Evrakı
A.DVN. MKL.	: Sadaret Nezareti Mukavelenamerler
A.MKT.	: Sadaret Nezareti Mektubi Kalemi
A.MKT. MHM.	: Sadaret Nezareti Mühimme Kalemi Evrakı
A.MKT. NZD.	: Sadaret Nezareti ve Devair Evrakı
AE. SABH. I.	: Ali Emiri Abdülhamid I
AE. SMHD. II.	: Ali Emiri Mahmud II
AE. SSLM. III.	: Ali Emiri Selim III
BEO.	: Bab-1 Ali Evrak Dosyası
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. ADL.	: Cevdet Adliye
C. DH.	: Cevdet Dahiliye
Çev.	: Çeviren
DH. EUM.AYŞ.	: Dahiliye Nezareti, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi
DH. EUM. THR.	: Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi
DH. KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MUİ.	: Dahiliye Nezareti Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
HAT.	: Hatt-1 Hümayun
HR. MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi
HR. TH.	: Hariciye Nezareti Tahrirat Kalemi
İ. MVL.	: İrade Meclisi Vala
İ. ZB.	: İrade Zabtiye
İ.DH.	: İrade Dahiliye
M.Ö.	: Milattan Önce

MF. MKT.	: Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
t.y.	: Tarih yok
Vb.	: Ve benzeri
V.dğr.	: Ve diğçerleri
Vs.	: Vesaire
Y. PRK. MŞ.	: Yıldız Meşihat Dairesi Maruzatı
Y. PRK. AZJ.	: Yıldız Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Başkitabet Dairesi Başkanlığı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Dahiliye Nezareti Maruzatı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
ZB.	: Zabtiye

GİRİŞ

Osmanlı'da aile toplumun çekirdeğini oluşturan en önemli unsurdur. Aile içinde ise kadının yeri ve önemi yadsınamaz derecede büyüktür. Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı imparatorluğun heterodoks inanç sistemlerinin de bir arada yaşamasına zemin hazırlıyor olması bakımından Osmanlı'da kadın kavramını kullanırken daha çok Müslüman Osmanlı kadınına ithaf ettiğimizi belirtmek tezimizin akıbeti bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda Osmanlı'da ataerkil sistem üzerine temellendirilmiş aile yapısı içerisinde kadın kamusal alandan çok özel alan olarak nitelendirdiğimiz ev içi yaşantısıyla sınırlandırılmış olup “iyi eş” ve “iyi anne” modeli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'da kadının kamusal alandan dışlanması iki temele dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki İslamiyet'in kabulüyle kadının ikinci plana düşürüldüğü anlayışı iken bir diğer görüş ise bu durumun sebebini yerleşik hayata geçişin doğal bir sonucu olarak görmektedir (Dulum, 2006: 11). Kadını ikincil konuma iten sebeplerin neler olduğunu açıklamanın yanı sıra daha çok kadın ne zamandan beri Osmanlı toplumunda bir birey olarak görünürlük kazanmıştır; bunu ve bu durumun doğurduğu sonuçları anlamaya ve açıklamaya çalışacağız.

Tanzimat ile birlikte kadına yönelik eğitim ve hukuk alanında tanınan hak ve özgürlükler (ne kadar azami derecede olsa da) ileride Osmanlı'da modern bir kadın imajının doğmasına zemin hazırlayacaktır. Kısacası Tanzimat'ı kadınların fikri uyanış evresi olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. İlerlemenin kadınsız mümkün olmayacağını anlayan Tanzimat bürokratları ve dönemin ileri gelenleri Tanzimat'a yakışır modern bir kadın prototipi oluşturmak için kolları sıvamışlardır. Fakat Tanzimat tüm bu yenilik ve modernleşme çalışmalarına karşın devlet eliyle kadına yönelik bir takım denetimlerin de arttığı bir dönemdir. Nitekim kadına yönelik yasakların Lale Devri'ne kadar dayandığı dönemde bu yasakların ve denetimlerin Tanzimat ile iyiden iyiye hissedilir bir artış seyrederek ilerlemesi Tanzimat döneminde yapılan yenilik hareketlerinin yüzeysel bir modernleşmeden ibaret olduğunun sarıh bir şekilde izahıdır.

Denetim değersizleştirir mi bilinmez ancak Osmanlı'da bu dönemde kadınların özgürleşmesine yönelik devletin rolü ve müdahaleleri nelerdir bunları açıklamaya

çalışacağız. Fakat Osmanlı kadınının modernleşme sürecine değinmeden önce çalışmamızda tali olarak yer alan modernleşme kavramı ve Osmanlı modernleşmesinin aşamaları hakkında bilgi sahibi olmanın kadın modernleşmesini anlamamız açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

19. yüzyıl Osmanlı toplum yapısında görülmeye başlanan modernleşme sancıları kadın ve bedeni üzerinde de etkili olmuştur. Ancak Batı'yı örnek alan bir devlet düzeninde kadının gerek giyim-kuşam gerekse kamusal alandaki görünürlüğü hangi noktada devlet nezdinde rahatsızlık uyandırmakta ve kadını denetlenmesi gereken bir sorun olarak görmektedir? Osmanlı Devleti'nin Batı ile yakın temasları toplumda yeni bir imajın hakim olmasına, erkek veya kadın olsun hemen her kesimde yenilik hareketlerinin görülmesinde etkili olmuştur. Bu yenilik hareketlerinin öncüleri saray ve çevresi olmakla beraber bu kanallar aracılığıyla Batı imajı rahatlıkla yayılma imkanı bulmuştur. Fakat gerek askeri alanda gerekse devlet adamlarında görülen batılılaşma hareketlerinin kadına sirayet etmesi devleti hangi ölçüde rahatsız etmekteydi? Bu yüzden döneme ait ikiliği Cebeci (2017: 87) en iyi şu sözlerle ifade etmektedir:

“Dönem dönem kadınlara örtünmeleri konusunda emreden tamimler, oruç yiyenlere cezalar, bu şekildeki baskınlar ve bunlara benzer daha birçok icraat, zihniyet olarak devletin Avrupalılaşmayı başka alanlarda istediği intibahını uyandırıyor. Yani Tanzimat'ı devlet başlatmış fakat Batı tarzındaki hayata yine devlet karşı çıkmıştır.”

Modernleşen Osmanlı toplum düzeninde değişen tüketim alışkanlıkları kadın ve bedeni üzerinde de tezahür ederken bu durum devletin kadına yönelik kontrol faaliyetlerini arttırmasına sebep olmuştur. Toplumsal kimlikte yaşanan bu değişim ve dönüşüm süreci belki de en çok Osmanlı kadını etkilemiştir. Tanzimat devrinin söz konusu değişim sürecinin yoğunlaştığı dönem olarak ön plana çıkması bu konuya ayrıca bir paragraf açılmasını zorunlu kılmıştır. Bu süreç beraberinde eski ve yeni, geleneksel ve dinsel ile çağdaş olanın mücadelesini getirmiştir (Kırkpınar, 2001: 22-23). Osmanlı kadınının modernleşme ile paralel olarak değişen dünyasını ele aldığımız bu tezde modernleşen devletlerin halkından talep ve beklentilerinin arttığını ve daha kontrol odaklı olduklarını gösterme amacındayız. Sosyal kontrol gelişimi yalnızca kadın ve bedeni üzerinde değil aslında toplumun hemen her kesiminde etkili olmuştur. Fakat şu bir gerçek ki kadın modernleşmesinden beklenen ‘iyi bir eş’, ‘iyi bir anne’ profilini güçlendirmektir. Bu bağlamda kadın, annelik ve eş vasıflarıyla değerlendirilmiş ve

sınırlandırılmıştır. Ayrıca kadınlar eş ve kız olarak erkeklerin namusunun taşıyıcıları oldukları için de kadın cinselliği milliyetçiliğin alanına girmiştir (Nagel, 2004: 86). Bu yüzden kadınlar modernleşme tasarısının en problemlisi alanı olmuşlardır diyebiliriz. Ulus-devlet anlayışında kadın anne olduğu sürece yani doğurganlık aktif olduğu sürece değerlidir. Kadına yönelik pragmatik amaçlı bu yaklaşımların aynısı erkek için geçerli olmamıştır. Erkeğin iyi bir yurttaş olarak sınıflandırılması için babalık şartı aranmaz, çünkü askerlik ve vatan savunması gibi asli görevler erkeğin iyi bir yurttaş saymak için öncül kısıtlardır (Hatipoğlu, 2010: 16). Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde yapılan kadınların konumuna ilişkin düzenlemelerden anlaşılacağı üzere ulusun ilerlemesi ve geleceği kadının konumuyla ilk defa ilişkilendirilmiştir. Fakat iktidar tarafından tasarlanmış olan imparatorluğu kurtarma projesine hizmet için kullanılacak olan kadın profilinin nasıl ve ne ölçüde olması gerektiğinin kontrolü de erkeklerin elinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla kadınlar hiç olmadıkları kadar imparatorluğun önemli bir sembolü haline gelirken kadının özgürleşmesi de politik ideolojinin ilgilendiği ana konulardan biri olarak gündeme gelmiştir (Çakır, 2012: 110).

Buradan hareketle bu tezin bir amacı olduğunu belirtmek kolaylaşacaktır. Tezimiz Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Osmanlı kadınının bizzat devleti yönetenler tarafından (karar vericiler olarak) bir takım kanun, nizamname ve uygulamalarla nasıl denetlenmeye çalışıldığını anlamaya çalışmaktır. "Ortaya koymak" ifadesini bilerek kullanmadık, zira bu hiç de kolay bir şey değildir. Hem literatürü hem de Osmanlı'yı yönetenlerin dilini (elbette bu hükümet/devlet dilidir) kaynak olarak böyle bir çalışma ortaya çıkmıştır. Tabii bu, ne literatürü ne de Osmanlı Hükümeti'nin merkezi dilini doğru ve olduğu gibi aldık anlamına gelmeyecektir. Her iki referansları kritiğe tabi tuttuk. Burada elimizdeki en önemli kıstas ve yola çıkarken kullandığımız kavram denetim oldu. Kimin denetimi ve denetleyen kim olduğu sorularını sormak gerekmektedir: Kadının denetimi ve denetleyen ise Osmanlı hükümetidir. Ortada bir özne bir de obje vardır ki bugün de bu geçerlidir. Ya da başka bir ifade ile söylemek gerekirse karar alıcı etken olarak devlettir; alınan karardan doğrudan veya dolaylı etkilenen edilgen olan ise kadındır. Bunlara ek olarak kadının devlet tarafından denetimini modernleşme bağlamı üzerinden incelemek tezimizin yöntemi olarak kendini göstermektedir.

Tezimizin kapsamından da söz etmeliyiz. Biz burada Osmanlı modernleşmesi bağlamında kadının devlet/hükümet tarafından nasıl denetlendiğini ele alırken, kadının

bu çerçevede tüm sorunlarına eğilmiyoruz. Bu tezin sınırı bellidir: Osmanlı kadınının devlet tarafından nasıl denetlendiği ve bunun hangi araçlarla yapıldığı. Tam da bu yönüyle tezimiz dar bir konuyu ele almakta, Osmanlı kadınının modernleşmesi diyebileceğimiz çok geniş bir konu tezimizde sadece tali olarak yer almaktadır.

Elbette bu tezi hazırlarken birçok kaynaktan yararlandığımızı söylemeliyiz. Önümüzde literatür ve Osmanlı arşiv kaynakları vardı. Osmanlı kadın tarihi çalışmalarının giderek çoğaldığını biliyoruz. Bu tez hazırlanırken başta Şefika Kurnaz'ın "Yenileşme Sürecinde Türk Kadını" adlı eserinden yararlanılmıştır. Bu eser Tanzimat ve II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı'da eğitim, hukuk, kılık- kıyafet ve evlilik gibi konulara yer vererek bu alanda kadınlara yönelik reformlara değinmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı kadını hakkında detaylı bilgi veren Serpil Çakır'ın "Osmanlı Kadın Hareketi" adlı eseri de Osmanlı kadın hayatında yaşanan değişim ve dönüşümü "Kadınlar Dünyası" adlı dergiye dayandırarak bilgiler sunması açısından yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Kölelik ve kadın giyim-kuşamı ile ilgili konularda ise 1700-1840 yıllarını kapsayan "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar" adlı çalışması ile Madeline Zilfi'de tezimizin oluşum sürecinde kaynaklık etmiştir. Ayrıca Nazife Şişman'ın "Emanetten Mülke" adlı çalışması kadın ve bedenini siyasetin ekseninde değerlendirmesi kapsamında tezin konusuna yakınlığı sebebiyle yararlandığımız kaynaklardan birini oluşturmuştur. Bunların yanı sıra Osmanlı kadını hakkında önemli bilgiler veren seyyahların kaynakları da incelenmiş fakat bulamadığımız kaynaklar olduğunda Selçuk Düğür'in "Kadın Seyyahların İzlemlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası" adlı eserinden ve Filiz Barın Akman'ın "Batılı Kadın Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kadını" adlı çalışmasından yararlanılmıştır. Burada belirtmediğimiz fakat kaynakça kısmında yer verdiğimiz kaynaklar arasında Osmanlı kadını hakkında bilgi veren pek çok kaynak bulunuyor olsa da doğrudan bu tezin konusuna değinen bir kaynak bulunmamaktadır. Bu yüzden tezimizi dayandırdığımız temel kaynak elbette arşiv belgeleridir. Bu konuda çok sayıda arşiv kaydı tezimizi/ iddiamızı kanıtlar niteliktedir. Osmanlı arşivinde yer alan birçok fon (DH.EUM.THR, A.MKT.MHM, A. MKT. NZD, AE. SABH. I, HAT, BEO, C. ADL, İ.ZB vb.) kullanılmış olup bu fonlar detaylı bilgi sunarak tezimize kaynaklık etmiştir. Tezin oluşum sürecinde döneme ait gazete ve dergilerin verilen zamanın kısıtlılığı sebebiyle taranamaması da tezin bir eksikliği olarak görülebilir.

Çalışmanın kapsamının genişliği sebebiyle Osmanlı kadınının bahsedildiği hemen her kaynak okunarak ve incelenerek konu ile ilgili genel bir fikir oluşturulmaya çalışılmıştır. Konu kapsamının geniş olmasından dolayı gelişmeleri tarihsel bir çerçeve içerisinde sınırlandırmak pek mümkün olmamıştır. Bu sebepten ötürü dört bölüm olarak ele aldığımız tezde çoğu kez kesin bir tarih verilmeyip geniş periyodlu zaman dilimi kullanılmış, böylelikle kadının tarihsel değişimini daha iyi anlamak ve açıklamak açısından gelişmeler arasında bağ kurularak süreklilik yakalanmaya çalışılmıştır.

Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde denetimin kadın ve bedeni üzerindeki tarihsel gelişim süreci, uygulamaları ve aşamaları incelenmektedir. Osmanlı dönemindeki toplumsal cinsiyet yapılanmasını ve kadın hareketlerini anlayabilmek için öncelikle Osmanlı modernleşmesinin kurgusunu incelememiz gerektiğini düşündük. Bu nedenle de modernleşme kavramının tanımları ve Osmanlı modernleşmesinin aşamaları çerçevesinde bölümümüze başladık. Ayrıca bu bölümde tez içerisinde sıklıkla kullandığımız denetim, denetleme, kontrol vb. kavramların bizdeki algısını okuyucuya anlatmak için tanımlamalar yapılmış ve Osmanlı'da değişen tüketim alışkanlıkları noktasında gelişen söylem kanallarına değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise tarihsel çerçeve baz alınarak kadınlara verilen eğitimin özellikleri, eğitim alanında yapılan yenilikler ile açılan okullar ve Tanzimat ile birlikte kadınlara yönelik yapılan hukuki düzenlemelere değinilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise kadın ve bedeninin politik bir unsur olarak görülüp denetlendiği konular işlenmektedir. İktidarın kontrol edilmesini gerekli gördüğü kadın hayatı farklı konular ele alınarak incelenmiştir. Kısacası patriarkal devlet düzeninde kadınların uyması gereken kuralların neler olduğu ve hangi konularda kadınlara uyarıların ve denetimlerin yapıldığı analiz edilecektir.

I. BÖLÜM

1. OSMANLI MODERNLEŞMESİ VE DENETİM

1.1.Modern / Modernleşme Nedir?

Modern kelimesinin tarihi geçmişi MÖ.5. yüzyıla kadar dayanmakla birlikte Latince “modo” kavramından türetilmiştir. Bu kavram “tam şimdi, bugüne ait, çağa uygun” anlamlarına gelmekte olup Hristiyanlık resmen kabul edildiğinde toplumların eski pagan kültüründen tamamen koptuğunu, yeni bir kültürün doğduğunu ifade etmek içinde kullanılmıştır (Çiçek v.dğr., 2015: 271). Modern kelimesi genel olarak Aydınlanma Çağı’nın bakış açısıyla ele alındığında ise eğitimden siyasete, felsefeden sanata, ekonomiden dine kadar pek çok alanı içine alan geniş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurt, 2010: 5). Etimolojik olarak ele aldığımız modern kelimesi çoğu zaman bir kopuş veya geçiş durumu olarak da görülmektedir. Aslına bakılırsa modernleşme bir değişim sürecidir. Nitekim değişim ve modernleşme kavramları arasında yadsınamaz bir ilişki vardır. Çünkü bir toplumun modernleşmesi demek belli bir dönüşüm geçirerek eski olanın yerine yeni olanı tercih etmesi demektir ki bu değişim de modernleşmeyi beraberinde getirmektedir (Çevik, 2015: 10). Modernleşme bugün batılılaşma, çağdaşlaşma, yenileşme, asrileşme vs. birçok kelimenin yerine kullanılmakla birlikte Batı’ya mal edilmiş bir kavramdır.

Zira Altun’a göre (2017:20) modernleşme kavramı; “Batı dışında kalan toplumların, batılılaşma yönünde yaşadıkları toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlerini nitelemek üzere kullanılmaktadır.” Yine aynı görüşü Coşkun (1989: 297) şu sözlerle ifade etmektedir: “Modernleşme tek bir model olarak ortaya çıkmakla birlikte bu model, Batı sanayi toplumlarının gelişme modelidir.”

Batı dışındaki toplumlarda modernleşme çalışmaları batılılaşma kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Fakat modernleşme Batı için bir tekabül olarak kabul edilirse Batı dışındaki toplumların modernleşme çabalarını Batı’nın tekabül ile ulaştığı medeniyet seviyesine ulaşma gayesi olarak görebiliriz (Çiydem, 2017: 18). Kısacası 18. yüzyılda

aydınlanma düşünürlerinin sanattan bilime kadar hemen her alanda yaptığı çalışmaların meyvesi olan modernlik Avrupa'nın kendi iç dinamiklerinde bir değişim ve dönüşüm hareketi olarak görülmektedir. Modernleşmenin, yenileşmenin belli başlı piramitleri arasında gösterilen demokrasi, insan hakları, özgürlük, sanayileşme, Rönesans, Reform vb. pek çok kavramın Batı merkezli olduğu hiç kuşkusuz bilinmekte olup modernleşme kavramının Batı'ya mal edilmesinin sebebi de budur (Çiçek v.dğr., 2015. 273).

Batı Avrupa'da modernleşme aşamaları genellikle üç farklı dönemde ele alınarak incelenmektedir. 1450 öncesi için modern öncesi dönem ifadesi kullanılırken 16. yüzyıl hareketlerinden başlayan Rönesans hareketlerinden 18. yüzyıla kadar süren iki yüzyıllık dönem bunlardan ilki, ikinci dönem 18. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar süren dönem ve sonuncusu ise 20. yüzyıldan günümüze kadar gelen dönemdir (Aşikkutlu, 2011: 39). 1450'li yılların modernleşme bağlamında kırılma noktasının başlangıcı olarak kabul edilmesindeki en önemli olay bir çağı kapatıp yeni bir çağı açması olmuştur. Orta Çağ'ı kapatıp Yeni Çağ'ın açılmasında kimileri İstanbul'un Fethi'ni (1453) referans alırken kimileri ise Coğrafi Keşifleri çağın değişim sebebi olarak görmüşlerdir. Fakat ne olursa olsun 1450-1750 yılları arasında modernleşme bağlamında tartışılması gereken en önemli konu feodalizmi ortadan kaldıran etkenlerin neler olduğudur. Zira bu dönemde Coğrafi Keşifler, barut, pusula ve matbaa gibi önemli gelişmeler feodalitenin yıkılışına zemin hazırlarken bir taraftan da modern bir Avrupa'nın oluşmasında etkili olmuşlardır. Fakat Batı'nın modernleşmesinin arka planında yaşanan Rönesans ve Reform hareketlerini de unutmamamız gerekmektedir. Nitekim Rönesans hareketleri ile yeniden doğan Batı'nın, akli ve bilimi ön planda tuttuğunu görmekteyiz. Rönesans, Reform hareketlerini tetiklemiş ve böylece Batı'da, Kilise ve Papanın sarsılmaz olduğu varsayılan otoritesi ve skolâstik düşünce sistemine son vermiştir. Akli ve bilimi referans alan Avrupa'nın modernleşmesi artık kaçınılmaz olmuştur. Fakat modernleşme sürecine ivme kazandıracak en önemli gelişme İngiliz Devrimi ile başlayan ve Fransız İhtilali ile biten Aydınlanma düşüncesi olacaktır (Çiçek v.dğr., 2015: 273-274). Aydınlanma düşüncesi ile 'akıl' mutlak bilginin asıl kaynağı olarak görülmüş ve insan merkezli bir evren anlayışı benimsenmiştir. Burada

aklın temel bilgi kaynağı olmasını tetikleyen şeyin ne olduğundan da kısmen bahsetmeliyiz. 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bilimin ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Bu yeni bilim nedir peki? Yeni bilim İtalya ve Batı Avrupa’da gelişen (kaynağını Arap-İslam bilginlerinden alan) ve yöntemi daha çok deney, gözlem gibi ölçülebilirliğe dayanan bir bilimsel anlayıştır. İtalya’da 15. yüzyılda birçok zanaatçı atölyesinde temelleri atılıp Batı Avrupa’ya yayılan bu deneyci anlayış 16. yüzyılda sınırlarını gökyüzüne doğru genişletmiş, Kopernik ve sonraki yüzyılda ise Galileo’yu çıkarmıştır. Bir yandan mühendis, zanaatkârlar ellerindeki sayısız alet ve araçlar yoluyla yeryüzünü tararken, bir taraftan da gökyüzü teleskopla anlaşılmaya çalışılıyordu. Her ikisinde ortak yöntem deney ve gözlemden başkası değildi. Burada da temel referans noktası kilise ve öğretileri değil, tamamen akıl ve aklın referans aldığı bilgi/bilimdi (Rossi, 2009). İşte tam olarak bu anlayış pek çok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir.

Modernleşme yolunda atılan önemli bir gelişme de tarım toplumunun yerini sanayi toplumlarının almasıdır. Sanayi Devrimi ile birlikte feodal sistem ortadan kalkmakla kalmamış merkezi yönetim sistemi (ulus devlet) gelişmeye ve ekonomiye kapitalizm hâkim olmaya başlamıştır. Tüm bunlara paralel olarak sanayileşme ile birlikte kentler ve kent yaşamı öne çıkmış, cemaatlerin yerini cemiyetler almaya başlamış ve Tanrı- merkezli evren anlayışının yerine insan merkezli bir evren anlayışı hâkim olmuştur. Batı’da yaşanan bu gelişmeler modernlik ya da modernite olarak adlandırılmış ve bu kavram Batı’ya has bir kavram olarak görülmüş, modernleşme ve batılaşma kavramları birbirlerinin yerine kullanılmışlardır (Kurt, 2010: 6). Sonuç olarak Avrupa’da meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleri, Fransız İhtilali, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi pek çok gelişme yeni bir toplum ve devlet düzenini meydana getirmiş ve böylelikle modernlik kavramı ortaya çıkmıştır. Batı’da başlayan modernleşme, Batı dışındaki toplumları da etkilemiş fakat bu etkilenme bazen bilinçli bazense bilinçsiz bir şekilde sirayet etmiştir (Aşıkutlu, 2011: 37).

Modernizm, Aydınlanma’da olduğu gibi, geleneğin ve geçmişin reddiyle, aklın rehberliğinde bir gelecek inşası tasarısını ifade eder. Fakat modernite, modernizm ve modernleşme denen tüm bu kavramların aslında ortak bir noktası var ki o da değişim olgusudur (Aşıkutlu, 2011: 40).

Touraine (1995: 23) modernliği tanımlarken salt değişim ya da olaylar silsilesinden ibaret olmadığını belirterek modernlik kavramını akılcı, bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılması olarak tanımlamaktadır. Tüm bunlara dayanarak da modernliğin toplumsal hayatta her alanda giderek artan

farklılaşmanın kaynağı olduğunu belirtir. Modernleşme olgusu her toplumda aynı şekil ve bağlamda gelişim ve değişime sebep olmamıştır. Özellikle de Osmanlı Devleti'nde 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hız kazanacak olan modernleşme çabaları geleneksel Osmanlı toplumunda kimi çevreler tarafından kâfir Batı'nın örnek alınması ve yozlaşma olarak kabul edilmiştir. Bundan ötürü Tanzimat dönemi modernleşme çalışmaları sekteye uğramış ve kesin bir başarı sağlanamamıştır. Göle (2000: 162) ise bu durumu en iyi şu sözlerle anlatmaktadır:

“Tanzimat ile başlayan modernleşme olgusu, Batı kültürel modelinin izdüşümüdür. Batı, aydınlanma çağıının fikirleri ve sanayi medeniyeti ile modernliğin tanımını ve liderliğini üstlendikçe, Doğu toplumları iktidarsızlaşmış ve kendi yerlerini ve tarihlerini Batı modeline göre belirlemek zorunda kalmışlardır. Tarihselliği zayıf bu toplumlar, modernliğin tanımına kendi pratiklerinin damgasını vuramamış, yani değişimi ve yenilenmeyi içsel ve yapısal bir süreç olarak üretememişlerdir. Modernliği yani ‘yeni’ olanı keşfedememiş olan bu toplumlar, tarihlerini sürekli olarak Batı modernliğinin izdüşümünde yakalamaya çalışmıştır. Böylelikle Doğu'nun Batı uygarlığı ile karşılaşması eşit bir alışverişle sonuçlanmaktan çok, Doğu'nun en azından kimliğinin çözülmesine yol açmıştır.”

Modernleşmeyi kendi toplum yapılarına göre uyarlayamayan devletlerin kimliğinde yaşanan çözülmeye değinen bir başka yazar Touraine (1995: 350) bu durumu şöyle özetlemektedir.

“Modernlik uzun zaman yığıyla tanımlandı; fikirlerin ve toplumsal örgütlenme biçimlerinin sürekli sorgulanması ve güzel sanatlardaki avangart çalışma olarak görüldü. Ancak modernleşme hareketi yükseldikçe, modernlik kendisine uyum sağlayamayan, modernliği kullanmaktan çok, ona katlanan kültür ve toplumların üzerine çullandı. Bir özgürleşme olarak yaşanan şey yabancılaşmaya, gerilemeye dönüştü.”

Sonuç olarak İslam kültürünün hâkim olduğu Osmanlı Devleti gibi pek çok ülkede modernleşme çalışmaları Doğu- Batı toplumları arasında tartışma konusu olarak tezahür etmiş ve bir kültür meselesi, medeniyet meselesi haline gelmiştir (Göle, 2016: 46).

1.2.Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Çalışmaları

“Tarih boyunca reforma ihtiyaç duyanlar çökmeye yüz tutmuş olanlardır”(Imbert, 1981: 124).

Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman zamanında imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaşmış ve yenilmez bir üstünlük ile tüm Avrupa’ya korku salmıştır. Öyle ki Adriyatik’ten Basra Körfezine, Karpatlardan Nil’e kadar olan bölgelerde adına hutbe okutan Kanuni dönemi Osmanlı tarihi açısından “muhteşem yüzyıl” olarak nitelendirilmektedir. Bu dönem aynı zamanda Osmanlı tarihinin en parlak ve en şanlı dönemi olarak da tarihe geçmektedir (Imbert, 1981: 124). Fakat bu yükseliş iç ve dış düşmanların saldırıları ile yerini zamanla gerileme dönemine bırakacaktır. Osmanlı Devleti’nin sarsılmaz iradesi Tuna eyaletlerinin başkaldırışı, Irak’ın kaybedilmesi ve bir zamanlar Avrupa’ya korku salan yeniçerilerin ayaklanmaları ile içeriden ve dışarıdan tehlike altına girecektir. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin askeri, siyasi ve ekonomik alanda eski gücünü kaybetmeye başladığı bu yıllarda padişah ve devlet adamlarının müdahaleleri devleti kurtarmak için yeterli gelmeyecektir. Köprülüler döneminde dahi devleti kalkındırma gayretleri beklentiye karşılayamayacaktır. Osmanlı Devleti’nin duraklamasının nedenleri arasında birçok faktör etkili olurken kuşkusuz bu durumun en önemli faktörlerden biri de 15. ve 16. yüzyılda Avrupa’da meydana gelen gelişmelerdir. Bunlar Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleridir. Avrupa hızla gelişerek yeni bir yapıya bürünürken Osmanlı Devleti burnunun dibindeki tehlikeyi dikkate almamıştır. Avrupa hızla modernleşirken Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu Gencer (2012: 60) şöyle özetlemektedir:

“Osmanlı’nın dünya sahnesine çıktığı Ateşli Silah İmparatorlukları Çağı 15. ve 18. yüzyılların başında İslam dünyasına egemen olan düzen psikolojisi adeta tarihin donmuş olduğu izlenimini veriyordu. Oysa tarih ilerliyordu ve dönemin sonralarına doğru Osmanlılar, ilerleyen tarihin etkisini daha somut olarak hissetmeye başladılar; bir şeylerin yolunda gitmediği kanaati, yavaş yavaş yönetenlerden yönetilenlere kadar tüm toplum katmanlarınca paylaşılmaya başladı. Osmanlı sosyal felsefesinin temel kavramını oluşturan nizamın zıddı ihtilal, yozlaşma alametleri aslında çok önceleri başlamıştı. Her zirvenin aynı zamanda inişin başlangıcı olduğu düsturu uyarınca, Koçi Bey’den Ahmet Cevdet’e birçok gözlemciye göre Osmanlı’daki çöküş süreci Kanuni’nin Altın Çağı’nda başlıyordu. Bunun temelinde ise tüm Osmanlı sisteminin belkemiğini oluşturan tımar rejiminin çözülmesi yatıyordu. Daha Kanuni zamanında çözülmeye başlayan geleneksel sisteme ölümcül darbeyi indiren dış faktör ise Yeni Dünya’nın keşfi oldu; 16. yüzyılın sonralarına doğru Ortadoğu pazarlarını istila eden

Amerikan gümüşleri, sıkı Osmanlı mali- iktisadi sisteminin çökmesine yol açınca sorunlar zincirleme geldi.”

Avrupa'nın içinde bulunduğu duruma karşılık Osmanlı'da ilk uyanış III. Selim döneminde gerçekleşmiştir. Imbert (1981: 127) Türklerin ilk defa Avrupa'yı örnek aldığı dönemin III. Selim dönemi olduğunu söylemektedir. Bu yüzden Osmanlı modernleşmesini anlamak için III. Selim dönemine, hatta biraz daha geriye gidip Lale Devri'ne de bakmamız gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde 1718-1730 yıllarını kapsayan dönem Lale Devri olarak adlandırılmaktadır. Adını dönemin yaşam biçimini şekillendiren lale çiçeğinden alan Lale Devri zevk ve sefa dönemi olarak görülmüştür. Ancak bu dönem aynı zamanda Batı'nın takip edilmeye başlandığı yılları kapsamı bakımından da oldukça önemlidir. İnalçık (2016: 124) Lale Devri için “Osmanlı'nın son Rönesans hareketi” tanımlamasını yapmaktadır. Bu sebeptendir ki Osmanlı modernleşmesinin daha iyi anlaşılması için Lale Devri'ndeki gelişmeleri yakından incelememiz gerekmektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti uzun süren savaşlar, iktisadi gerilemeler, askerideki bozukluklar vs. birçok sebepten dolayı 17. yüzyılda hızla gerileme dönemine girmiştir. Bu sıralarda Avrupa ise bilimden sanata her anlamda büyük bir ivme katetmiştir. Fakat yanı başında olup bitenlerden bihaber olan Osmanlı Devleti halen daha Ortaçağ zihniyeti ile hareket etmekte ve sorunlara geçici çözümler üretmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı bakışı 1699 Karlofça Antlaşması ile çözülmeye başlayacaktır (İnalçık, 2016:107). Karlofça ile başlayan uyanış evresine müteakiben Lale Devri Avrupa'nın yakından takip edildiği bir dönemdir. Bu dönemde Avrupa'ya ilk defa geçici elçiler gönderilmesi kararlaştırılmış ve bu amaçla İbrahim Paşa Viyana'ya, Ahmet Dürri İran'a, Nişli Mehmet Ağa ise Rusya'ya gönderilmiştir. Avrupa'nın farklı ülkelerine gönderilen bu elçiler sadece diplomatik ya da ticari amaçlı görüşmeler için değil, aynı zamanda Avrupa'nın kültürü, sanatı, bilimi vb. birçok alanda bilgi edinmek amacıyla buralara yollanmış kâşiflerdir. Bu elçiler gördüklerini raporlar halinde sunmuşlardır. Özellikle bu dönemde Fransa'ya gönderilen Yirmi sekiz Mehmet Çelebi'nin 'Fransız Sefaretnamesi' Osmanlı Devleti'nde derin etkiler yaratmıştır. Dönemin sadrazamı olan Damat İbrahim Paşa da tıpkı dönemin padişahı gibi eğlence ve şatafatı seven bir kişilik olarak bilinmektedir. Her ne kadar bu zevk içinde geçen hayatı bazı kitleler tarafından rahatsızlık uyandırmış ise de bu dönemde yapılan yenilikler Osmanlı modernleşmesi açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Bu dönemde İstanbul'un her köşesine yalılar, köşkler

yapılırken diğer taraftan ise ilmin gelişmesi için kütüphaneler ve mektepler inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra İbrahim Paşa bozulmuş yeniçeri ordusunun ıslahı içinde bir şeyler yapılması gerektiğine inanmıştır. Bu dönemde imar faaliyetlerine de büyük önem verilmiş ayrıca denizcilik alanında da önemli gelişmeler yaşanmış, kadırgaların yerini kalyonlar almıştır. Avrupa’da Türk modası oluşmuş ve çini, çuha, kumaş fabrikaları kurulmuştur. Fakat bu dönemdeki en önemli gelişme matbaanın Osmanlı Türkleri tarafından kullanılmış olmasıdır. Bu dönemi modernleşme tarihimiz açısından önemli kılan sebeplerden biri bu dönemde Batı’nın üstünlüğü kabul edilmiş ve Batı bir model olarak görülmüştür. Osmanlı modernleşme tarihi açısından III. Selim dönemi önemli bir yer tutmaktadır. III. Selim dönemi 1789 Fransız İhtilali’ne denk gelmesi bakımından zorlu saltanat yıllarını kapsamaktadır. III. Selim’in bu dönemde modernleşme çalışmalarına verdiği isim Nizam-ı Cedit yeni düzen, yeni kanun anlamına gelmekte olup bu kavram aynı zamanda Köprülü Fazıl Mustafa Paşa tarafından devlete verilen iç düzen için kullanılmıştır. III. Selim yenilik fikirleri içinde yetişmiş bir padişah olarak devlete yeni bir nizam vermek ve beceriksiz yeniçeri ordusuna nazaran Avrupai tarzda modern bir ordu yaratma amacını taşımaktaydı. III. Selim şehzadeliği sırasında dahi Fransa’nın son kralı olan 16. Louis ile ıslahat konusunda mektuplaşmış ve ondan bazı tavsiyeler almıştır. Onun bu davranışı ıslahat için niyetinin ne kadar ciddi olduğunu göstermesi açısından önemli bir gelişmedir (Zürcher, 2000: 39-43).

III. Selim, yapacağı ıslahatlar konusunda tek başına kararlar almamış devlet adamlarının da görüşlerinden esinlenmiştir. Devlet adamlarının görüşleri layihalar şeklinde padişaha sunulmuş fakat bu layihalarda elbette farklı fikirler olsa da ortak tek bir noktada karar kılınmıştır o da yeniçeri krizidir. Bir zamanlar Avrupa’ya korku salan yenilmez yeniçeri ordusu artık birer eşkıya çetelerine dönüşmüşlerdi. Tüm bunlarda yetmezmiş gibi üst üste kaybedilen savaşlar yeniçerilerin askeri başarısızlığının da en büyük göstergesiydi. Bu durumda yeniçeri taifesine son vermek ve yerine daha donanımlı modern bir ordu kurmak elzemdi. Osmanlı Devleti’nde ilerlemenin, modernleşmenin önünü tıkayan yeniçeri ordusunu kaldırmak hiçte kolay olmayacaktır.

Nizam-ı Cedit adı altında başlayan tüm kurumlarda muasırlaşma çalışmaları radikal kararların alınması ile sonuçlanmıştır. Özellikle bu dönemde idari alanda ehliyetsiz kişilere vezirlik verilmesi gibi uygulamalara son verilmesi, diplomasi alanında ise ilk defa daimi elçilerin gönderilmesi Osmanlı Devleti’nin modernleşme çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Batı ile temaslarda önemli bir rol oynayan elçiler sayesinde Batı’yı tanıyan devlet adamlarının Osmanlı’ya ilmi ve diplomatik

açından katkıları büyüktür. Çünkü bu elçilikler sayesinde Batı yaşayış tarzı ve sanat zevki imparatorluğun içlerine yayılmıştır (Kuran, 2013: 12).

Osmanlı modernleşme tarihinde diğer önemli bir evre ise II. Mahmud dönemidir. Padişahın tahta geçtiği yıllarda devlet içerde ve dışarıda anarşi unsuru haline gelmiş iki mesele ile karşı karşıyaydı. Bunlardan birisi merkezde ciddi bir tehdit unsuru oluşturan yeniçeriler iken bir diğeri ise eyaletlerde zamanla güçlenerek bir güç unsuru olarak tezahür eden ayanlardı. Osmanlı Devleti'nde ayanların varlığının çok eskilere dayandığı bilinmekle beraber yalnız ayanların, değişen zaman koşullarına bağlı olarak devletin içinde önemli derecede etkin olmaları ve giderek artan nüfuzları, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü duruma binaen daha da artmaya başlamıştır. Bu durum karşısında II. Mahmud 1808 yılında ayanlarla Sened-i İttifak adında bir anlaşma yapmış ve böylelikle onları denetim altına almaya çalışmıştır. II. Mahmud döneminin diğer bir önemli sorunu ise askeriyede otorite boşluğundan doğan nizam sorunuydu. yeniçeri ordusundaki disiplinsizlikler başarısızlıkları da beraberinde getirmekteydi. Bu yüzden derhal bu gidişata bir son vermek amacıyla 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurulmuştur. II. Mahmud her ne kadar kendisinden önceki padişah III. Selim gibi kafirlik suçlamalarından kurtulmak için yeni kurduğu orduya "Hz. Muhammed'in zafere ulaşan askerleri" anlamına gelen bir ad vermiş ise de bu durum yine de onu "gavur padişah" olarak anılmaktan alıkoymaya yetmemiştir (Cleveland, 2004: 90). Toplumdaki geleneksel zihniyet, yapılan ve yapılacak olan yenilikler karşısında düşmancıl bir tavrın oluşmasına sebebiyet verirken bundan dönemin padişahları da nasibini almıştır. II. Mahmud'un Osmanlı Devleti'nin modernleşme yolunda attığı en önemli adım modern bir ordunun kurulması olmuş ise de bu dönemdeki yenilikçi çalışmalar bununla sınırlı kalmamıştır. Netice itibari ile gerek III. Selim gerekse II. Mahmud dönemi yenilik hareketlerinin esas gayesi merkezi otoriteyi güçlendirmekten ibaret olmuştur (Karpat, 2017: 82).

1.2.1. Tanzimat ve Kadın Modernleşmesi

"Tanzimat sonrasında yapılan tüm reformların ana fikri aslında kadının yerinin evi olduğuydu" (Hür, 2017: 292).

Tanzimat kadını ve modernleşmesini anlayabilmemiz için Tanzimat dönemindeki gelişmelere bakmamızda fayda olacağı kanaatindeyiz. Nitekim Tanzimat sonrası gerçekleştirilen reformların kadın modernleşmesi üzerindeki etkisini değerlendirmek için o dönemdeki siyasal ve kültürel gelişmelere değinmek kadın

imgesi üzerindeki dönüşümü anlamamız ve açıklamamız açısından önemli bir yere sahiptir. Osmanlı'da kadın gibi geniş bir başlığın altında kadını açıklayabilmemiz için edebiyattan ekonomiye hemen her alanda kadın konusuna değinmemiz gerekmektedir. Ancak Osmanlı toplumunda kadın yaşamının gizemli alanına Tanzimat dönemi kapı aralamıştır ifadesini kullanmak yanlış bir yorum olmasa gerek. Bu yüzden de Osmanlı'da kadının Tanzimat ile başlayan dönüşümüne değinmeden önce Tanzimat'ın ruhunu anlamamız gerekmektedir.

Mustafa Reşit Paşa tarafından 3 Kasım 1839'da Gülhane'de okunan ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Dönemi, Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Tanzimat kelime anlamı olarak düzen vermek, düzenlemeler anlamına gelmektedir. Bu dönemde çıkarılacak kanun ve yapılacak düzenlemeler devlet eliyle yürütülecek olup, devlet yaptığı düzenlemelerde toplumun uyumlu hareketler sergilemesini ve düzenlemeleri kabullenmesini isteyecektir. Tanzimat devlete bütünüyle düzen vermeyi amaçlayan bir belge niteliği taşıması bakımından önemlidir (Okumuş, 1999: 237).

Tanzimat Fermanı geleneksel toplum yapısının yerine modern bir toplum yaratma amacı gütmektedir (Gencer, 2012: 58). Bu yüzden fermanın hazırlanma sürecinde etkili olan devlet adamları imparatorlukta hızlı bir modernleşme maratonunu başlatmışlardır. Bu hızlı modernleşme koşusu devletin her alanında olduğu gibi toplumsal konularda da etkili olmuştur. Gerek toplumsal gerekse ev içindeki faaliyetleriyle sınırlı bir yaşama sahip olan Osmanlı kadınları için Tanzimat Fermanı'nda doğrudan bir madde olmamasına rağmen bu dönemdeki atılan adımlarda kadınlara yönelik yenilik hareketlerini görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ile başlayan kadın hareketi II. Meşrutiyet'in ilanı ile hız kazanmıştır. Fakat kadınlara yönelik kısıtlayıcı uygulamalar varlığını korumuştur. 19. yüzyılda her alandaki değişim ve dönüşüm hareketinin kadın hayatında milli, iktisadi ve kültürel konularda etkili olması modernleşme ölçütlerinin kadınla doğrudan ilişkilendirilmesi sonucu gerçekleştirilmiştir. Devletin kadınlara yönelik başlattığı reformların temelinde güçlü aile yapısı ile güçlü devlet arasındaki bağlantı yatmaktadır. Kısacası devletin kadının modernleşmesinden beklentisi her alanda iyi yetişmiş kadınlardan doğacak çocuklarla kaliteli bir nüfus elde etmektir (Günaydın, 2017: 25-26). Böylece devletin amacı aslında modern bir kadın imajından çok, güçlü bir devlet yaratma amacı taşımaktaydı. Bu yüzden modernleşme sürecinde kadınlara yönelik bir takım yeniliklerin önü açılmıştır. Fakat şunu gözden kaçırmamak gerekir ki aslında iyi bir anne modeli yaratmak isteyen devlet algısında kadın ve modernleşme kavramları

arasında mutlaka bir sınırlılık söz konusudur. Nitekim devletin kadınlara yönelik eğitim ve hukuk reformlarında bunu görmek mümkündür. Eğitim alanındaki yenilikler ile birlikte kadınların ev ile sınırlı hayatı dışarıya taşındığı gibi artık kadın sadece okuyan değil, yazan ve düşünen bir kadın görüntüsüne de sahip olmuştur. Özellikle bu süreçte ortaya çıkan kadın yazarlar Osmanlı kadınının hak arama mücadelesinde kadınların sesi olmuş ve bunu basın aracılığıyla geniş kitlelere duyurmuşlardır. Tanzimat Dönemi kadın dergileri dendiğinde bugün ilk olarak akla gelen Terakki-i Muhadderat kadınların toplum içerisindeki konumunun iyileştirilmesi yönünde büyük katkılar sağlamış; özellikle kızların eğitiminde yaşanan sorunlar üzerinde dikkatle durmuş ve cinsiyet ayrımcılığına karşı savaş açarak kız erkek fark etmeden herkese eşit eğitim fikrini savunmuştur. 1908'den itibaren haftalık olarak çıkarılan Kadın adlı derginin bir yazısında da kızlar için eğitim veren kurumların azlığı dile getirilmiş ve sorunun çözülmesi istenmiştir. Kadınların ilerlemesi yönünde bu dönemde çıkan dergiler kadın uyanışı açısından önemli bir yere sahiptir. Yine o döneme ait 1887 tarihli Şükufeza adlı derginin amacı kadınların farkına varılması olarak belirtilmiş ve Arife Hanım kaleme aldığı bir yazısında gelişen dünyada kadınlarımızın da artık yerini alması gerektiğini özgürce ifade etmiştir. 1869-1908 yılları arasında yayınlanan kadın dergilerinde işlenen temel problemlere baktığımızda yalnızca eğitim konusunun olmadığını görmekteyiz. Dergilerde aile içindeki cinsiyet hiyerarşisi, çekeşlilik, kadınların çalışma hayatı, kamusal alandaki sınırlılıkları vb. gibi konular ilk defa konunun muhatapları tarafından ele alınıp tartışılmaya başlanmıştır.

Modernleşen Osmanlı toplum yapısı içerisinde kadın ve bedeni üzerinde gerçekleşen değişim sürecine paralel olarak gelişen denetim araçları devletin kadının modernleşmesinden beklentisine cevap vermesi bakımından önemlidir. Tanzimat ile kadın hayatında başlayan değişim hareketi öncelikle açılan okullar, kadınların farklı iş alanlarına istihdam edilmesi ve kadınların hukuksal durumunu iyileştiren kanunların düzenlenmesi gibi pek çok yenilik kadın modernleşmesi konusunu gündeme taşımıştır. Fakat buradaki kadın modernleşmesinin ölçütü iyi anne ve iyi eş modellerini geliştirmekten başka bir şey değildir. Osmanlı döneminin önemli kadın aydınlarından biri olan Halide Edip, kadınların annelik ve zevcelik rolleriyle yani geleneksel kadın formuyla da toplumu ileriye taşıyabilecekleri modern bir kadın imajına sahip olunması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Kadınlar ne yıldız ne çiçek ne de yalnız edebiyata mevzu olan mevhum mahlûklar değildirler. Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz (üstleneceğiniz), en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabii ve hakiki arkadaşlarınızdır.

Onlar valideleriniz, kardeşleriniz zevceleriniz, yoldaşlarınız ve meslektaşlarınızdır. Onlara yalnız şiirleri tezyin ettiklerine inandıracak, çarpık fikirler vermektense, kendi mesai-yi fikirlerinize hayatınıza muvazi bir terbiye vermeye çalışınız. Hiçbir şey Türkiye'nin istikbalini eline alacak bir kadın için güç ve sıkıntılı olamaz. Tarih, hıfz-ı sıhhat, ulum-u ictimaiye, fen hatta riyaset bile onlara iktisat-ı aile, çocuk büyütme fenleri kadar nafi'adır. Fakat bunları vezaif-i hakikiyelerinden hatta yemek pişirmekten bile çekindirecek tarzda temsil etmemeli. Bildikleri şey ne kadar yüksek olursa olsun, vezaif-i nisvanilerine muhakemelerine mürebbiyelik rollerine ahenkdar bir mükemmeliyet vermelidir..." (Aktaran: Akdağ, 2015: 173).

Buradan anlaşılmaktadır ki ataerkil toplum sisteminde kadının aile içindeki asli vazifeleri annelik ve zevcelik rolleri olarak nitelendirilmiş ise de bu dönemde değişen dünya sistemine rağmen erkek egemen toplumun kadından beklentileri değişmemiş ve kadınlar da esas görevlerinin annelik ve zevcelik olduğunu fikrini içselleştirmişlerdir. 19. yüzyılda modernleşme ile yavaştan değişmeye başlayan kadın görünümü belki de geleneksellikten uzaklaştığı için denetim ve kontrol altına alınması gereken bir sorun olarak gündemi meşgul etmiştir.

Sonuç olarak Tanzimat dönemi Osmanlı kadınının ev içi yaşantısıyla sınırlı hayatına bir kapı aralarken bu durum II. Meşrutiyet'in ilanından sonra giderek hız kazanacaktır. Fakat burada kadın modernleşmesinden asli beklentinin neler olduğuna daha önce değinmiştik. Modernleşme ile paralel olarak değişen tüketim kalıpları çerçevesinde kadın ve bedeni de değişime tabi olmuş ve bu durum ise devletin kadına yönelik birtakım yasaklamalar ve sınırlamalar getirmesine yol açmıştır.

1.3.Denetim Nedir?

"İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir"(Foucault, 2007: 72).

Denetim kelime anlamı olarak bir şeyin, bir grup veya bir duygunun kontrolünü elinde bulundurma anlamına gelmekte olup denetim kelimesine eş anlamlı olarak kontrol, teftiş, gözetim, inceleme, izleme vb. ifadelerde kullanılmaktadır. Denetim olgusunun kökenlerinin çok eskiye dayandığı bilinmekle birlikte bugün insanların toplum halinde yaşaması sonucu insanlık için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Demirkan'a göre (1977: 3) denetim, "bir iş veya bir çabanın genel ya da özel yasalar dahil olmak üzere ayrıca bilimsel ve düşünse kurallara göre uygun olup olmadığını araştırmak ve bu uygunluğu sağlamak amacına yönelik gerçekleştirilen eylemin adıdır." Denetleme eylemi olmadan bir şeyin tam anlamıyla ve doğru yapıldığını anlamak zor olduğundan denetleme eylemi zorunlu olup ihtiyaçtan doğmaktadır (Çıtır, 1987: 12).

Tezimizde sıkça kullandığımız bu kavramın anlamının tam manasıyla bilinmesi ve açıklanması tezimizin anlaşılabilirliği açısından oldukça önemlidir. Zira kadın ve denetim olarak ele aldığımız bu iki ana kavramı tezde birleştirmek ve bağdaştırmak açısından insanlık tarihi gibi kelimelerin de bir tarihi olduğunu ve aynı kelimenin farklı çağlarda ve farklı disiplinlerde farklı anlamlara geldiğini belirtmekte fayda görmekteyiz. Burada kullandığımız denetim kavramı daha çok kontrol amaçlı olup iktidar ve mikro iktidar tarafından kadınlara yönelik kontrollerin sınırlarını belirtmek için kullanılmış bir ifadedir. Postmodernist söylemin önemli isimlerinden biri olan Foucault'a göre "devlet, iktidar ilişkilerinin en öne çıkan biçimidir. Devlet bireyleri baskı yoluyla kurulmuş deneyimlerin özneleri haline dönüştürüp, bilinç yolu ile de kendi dayattığı kimliğe bağlar ve onları bu yolla denetim altına alarak öznelliğine boyun eğdirir" (Aktaran: Erdoğan, 2014: 12). Davis'e göre ise (2003: 41) devlet "emrindeki ve tekelindeki (yargısal ve baskıcı) belli bir icra aygıtıyla denetimin kasıtlılığı etrafında merkezi şekilde örgütlenmiş kurumlar bütünüdür".

Özellikle 18. yüzyıldan 20. yüzyıla değin iktidar insan bedenine hâkim olmuştur. Modern devleti elinde tutan muktedirler insan bedenine egemen olmak istemişlerdir ve kısmen de bunda başarılı olmuşlardır. Öyle ki okullarda, hapishaneler ve aile kurumlarında ortaya çıkan disiplin anlayışının kaynağının temelinde denetim olgusu yatmaktadır. Fakat iktidar denilince yalnızca devlet aygıtı akla gelmemeli diyen Foucault mikro iktidarların varlığından söz etmektedir. Ona göre mikro iktidarlar bireylerin günlük eylemlerinden bedenlerine varıncaya değin kontrol mekanizması olarak görev yapmaktadır. Foucault'a göre iktidarın yaşam üzerindeki etkisi 17. yüzyıldan itibaren iki şekilde gelişmiştir:

"Birincisi bedeni bir makine olarak ele alır ve bireyi disipline etmek için, bireyin terbiyesi, yeteneklerin ortaya çıkarılması ve arttırılması, bireyin etkili ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleşmesini amaçlamaktadır. İkincisi ise 18. yüzyılda bedeni merkez almaktadır. Buna Foucault nüfusun biyo-politikası adını vermektedir. Artan nüfusun ortaya çıkardığı konut, göç, toplum sağlığı, doğurganlık, dil, kışlalar gibi yeni

siyasi meseleler ortaya çıkarır, iktidar bu tekniklerle nüfusu düzenler ve bedenleri kendine tabi kılar. Çünkü nüfus, artık bütün insanların yaşamlarının ele geçirilebilmesi için iktidarın zorunlu bir icadıdır” (Aktaran: Erdoğan, 2014: 14).

Foucault iktidar ilişkilerinde özneyi oluştururken bedenin görmezden gelinen bir olgu olduğunu bazen de bedeni bastırma pratikleri ile kontrol altına almak yerine bedene özgü arzuları su yüzüne çıkararak bedenin denetimini elinde tutmaya çalıştığını ileri sürmektedir (Erdoğan, 2014: 11). Burada adı geçen özne kavramı iki farklı anlama gelmektedir. Biri denetim ve bağlılık yolu ile başkasına tabi olan özne iken diğeri ise kendi vicdanı ve bilgisi aracılığıyla kimliğine bağlı olan özne. Fakat bu her iki öznenin de ortak bir noktası boyun eğdiren ve itaatkâr bir iktidar sistemini aşılıyor olmalarıdır (Çelebi, 2013: 517). Aslında Foucault öznenin yani insan ruhunun bedenin asıl denetleyicisi ve onu hapseden gücün ana kaynağı olduğu fikrini savunmuş, insanı ve onun ruhunu şöyle tanımlamıştır:

“Bize bahsedilen ve özgürleştirmeye davet edilen insan, çok uzun zamandan beri bizatihi kendinden daha derin bir tabi kılmanın sonucudur. Ruh insanda var olmakta ve onu, kendi de bizatihi iktidarın beden üzerinde uygulamaya çalıştığı egemenlik anlayışı içinde bir parça olan varoluşa taşımaktadır. Bir siyasal anatominin sonucu ve aracı olan ruh; bedenin hapisanesi olan ruh” (Foucault, 2000: 68).

İnsan ruhunu bedenin hapisanesi olarak nitelendiren Foucault devlet, hukuk ve polis gibi var olan iktidar odaklarını kristalleşmiş iktidar mekanizmaları olarak nitelendirmektedir. İktidar ilişkileri tek bir merkezden işlememekte, dağınık bir ağ örüntüsüne sahip olmakta ve böylelikle bedenleri, arzuları, aileyi, cinsel yaşamı kısacası gündelik hayatın hemen her alanında aktif bir yaygınlık göstermektedirler (Güney, 2006: 150).

Disipline etme, sürekli denetim altında tutma; Foucault’ya göre bu durum sadece hapishanelere özgü olmamakla beraber ailede, okulda, fabrikalarda, kışlalarda, bürolar ve hastanelerde disiplin yöntemlerinin uygulamalarını görmek mümkündür. Önce ailede başlayan iktidar ve birey arasındaki denetim hareketliliği sonraki süreçlerde de devam etmektedir. Böylece öznenin denetimi devamlılığı sağlanmaktadır. Yaşamı en küçük ayrıntısına kadar düzenleyen iktidar, bireyleri disiplin altına alarak onları itaatkâr kişiler haline getirmektedir (Anık, 2007: 347).

Tanzimat sonrası kadın modelini ele aldığımız tezimizde kadınların hemen her alanda denetlendiğini, kontrol edildiğini görmekteyiz. En basitinden kadınların

nerelerde, kimlerle gezeceğinden giydikleri kıyafetlerin rengi dahil devlet ve bir takım iktidar odaklarının müdahil olduğu konular arasındadır. Kadın sorunu Tanzimat'tan bu yana tartışılan konuların başında yer almaktadır. Ancak Osmanlı kadını şu tarihten itibaren denetlemelerin odağında yer almıştır gibi kesin bir yargıya varamıyoruz. Nitekim kadınlara yönelik kısıtlamaların ve yasaklamaların başladığını bulabildiğimiz en eski tarihi belge ve kaynaklarla göstermeye çalıştık. Şunu da gözden kaçırmadan belirtmekte yarar vardır. Burada kullandığımız denetleme kavramının sadece kadınlara has olmadığı, Osmanlı Devleti'nde ister kadın olsun ister erkek her cinsin birer denetim konusu olduğudur. Hatta şöyle ki Sultan Süleyman dönemine ait yasa hükmünde geçen şu ifadeler bunun en sarıh örneğini teşkil etmesi açısından bizim için oldukça önemlidir:

“Levendler (o dönemde birden çok anlama gelmekte olup çapkın erkek ya da paralı asker kavramları yerine de kullanılmıştır.) kadınların ve oğlanların su almak veyahut da çamaşır yıkamak için geldiği yerlere gelmemeli ve gelmelerine engel olunmalıdır. Direnirlerse kadı onları cezalandırmalıdır. Cezası her çift kırbaç için bir akçe olacaktır. Ve levendler hamam önünde ya da hamam yolunda toplanmayacaktır” (Peirce, 2000: 169-171).

Osmanlı Devleti'nde kadınlara yönelik yapılan kısıtlamalar ve yasaklamaların temelinde yatan ana sebebin ne olduğu konusunda farklı fikirler türetilse de toplumdaki patriarkal sistemin hakimiyeti kadın sorununun açıklanmasına bir nebze de olsa ışık tutmaktadır. Patriarkal devlet düzeninde kadının ikinci plandaki hakimiyet sahasında dahi eril cinsin varlığı söz konusu olmakla birlikte kadın kimi zaman namus kavramı ile ilişkilendirilerek denetlenmesi ve gözetilmesi gereken bir unsur hatta bazen de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. “Akıl karşısında akıldışı olarak kabul edilen kadının tehlike unsuru görülmesi kontrol ve denetim kavramları ile kadın kavramı arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir” (Koç, 2018: 24). Osmanlı Devleti her ne kadar Tanzimat dönemi ile büyük bir değişim hareketini başlatmış ise de bu dönüşümde kadınların sosyal hayata dair değişimleri bazı kitleler tarafından rahatsızlık uyandırmıştır. Bu ve bundan önceki dönemlere de dikkatlice baktığımızda kadınlara yönelik yasaklamaların padişah fermanlarına da yansıdığını görmekteyiz. Devleti bir iktidar mekanizması olarak ele alırsak Osmanlı'da kadınların yaşamına yönelik birçok mikro iktidar mekanizmalarına da tanık olmaktadır. Bu mikro iktidar mekanizmalarının başında din, gelenekler ve patriarkal sistem gelmektedir. Din olgusunun yaşamı nasıl şekillendirdiğine en iyi örnek Foucault'un incelemeleridir. Foucault'un incelemelerine bakıldığında bedenin öncelikle kilisenin denetimi altına girdiği ve daha sonra zamanla kapitalizmin canlı bir modeline dönüştüğü gözlemlenmektedir. İlk olarak Hıristiyan

geleneğin bedenleri kontrol altına alarak onlara hükmetmesi, aydınlanma dönemiyle birlikte ortaya çıkan iktidarın, insanlar üzerinde hakimiyet kuracağı iktidar mekanizmalarını çoğaltarak bedenler üzerinde siyaset yapma etkinliğine dönüşmüştür. Bu sebepten Foucault'a göre cinsellik kavramı modernizm ile birlikte daha yoğun bir şekilde söylemin nesnesi haline gelmiştir (Erdoğan, 2014: 11). Buradan hareketle kadın bedenine yüklenen namus misyonunun kadını sürekli denetlenmesi gerektiği anlayışının hâkim olduğu milletlerde tam bir özgürlük hareketinden bahsetmek söz etmek pek mümkün değildir.

“Hazların bile sıkı bir şekilde düzenlendiği ve denetlendiği bir toplum düzeninde özgür bireylerin varlığından bahsetmek ne denli mümkün olabilir ki?” (Foucault, 1995: 56).

Tanzimat ile başlayan modernleşme olgusunun kadın üzerindeki terakki etkisinin devlet eliyle gerçekleştiriliyor olması modern bir kadın imajı yaratılmak isteniyor anlayışının oluşmasına sebep olmamalıdır. Nitekim kadınların özgürleşmesinde devletin rolü ve müdahaleleri şeklinde attığımız sonraki başlığımızda her ne kadar devlet eliyle gerek eğitim gerekse hukuki alanda bir modernleşme, özgürlük alanı oluşturulmak istenmiş olsa da eğitim, hukuk gibi kavramlar devletin kadınları denetlenmesi için kullandığı birer denetim mekanizmalarıdır. Bu yüzden denetim denilince akla ilk olarak yasaklar ya da sınırlamalar gelmediğini, devlet denilen iktidar mekanizmasının hemen her alanda insanlar üzerinde hâkim bir güce sahip olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

1.3.1.Osmanlı Devleti'nde Denetim ve Modernleşme Arasındaki Paralel İlişki

Osmanlı Devleti'nin modernleşme tarihine değindiğimiz bir önceki bölümde modernleşmenin köklerinin 18. yüzyıla kadar dayandığını görmekteyiz. 18. yüzyılda Avrupa ile gerek diplomasi gerekse ticari ve kültürel alanda pek çok gelişme yaşanmıştır. Örneğin matbaa bu dönemde Osmanlı topraklarına girmiş olup Avrupa'ya ait kitap ve eşya kullanımı bu sayede gerçekleşmiştir. Ayrıca Osmanlı'nın değişen tablosunu göstermesi açısından Fransa'dan getirilen hediyelik eşyalar, gravürler, kumaşlar, mikroskop, teleskop vs. birçok eşya bu değişim ve dönüşüm hareketinin nesnelere (Renda, 2003: 1114-1115). Özellikle ev dekorasyon ürünlerinde görülen Fransız modası bu dönemdeki değişimi göstermesi açısından iyi bir örnek olabilir. 18. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatında Avrupalı etkilerin ilk olarak toplumun elit kesiminde hissedildiği açıktır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde askeri uzman olarak getirilen

Boran de Tott'un eşinin III. Ahmed'in kızının kasrı ziyaretine gittiği sırasında evin Fransız modasına uygun olarak döşenmiş olması 1770'li yıllarda Batılı hayat tarzının ilk yüksek zümre tarafından benimsendiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir (Özer, 2009: 23). III. Ahmed'in rokoko tarzında yaptırmış olduğu çeşme de değişimin önemli bir simgesidir (Lewis, 2004: 47).

Osmanlı topraklarında iyiden iyiye hissedilmeye başlayan bu değişim ve dönüşüm hareketi 18. yüzyılda Osmanlı elit kesim tarafında daha çok görülmüş ise de 19. yüzyıla gelindiğinde toplumun pek çok kesimi tarafından benimsenmiştir. Ancak bu değişim cereyanları her zaman hoşgörü ile de karşılanmamıştır. Buna iyi bir örnek olarak II. Mahmud'un "gavur padişah" olarak nitelendirilmesi gösterilebilir. 19. yüzyılda II. Mahmud döneminde kıyafet alanında yaşanan değişim ve dönüşüm hareketi için Zilfi (2010: 28) şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Bazı kıyafetler terk edilip, II. Mahmud'un vezirlerinin hatta 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yerine kurulan yeni ordunun mensuplarında da yeni kıyafetlerin benimsenmiş olması 18. yüzyıldan gelen ziyaretçiler için sarsıcı ve açıklanamaz bir durum olabilirdi. Ancak II. Mahmud'un kendi çağdaşları dahi pantolon giyen, sarık takmayan bir padişaha tam olarak alışmamışlardı. 18. yüzyıldan gelen ziyaretçilerimiz de tıpkı onlar gibi padişahın yeni esvaplarının (kıyafet, giysi) imparatorluğun Osmanlı kimliği ve kendi kimlikleri açısından ne anlam taşıdığını merak edebilirlerdi."

II. Mahmud dönemi her alanda Avrupa'nın örnek alındığı bir dönemi kapsamı itibariyle ekonomiden siyasete kültürden haberleşmeye kadar geniş bir reformlar çerçevesini oluşturmaktadır. Özellikle bu dönemde toplumsal yapıda en büyük değişimlerden biri 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması olacaktır. Reformların önünde büyük bir engel olarak görülen ve yıllardır nizama gelmeyen yeniçerilerin ortadan kaldırılması Osmanlı'da yeni bir devrin başlamasının önünü açmıştır (Baykara, 2007: 377-378). Bu sebepten II. Mahmud dönemi, devletin ve toplumun birçok alanında Batı rüzgarlarının hissedildiği bir dönemdir. Bu dönemde kıyafet konusu yine gündemi meşgul eden sorunlardan biri olmuştur. Kıyafetlere getirilen değişikliklerde memurların pantolon, redingot, pelerin ve potin giyinmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ayrıca cübbe ve sarık ise sadece ulemanın giyebileceği kıyafetler arasında olmuştur. Erkek giyim kuşamına getirilen bu nizam hareketi erkeğin dış görünüşünde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiş ve uzun sakal bırakma geleneği terk edilerek, sakallar eskiye oranla daha çok kısaltılmıştır (Özer, 2009: 16-17). Artık Osmanlı toplumu yavaş yavaş batılılaşmaya başlarken bu durum kılık-kıyafet sınırlarını da aşarak dilde de Avrupa

unsurları yerleşmeye başlamıştır. Örneğin konuşma dilinde yaygın olarak Fransızca kullanılması buna iyi bir örnek teşkil etmektedir (Baykara, 2007: 379).

Fakat III. Selim ve II. Mahmud dönemindeki tüm bu modernleşme çalışmalarına nazaran bu dönemlerde kadınlara yönelik kontrolün daha çok arttığını görüyoruz. Örneğin III. Selim döneminde kadın kıyafetlerinde yaşanan değişimden her ne kadar kadınlar da nasibini alsın da bu dönemde kadın kıyafetlerini diken terziler de ağır söylemlere maruz kalmışlardır. Özellikle bu dönem toplumsal denetim olgusunun daha şiddetli hissedildiği dönem olması bakımından görevlerini yerine getirmeyen zabıtalara yönelik tehditlerin de artması denetleyen ve denetlenen arasındaki ilişkilerin bazen daha sert bir şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur. Aynı durum II. Mahmud döneminde de görülmüş olup bu iki yanlı siyaset akıllara farklı soru işaretlerini getirmektedir. Söz konusu erkeklerin giyim kuşamındaki değişim dikkate alındığında aynı dönemde kadınlara yapılan vurgu “doğmakta olan reform döneminde” devletin toplumsal cinsiyet ile ilgili yaklaşımına dikkat çekmektedir. Tüm bu tepeden inme gibi görünen cezalar “Osmanlı yönetim kültürünün temelindeki ataerkilliğe ve korkuya hayat veriyordu” (Zilfi, 2010: 109-112).

1839 Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti için önemli değişimleri barındırmaktadır. Bu önemli değişimler siyasi ve hukuki temelli yenilikler olmasının yanı sıra sosyo-kültürel alanda da Osmanlı tebaası için yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu sebeple Tanzimat döneminde tüketim kalıplarının farklı bir boyuta taşındığı, tüketimde Batılı unsurların etkisinin artırdığı bir zaman dilimi olması bakımından önemlidir. Bu değişim ve dönüşüm içerisinde toplum üzerindeki denetim kanalları, asayişini sağlamak ve merkezi bir devlet anlayışında otoriteyi korumak amacıyla çoğaltılmış ve devlet bu konuda daha sistemli ve kararlı bir şekilde hareket etmiştir.

1.3.2. Değişim ve Gelişim Sürecinde Çoğalan Söylem Kanalları

Osmanlı Devleti’nde eskiye nazaran 19. yüzyıla gelindiğinde kültürel, hukuki, ekonomik ve sosyal alan olmak üzere Avrupa etkisinin çok fazla hissedildiği görülmektedir. Özellikle 1838 Ticaret Anlaşması ile 1908 Jön Türk Devrimi’ne kadarki süreci kapsayan yıllarda devlet düzeninde yaşanan değişimler, İstanbul’daki kentsel büyüme modellerine de yansımıştır. Biri iktisadi temelli diğeri ise siyasi temelli olan bu iki olay Osmanlı Devleti’nde dönüm noktası olarak görülmektedir. 1838 Ticaret Anlaşması ile Osmanlı topraklarının açık pazar haline gelmesine sebep olurken Avrupalıların lehine bir ticaret dengesi oluşmaktaydı. Her ne kadar Tanzimat dönemi Batı’nın üstünlüğünün kabul edilmesinin bir simgesi olsa da burada ki asıl amaç Batı

kurumlarının ve yönetiminin Osmanlı toplumunun sorunlarına çözüm getireceği inancıydı. 1839 yılına kadar eğitim, teknoloji ve bilim alanlarıyla sınırlı kalan batılılaşma fikri neredeyse sadece askeri alana hizmet etme amacına yönelikti. Fakat Tanzimat ile birlikte Batı dünyasının fikri yapısı da devşirilmiş ve bu durum toplum nezdinde köklü değişiklikleri de beraberinde getirmiştir (Çelik, 2010: 39-41).

Osmanlı Devleti ve Avrupa arasındaki ticaret imkânlarının, Avrupalı tüccarlar lehine artması da Osmanlı sosyal yapısındaki değişimde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim modernleşme kaygısının yanı sıra Avrupa’da üretilmiş malların Osmanlı piyasasına hakim olması toplumda tüketim alışkanlıklarının değişmesine sebep olurken özellikle Balta Limanı Ticaret Antlaşması ile ithal edilen malların Osmanlı topraklarındaki dolaşımı üzerinden vergi alınması usulü kaldırılınca ithal mallar daha düşük meblağlara satılırken yerli ürüne olan talepte azalma görülmüştür (Açıkgöz, 2013: 322). Ayrıca 1838-1841 yılları arasında Avrupalı devletlerle yapılan ticaret antlaşmaları sonucunda yabancılara uygulanan gümrük vergilerinin Osmanlı tüccarlarına uygulanan gümrük vergisinden düşük olması Osmanlı’nın ihracat gücünün zayıflamasına sebep olurken ithal eden bir devlet ve dışa bağımlı bir milletin oluşmasına sebep olmuştur. Tüm bunlar Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hale getirmiş ve bu dönem meydana gelen bu gelişmeler Osmanlı toplumunda Batılı ürünlere duyulan talebin artmasına paralel olarak değişen kadın ve erkek kimliklerini de beraberinde getirmiştir (Orçan, 2014: 72-73).

Osmanlı Devleti’nin iktisadi hayatında görülmeye başlanan Avrupalı büyüme hızı devletin ekonomik alanda geri kalmasına sebep olurken ülke içine daha rahat giren Batı mamulleri Osmanlı toplum yapısında da değişikliklerin önünü açmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı üretim sanayisi çok ciddi bir rekabetle karşılaşmıştır. Bu rekabetin kökeni ise 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa’da ithal pamuklu ipliğe getirilen gümrük vergisinden İngiltere’de iplik eğirme makinesinin gelişmesine kadar uzanmaktadır. Ancak Osmanlı topraklarına Avrupa ürünlerinin girmesine yol açan 1838 Ticaret Anlaşması’nın etkisi daha büyük olmuştur (Çelik, 2010: 42). Bu dönem Osmanlı ekonomi hayatında yaşanan gerileme evresi Osmanlı Devleti’nin tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişimin sonucu olarak görülmektedir. Devleti kurtarmak adına girişilen Batı’yı örnek alma çalışmaları Osmanlı kültür yapısında Avrupalı motiflerin oluşmasına sebep olmuştur. Toplumun elit ya da halk olsun her katmanında görülen Batı imajı toplumun bir kesimi olan kadın ve bedeni üzerinde de nihai değişikliklere sebep olmuştur. Kadın giysilerinden tutun da kadınların

sosyal hayatın dinamiklerinde daha görünür oldukları bu dönem Osmanlı'da yeni bir kadın imajı ortaya çıkar(ıl)ması açısından önemlidir.

Osmanlı toplum yapısında modernleşmenin getirisi olan Batılı hayat tarzı basın hayatına da nüfuz etmiştir. Batı'da aktif olarak kullanılan gazete bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda da kendine yer bulmuştur. Bununla beraber gazeteler Batı'daki gelişmelerin takip edilmesi, Avrupai tüketim anlayışının yaygınlaşması, devlet ve halk arasında alternatif iletişim imkanı sunması bakımından da stratejik bir öneme sahiptir. Ayrıca dönemin Osmanlı aydınları yeni yaşam biçimini gazete ve dergilerde halka anlatırken bir taraftan da şehirli ve Avrupai görünümüleriyle bunun sosyal hayata nüfuz etmesinde önemli aktör görevini üstlenmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı sosyal hayatında 19. yüzyılda yer alan basın faaliyetleri modern bir toplum görüntüsü yaratması açısından önemli bir işlev görmüştür. Osmanlı halkının düşüncelerini şekillendirmede etkili olan basın aynı zamanda gerek erkek gerekse kadın hayatında ifade olanağı sunması bakımından da önemli bir role sahiptir. Gazete, dergi ve broşür Osmanlı Devleti'nin önemli söylem kanallarıdır. Devlet ve toplum arasında bu gibi yazılı söylem kanallarının çoğalması toplumun her kesimine erişebilirlik açısından mutlak bir öneme sahiptir.

Modernleşmenin getirisi olan Avrupai hayat tarzının Osmanlı kültürel hayatındaki yansımaları Osmanlı şehir görünümünde de etkili olmuştur. Nitekim Batı'da eğitim gören aydınlar zümresi, yeni açılan Avrupa tarzı okullardan mezun olan yönetici kadroları, daha önceki dönemlere nazaran yaşam alanı ve faaliyetlerinde serbestleşen gayrimüslim topluluklar İstanbul'un sosyo-kültürel yapısındaki değişimde öncü olmuşlardır.

19. yüzyılda kentin ulaşım ağları kara yolu ulaşım sistemlerinin yanı sıra deniz taşımacılığı, atlı tramvaylar, kısa mesafeli metro hatları ve trenlerden oluşmaktaydı (Çelik, 2010: 109). Özellikle 19. yüzyılda demiryolları yapımı ise Osmanlı ticaret hayatında Avrupa ürünlerinin hakimiyet alanının genişlemesinin yolunu açmıştır (Orçan, 2014: 76). II. Abdülhamid döneminde yapımı hızlanan demiryollarına ek olarak 1888'de Viyana'dan İstanbul'a ilk aktarmasız tren seferleri yapılmaya başlanmış, bu durum Osmanlı ve Avrupa arasında yeni bir köprü oluşturmuştur (Lewis, 2004: 250-251).

“Modern devletin-yani örgün eğitim, posta hizmetleri, demiryolları, fenerler, saat kuleleri, cankurtaran sandalları, müzeler, nüfus sayımları, doğum sertifikaları ve pasaportların yanı sıra, parlamentolara, bürokrasiler ile ordulara sahip bir devletin-

Osmanlı İmparatorluğu'nda ancak 1839 Tanzimat reformlarıyla kurulmuş olduğunu söylemek abartılı olmaz" (Mintzuri 1993, Aktaran: Deringil, 2002: 22).

Modern devleti oluşturan tüm bu öğeler aslında devlet ile toplum arasında güçlü bir iletişim ağı da sunmaktadır. Devletin topluma yönelik söylem kanallarının genişlemesi denetim ve kontrol alanlarının genişlemesine paralel olarak ilerlemektedir. Tanzimat döneminde gelişen ulaşım ve iletişim ağları Osmanlı demografik yapısında yaşanan değişikliklerin öncüsü olmuştur. Osmanlı toplum yapısı kozmopolit niteliği sebebiyle farklı kültür ve inançların bir arada yaşamasına zemin hazırlamaktaydı. Bu durumda çoğalan söylem ve ulaşım kanalları devlet ve halk arasındaki iletişim ağlarını güçlendirirken hitap edilen kitle sayısını bilmek artık daha önemli bir nitelik kazanacaktır. Kontrol edilecek nüfus bilgisi nüfus sayımlarının önemini artıracaktır. Osmanlı Devleti'nde nüfus bilgisi vergi, askerlik ve ayrılıkçı grupların buldukları yerde çoğunluğu oluşturmadıklarına dair sayısal veriler sunması bakımından oldukça önemli olmakla birlikte aynı zamanda bu üç öge de devlet yönetimi ve asayiş ile doğrudan ilintidir. Özellikle 19. yüzyılda yapılan nüfus sayımları bu üç amaca hizmet etmektedir. 1831 ve 1843 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında sadece erkek nüfus dikkate alınmış ve amaç vergi verecek ve askere gidecek kişi sayısını belirlemek olmuştur. Modern bir nüfus sayımının yapılması ve nüfus kütüklerinin oluşturulması 1880'lerden sonraki tarihlere rastlamaktadır. 1905-1907 tarihleri arasında gerçekleştirilen nüfus sayımları Osmanlı kayıt sisteminin temelini oluştururken bu sayımın gerçekleşmesine sebep olan olay milliyetçilik akımının etkisiyle bağımsızlık arayışı içinde olan farklı etnik grupların ayaklanması olmuştur. Nüfus tezkerelerinin ve pasaportların toplumsal denetim ve gözetim amaçlı kullanımları 20.yüzyılın başında yaygın hale gelmiştir (Özbay, 2015: 290- 293).

Özellikle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda yaşanan olaylar neticesinde imparatorluk yoğun bir göç dalgasına maruz kalmış ve bu durum toplum nezdinde de bir takım değişikliklere sebep olmuştur. Bu yüzden nüfus sayımlarının "ana hedefi doğru ideoloji ile aşılanmış asli nüfus yaratmaktır." Bu da eğitimle başarabilinirdi. 6 Mayıs 1899 tarihli raporda "her köye bir ibtidai mektep" politikasının amacı misyonerlik faaliyetlerine karşı, 'halkın dilini ve ahlak yapısını korumak' olarak belirtilmiştir. Ayrıca bu mekteplerde yabancı öğretmenin bulunmamasına da özen gösterilmiştir. Romanyalı, Sırp veya Yunan muallimlerden kaçınılması dikkate şayandır. Eskiden Osmanlı tebaası olan milletlere karşı girişilen politikaların amacı güvenilir bir nüfus yaratma ideolojisi olarak görülebilir (Deringil, 2013: 99- 100). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde benimsemiş olduğu nüfus ile ilgili bu

yaklaşımlar iktidarın toplumun tüm katmanlarına iyice nüfuz edip halkından yeni taleplerde bulunmasına yol açacaktır. Bu dönemde eğitimden hukuka, edebiyattan siyasete kadar her alanda görünürlük kazandırılmaya çalışılan kadından da devletin asli beklentisi bilinçli bir eş ve anne görüntüsüdür.

Yeni açılan okullar, gelişen ulaşım araçları, gazete, dergi, kitap gibi basın-yayın organlarındaki artış, ekonomik gelişme ve kaybedilen topraklardan Anadolu'ya doğru yoğun göç neticesinde yeni yerleşim alanlarının kurulması sonucu değişen kent görünümü toplumun kimliğindeki değişimleri tetikleyen sebepler arasındadır (Karpat, 2009: 53-54).

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda değişen tüketim alışkanlıkları kadın kimliği üzerinde de etkili olmuştur. Bu değişim sürecinde yaşanan gelişmeler kadına eskiye oranla daha özgür imajını yaratmış ise de aslında 19. yüzyılda kadın iktidar tarafından denetlenen ve gözetlenenler arasında kendine yer bulmuştur. Modernleşme ile daha da yoğun bir nitelik kazanan denetim olgusu iktidarın asayiş korkusunun bir göstergesidir diyebiliriz. Osmanlı Devleti'nde modernleşme öncesi de görülen denetimin modernleşmeyle birlikte daha çok yoğunlaşmasını kanaatimizce şu iki sebebe bağlayabiliriz:

1. Osmanlı Devleti'nde toplum ile devlet arasındaki iletişim kanallarının yetersizliği: Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile birlikte toplum hayatına giren gazeteler, dergiler veya bunların yanı sıra çoğalan ulaşım araçları hem toplum hem de iktidar nezdinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Halkın Batı'yı yakından takip edebileceği kanallarının artması sosyal hayatta modernleşmenin hızla yerleşmesine zemin hazırlarken diğer taraftan bu durum toplum ve devlet arasındaki söylem kanallarının çoğalması anlamına da gelmekteydi.

2. Modernleşmeyle paralel olarak değişen tüketim kalıplarının Osmanlı sosyal hayatında kadın erkek fark etmeksizin yarattığı dönüşüm.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde modernleşme ile birlikte iletişim kanallarının çoğalması toplumun her kesimine erişim imkanı sağlaması bakımından önemli bir gelişmedir. Böylelikle devletin toplumun tüm kesimine erişimi kolaylaşmış, gelişen ve modernleşen devlet daha kontrol odaklı hareket etmiştir. Bu durum kadın ve bedeni üzerinde de devletin doğrudan gerekli gördüğü konularda müdahalelerine sebep olmaktadır.

II. BÖLÜM

2.KADININ DÖNÜŞÜMÜ SÜRECİNDE DEVLETİN ROLÜ VE MÜDAHALELERİ

2.1.Eğitim Alanında Kadına Yönelik Düzenlemeler

Kadınların bir birey olarak gerek toplum gerekse aile içindeki yaşantılarını iyileştirmek için yapılan tüm hukuki düzenlemeler, reformlar ve eğitim alanında getirilen yenilikler vs. hepsi Osmanlı Devleti'nde kadın modernleşmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu yüzden modernleşmenin getirdiği kadına yönelik eğitim ve hukuk alanındaki reformlara bakmak Osmanlı'daki kadın modernleşmesini daha iyi anlamamız açısından yararlı olacaktır. Tanzimat Fermanı'nda kadınlara yönelik doğrudan doğruya bir madde yer almasa da bu tarihten itibaren kadınların özgürleşmesi yolunda pek çok kayda değer gelişmenin yaşandığını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda Tanzimat'ın kadının konumuna ilişkin ilk hamlesi ise eğitim ile başlayacaktır (Avcı, 2007: 4).

2.1.1. Sıbyan Mektepleri

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde eğitim, Sıbyan ve Enderun mekteplerinin yanı sıra medreseler aracılığıyla sağlanmaktaydı. İlk eğitim Sıbyan mektepleri adı verilen mahalle okullarında başlamakla birlikte eğitim süresi 3 ve 4 yıl arasında değişmekteydi. Sıbyan mektepleri daha çok 5-6 yaş gruplarının gittikleri eğitim kurumlarıydı. Bu okullarda çocuklara okuma-yazma öğretmenin yanı sıra asıl amaç Kur'an-ı Kerim'i öğretmek ve dini bilgileri çocuğa aşılardı. Eğitimler bu yüzden cami hocaları tarafından verilmekte olup bu mekteplerin hazırlanmış bir öğretim plan ve programı da bulunmamaktaydı. Halide Edip (Adıvar) Sıbyan mektepleri için "kubbe örtülü küçük bir oda içinde öğrencilerin yere bağdaş kurup oturdukları bir yerden ibaret" olduğunu söyleyerek bu okulları "duvarda birer delik" olarak nitelendirmektedir (Aktaran: Davis, 2009: 62). Sıbyan mekteplerini bitiren erkeklerin bir kısmının medreselere girme hakkı varken kızlar için aynı şey geçerli değildir.

Osmanlı Devleti'nde klasik eğitim sistemi modelinde kızların eğitiminin çok önemli görülmediği ve ihmal edildiğini görmekteyiz. Bu açıdan Tanzimat, kadınların eğitimi konusunda köklü bir değişiklik yapmamış ise de ileride bilinçli bir kadın prototipi yaratması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Tanzimat'tan önce verilen eğitim daha çok askeri amaca yöneliktir. Fakat Abdülmecid yönünü tam olarak Batı'ya çevirmiş bir padişah olarak Sıbyan mekteplerini düzenleme teşebbüsünde bulunmuştur. Tanzimat öncesi Sıbyan mekteplerinin iyileştirilmesine yönelik II. Mahmud döneminde bir ferman yayınlanmasına rağmen bu uğurda ilk ciddi girişimler 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile gerçekleştirilmiştir. Bu nizamname ile birlikte Sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu erkek öğrenciler için 6-10 yaşlarını kapsarken kız öğrenciler için ise 7-11 yaşlarını kapsamaktaydı. 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile de kız çocuklarının okula gönderilmesi mecburiyet kazanacak ve böylece kadınlara yönelik eğitim anlayışında köklü değişimler yaşanmaya başlayacaktır. Yine bu nizamnameye göre bir mahalle veya bir köyde iki Sıbyan mektebi varsa bunlardan biri kız çocukları için tahsis edilecekti. Eğer yoksa yeni bir Sıbyan mektebi açılıncaya dek kızlar ve erkekler aynı mektebe gidecek fakat ayrı sıralarda oturacaklardı. 13 Ağustos 1288 (1872) tarihli bir vesikada Sıbyan mekteplerinin vaziyeti ve bu mekteplere yönelik neler yapılması gerektiği şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Bizim memlekette Sıbyan mektepleri gerek hükümetçe gerekse halk tarafından hiçbir vakitte dikkate alınmayarak teessüf olunacak bir halde bulunduğundan bunların ıslahına teksir ve tevsiine medar olmak için Rumeli'nin bazı mahallerinde ve her kasabanın bir mahallesinde ve köylerin dahi icabına göre bir veya birkaçında birer Sıbyan mektebi tesis edilmesi ve bunların her birine muktedir muallimler tahsis edilmesine bu konuda verilen karar iktizasınca mahalle veya karyelerde lazım gelen mekteplerin haline müsait ve muvafık her ne mahal ve ebniye var ise onun mektep ittihaz kılınması ve böyle mevcut bir bina yok ise müceddeden münasip mahallede ve hiç olmazsa muvakkaten kulübe şeklinde tedarik veya inşa için ol mahalde veya karye ahalisine bir müddet tayiniyle kendilerinin icbar edilmesi ve bu mekteplerin mahallerine göre hocalarına maaşlar tahsis edilmesi işbu maaşları ödemek için evvela o mektebe merbut bir guna evkaf var ise onun hasılatı alınmak; saniyen: Memleketin avarız parası olduğu halde ondan bir hisse verilmek; salisen: Ol mahalde mahalle ve karyede vücühbirr ve hayrata vasiyet olunmuş paralar taharri ile bu mektep hissesine isabet edecek miktarı tefrik edilmek ve eksik kalır ise geri kalanının da mahalle ve karyede bulunan ahalinin fitra ve kurban derisi gibi şeylerden temin edilmesine karar verilmiştir” (Aktaran: Ergin, 1977: 466-467). Nizamname bununla da yetinmeyip öğretmen konusunda da bir takım içerikler barındırmaktaydı. Nizamnameye göre kız

çocuklarının eğitiminin kadın öğretmenler tarafından verilmesi uygun görülmüş ise de kadın öğretmen yetersizliği noktasında yaşlı, iyi ahlaklı ve tecrübeli erkeklerin de derslere girmesine izin verilmiştir (Kurnaz, 2011: 25-26). Kızların eğitimi Tanzimat'ın ilk yıllarında her ne kadar elzem görülmüş ise de devletin eğitim üzerinden de kadınları denetlemeye devam ettiğini açıkça görmekteyiz. Zira bunun en basit örneği olarak Nisan 1847 Talimatnamesi'nin 9. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Bazı Sıbyan mekteplerinden erkek ve kız çocuklar bir yerde karışık oturtulmaktadır. Oysa bu, uyulması gereken terbiyeye aykırıdır. Bu nedenle hoca efendiler, kızların sıralarını erkeklerinkinden ayırıp erkeklerin kızlarla aşırı sohbet edip onlara karışmamalarına çok dikkat etmelidirler” (Tunç, 2018: 19). Buradan da anlaşılmaktadır ki o dönemdeki devlet algısında kadın ve erkek yaşamı küçük yaşlardan itibaren kontrol edilmesi gereken bir konu olmuştur. Bu sebepten burada kadınlara yönelik yapılan eğitim reformlarında dikkat edilmesi gereken cinsiyet odaklı politikaların etkinliğidir. Yukarıda ki metnin bize vermiş olduğu bilgidan bunu anlamak mümkündür. Devlet ve kadın arasındaki ilişkiye baktığımızda gerçekleştirilen hemen her reformun arkasında mutlaka denetleyen ve kontrol eden iktidarın diliyle karşılaşılmaktadır.

Sıbyan mekteplerinde verilecek dersler aşağıdaki tabloda gösterilmiş olmakla birlikte kızlar ve erkekler için aynı ders plan ve programı uygulanmıştır.

Tablo 2.1. Sıbyan Mekteplerinde Okutulacak Dersler

Usul-i Cedide Vechile Elifba	Yazı Talimi
Kur'an-ı Kerim	Muhtasar Fenn-i Hesab
Tecvid	Muhtasar Tarih-i Osmani
Ahlaka Müteallik Rasail	Muhtasar Coğrafya
İlmihal	

Kaynak: Somel, Selçuk Akşin (2000). “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi.” *Kebikeç Dergisi*. 226.

Ders programına dikkatle bakıldığında dini derslerin yanı sıra coğrafya ve tarih gibi derslerde öğretilmektedir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin akabinde ilköğretim mecburiyetinin ilk defa 1876 Kanun-i Esasi'de yani bir anayasa maddesinde yer alması hükümetin kızların eğitimi konusunda ne kadar kararlı

olduğunun göstergesidir. 1876'dan sonra ilkokulun karşılığı olarak 'ibtidai' kelimesi kullanılmaya başlanacaktır.

2.1.2. Kız Rüşdiyeleri

II. Mahmud döneminde açılan rüşdiye okulları ortaöğretim seviyesinde eğitim veren kurumlardır. Fakat Tanzimat'tan önce rüşdiye okulları kızlara kapalı bir kurum iken Abdülmecid döneminde ilk kız rüşdiyeleri açılacaktır. Tanzimat döneminde Batılı tarzda bir okul modeli geliştirmek isteyen Osmanlı Devleti 1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ni kuracaktır. Bu bakanlığın ilk icraatlarından biri de 1859'da ilk kız rüşdiyelerinin açılması olacaktır. Tanzimat bu bağlamda kız çocuklarına ortaöğretim düzeyli eğitimin önünü açmıştır. İlk kız rüşdiyesi İstanbul'da Sultanahmed'de açılacak ve okul açıldıktan kısa bir süre sonra gazetede çıkan bir makalede okulun açılış nedeni hakkında şu ifadeler yer alacaktır:

“Okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmelerinin ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmeleriyle ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır” (Ergin, 1977: 458). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere kadınlara sunulan eğitimin temel amacı iyi bir ev kadını, anne ve eş profili inşa etmektir.¹ Sıbyan mektepleri için konulan şartlar rüşdiyelerde de aynen geçerli kılınmıştır. 1869 nizamnamesi ile İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerin her birinde kızlar için birer rüşdiye açılması kararlaştırılmış olup yine öğretmenlerin kadınlardan seçilmesine özen gösterilmiştir. Burada ise eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiştir. Bu mekteplerde okutulacak kitapların basımı için de Avrupa'dan litografya makinesi dahi getirilmiştir (Mahmud Cevad, 2002: 48). Fakat bu okullara gereken ilgi ve önem gösterilmemiştir. Bunun sebebi ise rüşdiyelere giden kızların belli bir yaşa gelmiş olması nedeniyle erkeklerle aynı ortamda bulunmalarının ahlaki ve dini yönden tehdit oluşturması ile ilişkilendirilmektedir (İnan, 1982: 89).

Tanzimat her ne kadar kadına modernleşme bağlamında eğitim eşitliği ve fırsatı tanımış ise de bazı zihinlerdeki kadın algısını değiştirmeye gücü yetmemiştir. Fakat Tanzimat döneminde açılan bu okullar kadınların kamusal alana katılmaları açısından önemli bir adım olarak görülebilir (Somel, 2010: 84). Kızlara ortaokul seviyesinde eğitim imkânı

¹ Susan Strasser Amerika'da ev işinin tarihini incelediği bir çalışmasında şüir, dergi ve hikayelerde evin “sevimsilik, namus ve iffetin bulunduğu yer” olarak kutsandığını ifade eder (Aktaran: Bora, 2005: 60). “Kadının ev merkezli yaşamı onu ikinci bir cins konumuna sokarken ev işleri ise kadının görünmeyen emeği “sevgi emeği” olarak ifade edilmekte olup bu emek kadını kendisi olmaktan, birey olmaktan mahrum etmekte olup ikincil konuma düşürmektedir” (Bora, 2005: 61-62).

sunan bu okulların sayısındaki artış II. Abdülhamid zamanında gerçekleşmiş olup o zamana kadar İstanbul'da 9 kız rüşdiyesi yer alırken 33 yıllık II. Abdülhamid yönetimi zamanında bu sayı 85'e yükselmiştir (Kurnaz, 1992: 35). Kızlar için lise eğitimine denk sayılan idadiler ise ilk olarak 1880 yılında Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı yaptığı sıralarda II. Abdülhamid tarafından açılmış ve bu okullarda daha önceki derslerden farklı olarak Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce gibi Batılı bir misyon doğrultusunda eğitim verilmiştir. Fakat daha öncede belirttiğimiz gibi o yaştaki (11-13 yaş arası) kızların evlilik çağına gelmiş olarak nitelendirilmeleri bu okullara olan ilginin beklenen doğrultuda olmamasına sebebiyet verirken bu durumun doğal bir sonucu olarak idadilerin ömrü uzun olmayacaktır (Akyüz, 1999: 202).

Buna ilaveten rüşdiyelerdeki kadın öğretmen tartışmaları ateşli bir hal almaya başlayınca, 1872 yılında Darümuallimat adıyla İstanbul'da kız öğretmen okulu açılacaktır. Bu okuldan daha sonraki bölümde detaylı bir şekilde bahsedeceğiz.

Rüşdiyelerde verilecek derslere bakacak olursak, burada Arabi, Farsî, Ahlak, İlmihal gibi dini nitelikli derslerin yanı sıra coğrafya, hesap, nakış gibi derslerin verildiğini görmekteyiz. Daha iyi anlayabilmemiz için aşağıda tablo halinde dört sene boyunca verilen dersleri ayrıntılı bir şekilde aktarabiliriz:

Tablo 2.2. 1873 yılı Kız Rüşdiyelerinde Uygulanan Ders Programı

1.sene	2.sene	3.sene	4.sene
Arabi	Arabi	Arabi	Arabi
Farsî	Farsî	Farsî	Farsî
Ta'dad ve Terkim	Hesab	Hesab	Hesab
Ahlak	Coğrafya	Coğrafya	Coğrafya
İlm-i Hal	Kıraat-1 Türkiye	Kıraat-1 Türkiye	Kıraat-1 Türkiye
Sülüs Hattı	Sülüs Hattı	Sülüs Hattı	Sülüs Hattı
Nakış	Rık'a Hattı	Rık'a Hattı	Nakış
	Nakış	Nakış	Hıyyatiyye

Kaynak: Somel, Selçuk Akşin (2000). "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi." *Kebikeç Dergisi*. 228.

Rüşdiye eğitimini tamamlayan kızlar bundan sonra bir üst eğitim için idadilere gideceklerdir. Sıbyan mektebini bitiren kızların rüşdiye okullarında genç bir kız olarak

görülüp yetişkin muamelesine tabi tutuldukları ve bu sebepten ötürü okula gönderilmek istenmeyen kızların eğitim hakkından mahrum bırakıldığı bir dönemde idadilere bakış açısının nasıl olduğunu tahmin etmek zor olmasa gerek.

2.1.3. Kız İdadileri

Sırasıyla sıbyan ve rüşdiye eğitimini tamamlayan kızlar için bir üst seviyede eğitim veren bir kuruma ihtiyaç duyulmaktaydı. Lise seviyesinde eğitim veren okullara denk gelen idadiler işte bu gereksinimin bir sonucu olarak ilk defa II. Abdülhamid döneminde 1880 tarihinde açılmıştır (Kurnaz, 2011: 44). Bu okul için Babıali Caddesi'nde bir konak tahsis edilmiş olup burada Fransızca, Almanca, İngilizce gibi yabancı dil imkanları sunulmuş ve okulda Avrupa standartlarına uygun bir eğitim verilmesine rağmen okula duyulan ilgisizlik neticesinde okul iki yıl gibi kısa bir süre zarfında kapatılmıştır. Tüm bunlara rağmen ilk kız idadisi 1911'de İstanbul'da açılmış 1913 yılında ise İstanbul İnas Sultanisi adını almıştır. İstanbul dışında kızlara yönelik lise öğretimi veren okullar ise 1922'de İzmir'de ve 1923'de ise Ankara'da açılmıştır (Akyüz, 1999: 233). Fakat bu okullara gereken ilgi tam olarak gösterilmemiştir. Daha öncede değindiğimiz gibi idadilere başlayacak olan kız öğrencilerin yaşlarının toplumda farklı bakış açısıyla yeniden şekillenmesi bu okullara gidecek olan öğrencilerin sınırlı sayıda kalmasına sebep olmuştur.

2.1.4. Mesleki Eğitim

Kızların eğitimi konusunda Tanzimat'ın nasıl bir reform programı ortaya koyduğunu yukarıda açılan rüşdiye ve idadilerden izlemek mümkündür. Bu okullar daha çok alt kademelerde olan kızların eğitim ve öğretimini hedeflemekteydi. Bugünkü ilkokul ve ortaokul kademesini kapsayan bu okullar devletin okuma-yazma ve biraz daha ilerisini düşünürsek toplum genelinde eğitimin yaygınlaşması anlamında büyük bir işlev görmekteydi. Bu durum aynı zamanda Osmanlı toplumunun daha özeldede Türk kadın/kızlarının devlet eliyle kontrolü anlamını taşımaktaydı. Osmanlı toplumunda yönetenler için kız çocuklarının sadece alt kademede eğitime tabi tutulması yetmeyecektir. Bu eğitim ve öğretimi biraz daha yukarı yaşlara çekmek gerekecektir. Devlet için kız çocuklarının eğitimi sadece birer kontrol aracı değildi şüphesiz; nitelikli insanın yetişmesi daha büyük bir hedef olarak görülmekteydi. Çünkü o dönem kadın modernleşmesindeki beklenti eğitilmiş bir kadın yaratmadan ziyade eğitilmiş bir anne profili oluşturarak sağlam bir gelecek yaratma düşüncesiydi. Hükümetin kadını ideolojik bir zemine yerleştirmesi, eğitim ve hukuk alanının yanı sıra devletin kadın modernleşmesindeki öncülüğünün sebebine cevap vermesi bakımından önemlidir. Bu

amaçla aslında ilk olarak rüşdiye ve idadilerle yetişen kız çocukları için biraz daha kalifiye okullara ihtiyaç vardı. Bunlar başta Ebe, Sanayi ve Darülmuallimat mektebinden başkası da değildir. Ancak burada şunu gözden kaçırmamalıyız; bu meslek okulları sadece rüşdiye ve idadilerle ilişkili bir husus değildi. Osmanlı devlet ve toplumunun ihtiyaç duyduğu nitelikli insanın yetişmesi daha öncelikli olarak görülmekteydi.

2.1.5. Ebe Mektebi

Kızlara yönelik ebelik eğitimi ilk defa 1843 yılında Tıbhane-i Amire bünyesinde başlamıştır. Burada eğitimler mankenler üzerinde uygulanıyor ve bu eğitimler sırasında erkek öğrencilerin orada bulunmamasına özen gösteriliyordu. Eğitimlerde bazı derslerin sadece erkekler tarafından alınması nedeniyle ilk defa kızların erkeklerden ders almasının önü açılmıştır. Bu düzenle eğitime başlayan kurslar 1845 yılında iki yıllık ebelik eğitimi neticesinde 36 kadın, ebe okulundan mezun olmuştur. Mezunlar diplomalarını padişahın huzurunda almışlardır. Okula giriş şartı okuma yazma bilmekle sınırlandırılmış fakat daha sonraları şartlar genişletilerek 1908'den sonra temel şart olarak ilkokul mezunu olması esas alınmıştır (Kurnaz, 2015: 47). 1905 yılında askeri ve mülki tıbbiyeler Haydarpaşa'ya taşınınca boş kalan binada Kadırga Veladetnamesi adı altında bağımsız bir ebe mektebi ve doğumhane açılmıştır (Ergin, 1977: 543).

Ebe mekteplerinden yetişen kadınların ilk olarak Balkan ve ardından da Birinci Dünya Savaşı'nda aktif olarak yer aldığını biliyoruz. Cephe gerisinde birçok yaralı askere bizzat müdahale ederek yararlılıklarını da yakından gösterme fırsatını bulmuşlardır. Bu pratikler de bize gösteriyor ki ebe mekteplerinin açılması kadınları sosyal hayatta daha görünür kılması bakımından da önemlidir. Nitekim böyle okullar sayesinde kadınlar kendilerini toplumla özdeşleştirerek ev içindeki özel yaşantısıyla kapalı hayatına bir pencere açacaktır.

2.1.6. Sanayi Mektepleri

Sanayi mektepleri Osmanlı Devleti'nde kadınların el becerilerini geliştirme ya da var olan yeteneklerini ortaya çıkarma imkanı sunan sanat okullarıdır. Bu okullar daha çok iktisadi amaçlı açılmış müesseselerdir. Kız sanayi mekteplerinin çekirdeğini Mithat Paşa'nın 1864 yılında ordunun dikim gereksinimini karşılamak amacıyla kimsesiz kızlar için açtığı Islahhane adını taşıyan uygulama okulları oluşturmaktadır. Fakat bundan önce de 1859'da açılan ilk kız rüşdiyesi olan Cevri Kalfa Mektebi'nde kadınlara mahsus sanayi derslerinin okutulması ve ders programında yer alan teknik eğitimin

kızlara öğretilmesi açısından bu okul bir ilk olarak nitelendirilmiştir (Akyüz, 1999: 151). Mithat Paşa sırasıyla 1860 yılında Niş'te 1864'te Sofya ve Rusçuk'ta ıslahhaneler açmış ve 1865 yılında ise Rusçuk'ta Kız Sanayi Mektebi'nin açılmasına önderlik etmiştir (Ergin, 1997: 686).

Kız Sanayi Mektepleri'nin eğitim süresi başlangıçta beş yıl olarak belirlenmiş ise de daha sonra 1900 yılında Maarif Nezareti kız sanayi mekteplerinin programlarını genişleterek öğrenim süresini 7 yıla çıkarmıştır. Yatılı olarak eğitim veren bu okullar ilk yıllarda yalnızca yetimleri alıyor ve her türlü masraflar devlet tarafından karşılanıyordu. Bu okulda kızlara el işlerinin yanı sıra ek olarak piyano, müzik gibi dersler de verilmekteydi. Kız çocukları için 1909'da Madam Kolp tarafından Mahmutpaşa'da Osmanlı- Fransız kız sanayi mektebinin açıldığı bilinmekte olup bu okul şehzade Abdülmecid Efendi'nin gözetimindeki bir heyet tarafından idare edilmekteydi. Bu heyette Dahiliye Nazırı Talat Bey, Adliye Nazırı Necmeddin (Kocataş), Maliye Nazırı Cavit, Dr. Besim Ömer (Akalın) ve Hüseyin Cahit yer almaktaydı (Kurnaz, 2015: 50-52). Daha sonraları bu okulların sayısı arttırılmak istenmiş fakat bir sonuca ulaşılamamıştır. Nitekim de bu okulların ömrü uzun soluklu olmamıştır.

2.1.7. Darülmualimat

Bilginin insan için gerekli olduğunu düşünürsek bu bilgiyi yayacak öğretmenlere duyulan ihtiyacın da ne kadar önemli olduğunu daha iyi açıklayabiliriz. Bu sebeptendir ki Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin dayanağı olan eğitimin daha çok insana ulaşabilmesi için gerekli olan öğretmen ihtiyacı modernleşme döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. Bir ihtiyaç sonucu olarak ortaya çıkan Darülmualimat yani kız öğretmen okulu kadınların modernleşme sürecinde çok önemli bir role sahip olacaktır.

Zira daha öncede değindiğimiz gibi 11-13 yaşına gelmiş kızların okula kimi zaman erkek bir öğretmen tarafından ders verilmesinin uygunsuzluğu kimi zaman da o yaştaki kızların evlilik çağına gelmiş yetişkin sıfatına layık görülmesi sebebiyle eğitim hakkından mahrum kalmasının başlıca nedenleri arasında sıralamıştık. Özellikle bu durumun ortaöğretim seviyesinde eğitim veren rüşdiyelerde görülmesi kadın öğretmen ihtiyacını gerekli kılan en önemli unsurdur. Rüşdiyelerdeki eğitim o sıralar yaşlı ve iyi ahlaklı erkek öğretmenler tarafından verilmiş ise de bu yeterli olmamış ve bu durum ailelerin kız çocuklarını okula yollamak istememelerinin sebebi olmuştur. Dolayısıyla da bu durum okullara duyulan ilginin giderek azalmasına yol açmıştır.

1859 yılında açılan rüşdiyelerin öğretmen sıkıntısı çekmesi Darülmuallimat'ın açılmasında etkili olacaktır. Buna karşılık erkek öğretmen okulları ise bundan tam 38 yıl önce 1848 yılında açılmıştı. Her ne kadar kız öğretmen okullarının açılmasına yönelik yaptırımlar için geç kalınsa dahi daha sonraları hükümet kadın öğretmen sorunu üzerine dikkatle eğilecek ve 26 Nisan 1870 tarihinde ilk kız öğretmen okulu Darülmuallimat açılacaktır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Saffet Paşa'nın Darülmuallimat'ın açılışı sırasında söylediklerini günümüz Türkçesi ile Akyüz'den (2002: 21-22) aktarmak dönemin hükümetinin kızların eğitime yönelik bakış açısını anlamamız açısından oldukça önemlidir:

“Kadınlar, yaratılışları gereği her türlü saygıya lâyık oldukları gibi, eğitim öğrenim görmelerine de özen göstermek gerekir. Çünkü bir çocuk beşikten okula başlayıncaya kadar yalnızca annesinin eğitiminin altındadır ve bu süre içinde çocukların zihnini meşgul edecek bir şey olmadığından duydukları her şey çocukların zihinlerine yerleşir. Bu nedenle annelerin çocuk eğitiminde büyük bir payı olduğu açıktır.

Erkeklerin bilgi ve beceri kazanmaları gerekli olduğu gibi, kadınların da çeşitli bilgilerle ve onların zinetleriyle de kendi güzelliklerini süslemeleri gerekir. Önceleri, İslâm hatunlarından edebiyatın inceliklerini bilen ve şair kadınlar ortaya çıkmıştır; bunların adları edebî eserlerde yazılıdır; kendileri zekâları, üstün kavrayışları ve bilgileri ile ünlüdürler. Avrupa'da da birçok şair ve yazar kadınlar yetişmiştir ve onların saygın eserleri halen okunmaktadır. Doğu ülkelerinin erkek ve kadınları, kişisel akıl ve yetenek bakımından her türlü sosyal ve müspet bilimi öğrenmeye ve her çeşit meslek ve sanatı ileri düzeye götürmeye yetkin oldukları halde, şimdiye kadar bu alanlarda geri kalmaları, özellikle kadınların eğitimden hiç nasiplerini alamamaları, yalnızca, öğrenim olanakları yokluğundan kaynaklanmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde şimdiye kadar kadınlar için orta düzeyde okullar bulunmadığından, kız çocukları sekizer onar yaşlarına kadar Sıbyan mekteplerine devam ederek harekeli (işaretlenmiş) yazıyı okuyacak kadar kalırlar, kimileri de evlerinde bazı dinî metinleri okumayı öğrenirlerdi. Bundan daha ileri düzeyde onlar için okul bulunmadığından zavallı kızlar bu halde kalırlardı. Oysa kadınların bilim öğrenerek yaratılışlarını süslemelerine hiçbir engel olmadığı gibi, “bilim öğrenmek erkek ve kadın her Müslüman'a farzdır” hadisi, kadınların da erkekler gibi öğrenim görmelerini gerektirir. İyi bir eğitim görmüş ve dünyanın durumunu tanımış olan kadınların her zaman namus ve saygınlıklarını korumayı kendilerinin en önde gelen görevi bileceklerine şüphe edilemez. Birçok sanat ve bilgi vardır ki bunları yaparak hayatını kazanmaya kadınların örtünmüş olması asla engel değildir. Avrupa'da yüz binlerce kız ve evli kadın evlerinde çeşitli el işleri yaparak geçimlerini sağladıkları

halde, İslâm kadınlarının böyle şeyler yapmamaları ve bir maddî kazançtan yoksun olmaları üzüntü vericidir.

İstanbul'da kız çocukları için okullar olmadığından onlar erkek çocuklarla beraber okuyorlardı. Bunda bazı sakıncalar görülerek geçen yıl erkek ve kız çocuklar ayrılmış ve eğitim sever padişahımızın sayesinde İstanbul'un çeşitli yerlerinde 7 adet kız rüşdiyesi açılmıştır. Fakat bunların öğretmenleri erkek olduğu için, yaşları 9 ve 10'u geçen kızlar, örtünme gerekçesiyle bu okullarda iki yıldan fazla kalamayacaklardır. Oysa iki yılda yeterli düzeyde bilgi öğrenemeyecekleri açıktır. Bu nedenle, kızların kız rüşdiyelerinde 4 yıl kalabilmeleri öğretmenlerinin kadın olmasına bağlıdır. İşte bundan böyle, gerek kız sıbyan, gerek kız rüşdiye mekteplerine kadın öğretmenler yetiştirmek amacıyla bir Darümuallimat kurulması gerekli olmuş ve bu husus Maarif-i Umumiye Nizamnamesinde yer almıştır. Bugün uğurlu olması dileği ile açılışını yaptığımız bu okuldur. Daha sonra, gayrimüslim kız mektepleri için de kadın öğretmenler yetiştirilmek üzere başka sınıflar da açılacak ve gerekli öğretmenler sağlanacaktır. Bu Darümuallimat, padişahımızın en yüce kuruluşlarından biridir ve kadınların eğitimine sonsuz yararlar sağlayacaktır. Bu yüce başarıdan dolayı padişahımızın ömür ve canının artması için her an dua etmek üzerimize borçtur.”

Darümuallimat 1881 yılında ilk defa bir kadın yönetici tarafından idare edilecek ve öğretmenliğin bir meslek olarak icra edilmesi dile getirilecektir. Bu yönüyle II. Abdülhamid kızların cahil kalmalarını istememiş ve kadını sosyal hayatta erkeğin en yüce yardımcısı olarak nitelendirmiştir (Dulum, 2006: 59). Fakat tüm bunlara rağmen Abdülhamid döneminde de kadınlara yönelik denetimin eğitim aracılığıyla devam ettiğini bilinmektedir. Özellikle 1895 yılında Kız Muallim Mektebi Talimatnamesi'nin 12. maddesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Darümuallimat binası içinde erkek müdür ve muallimlerden ve icab ettiği için Maarif Vekaleti'nden resmen gönderilen memurlardan başka, hiçbir erkeğin, hiçbir suretle girmesine müsaade olunamaz” (Aktaran: Çakır, 2011: 301).

Darümuallimat, sıbyan ve rüşdiye şubeleri olmak üzere ikiye ayrılmış olup sıbyan şubesi iki yıl rüşdiyede ise üç yıl öğrenim süresi görülüyordu (Şanal, 2009: 225).

Tablo 2.3. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre Darümuallimat'ta Okutulacak Dersler

SIBYAN ŞUBESİ	RÜŞDİYE ŞUBESİ
Mebadi-i Ulum-ı Diniyye	Mebadi-i Ulum-ı Diniyye
Kavaid-i Lisan-ı Osmaniyye ve Kitabet	Kavaid-i Lisan-ı Osmaniyye ve İnşa
Usul-ı Talim	Arabi ve Farisi
Her cemaatin kendi lisanı	Her cemaatin kendi lisanı
Risale-i Ahlak	İlm-i Ahlak
Hesap ve Defter tutmak usulü	Tedbir-i Menzil
Tarih-i Osmani ve Coğrafya	Tarih ve Coğrafya
Malumat-ı Nafia	Mebadi-i Ulum-ı Riyaziyye ve Tabiiyye
Musiki	Resim / Musiki
Dikiş ve Nakış	Enva'-i Ameliyat-ı Hıyyatiyye

Kaynak: Somel, Selçuk Akşin (2000). “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi.” *Kebikeç Dergisi*. 234-235.

Darümuallimat 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı olarak bilinen 93 Harbi sırasında iki yıllığına kapalı kalmış fakat 1914 yılında Darülfunun kuruluncaya kadar kızların yüksek eğitimine yönelik bir müessese olmuştur. Tüm bunların yanı sıra Darümuallimat kadınların sosyal hayattaki etkinliğini artıracaktır. Zira 1880- 1881 yılları arasında okulun müdürlüğüne Fatma Zehra Hanım'ın getirilmesi bunun en açık örneğidir. Kadın eğitimi ile başlayan modernleşme süreci diğer alanlarda da kendini en kısa zamanda gösterecektir. Kız çocuklarına yönelik uygulanan eğitim politikalarında dikiş-nakış, ev idaresi, yemek pişirme vs. derslerin müfredatta yer alması kadınlara sunulan eğitim neticesinde “iyi ev kadını”, “iyi anne” ve “iyi eş” olarak yetiştirilmeleri yönünde Osmanlı'da bir beklentinin olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bunların yanı sıra Tanzimat ile başlayan eğitim hayatında kız öğrencilere yönelik yenilikler hızını kaybetmeden II. Meşrutiyet'in ilanıyla daha da gündemi meşgul eden bir sorunu teşkil edecektir. Hakikaten II. Meşrutiyet ile birlikte kadınların hemen her alanda sessizliklerinin kaybolmaya başladığını görmekteyiz. II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamının etkisiyle kadınlar çıkardıkları dergi ve gazetelerde kadın eğitimi de dahil olmak üzere birçok alanda fikirlerini beyan etmekten çekinmemişlerdir. Bu yönüyle Tanzimat, kadınların özgürleşmesi konusunda ilk uyanış evresi olarak görülürken kanaatimizce II. Meşrutiyet devri uyanıştan ziyade artık bir direniş evresini teşkil etmektedir. Tanzimat ile başlattığımız kadınların eğitimine yönelik girişimlerin bu aşamada faydalı olduğunu görmekteyiz. Nitekim bu dönemde kadın eğitimi ilkokul, ortaokul düzeyinde kalmayarak kadınlara yönelik meslek okulları da açılmıştır. Eğitim

alanında kadınlara erkekler tarafından verilen haklar ileri de kadınların kendi haklarını arayışına ve modern kadın imajının ortaya çıkmasına basamak oluşturacaktır. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde kadın eğitimi üzerine yönelik gelişmeler, bazı tartışmalarında ateşini fitilleyecek ve artık kadınlar yeni bir düşünce anlayışı ile eskiyi tartışmaya başlayacaklardır. İlk Türk kadın romancı Fatma Aliye Abdülhamid dönemi kızların eğitimi hususunda yapılan fedakarlıkların takdirini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Kadınlarımızın bundan on beş yirmi sene evvelki hal-i cehaletleriyle bugünkü derece-i ta’lim ve tahsilleri göz önüne alınırsa, şu müddet zarfında terakkileri şayana takdir ve beğeniye layık görülür. Birçok senelerde olacak şeylerin böyle az bir zamanda meydana gelmesi, ancak padişahımız velinimet efendimiz hazretlerinin tebaalarının tahsil ve terbiye ve ikmal-i mes’udiyetleri (mutluluğu tamamlama) hakkında olan lütuf ve inayetleri ve talih-i ferhunde metali’-i şehinşahileri (padişahın kutlu tarihi) asar-ı celilesinden (büyük kıymetli eserler) bulunduğuna şüphe yoktur.” (Aktaran: Akdağ, 2015: 133). Tanzimat ile başlayan kızlara yönelik eğitim reformlarının II. Meşrutiyet ile devam ettirildiği bilinmektedir. II. Meşrutiyet devri eğitim alanında Batı modelinin takip edildiği aynı zamanda ise devletin kız öğrencilere yurtdışında eğitim alma konusunda dahi destek verdiği yılları kapsamaktadır (Tunç, 2018: 32). II. Meşrutiyet ile başlayan özgür düşünce ortamı kadınların eğitimi konusunda da farklı fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu özgür düşünce ortamı sayesinde kadınların eğitimi de dahil olmak üzere kadın konusu üzerine farklı düşünceler dile getirilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi ve sonrası kadınların eğitimi noktasında yaşanan gelişmeleri Berkes (2002: 437) şu sözlerle anlatmaktadır:

“Kadınlar için okullar, belli bir biçimde artmaya başlamıştı. Kadınlar için ev işleri, çocuk bakımı konularında gece kursları açıldı. 1911’de ilk kız lisesi açıldı. 1913’de hastabakıcı kursu açıldı; eğitilmiş ebelerin sayısı artmaya başladı. Bazı genç kadınlar kız sanat okullarında sekreterlik eğitimine girmeye başladılar. Törenlerde, sergilerde, 1907’de kurulmuş olan Kızılay çalışmalarında kadınlar görev almaya başladılar. Çok sayıda işçi kadın, özellikle Birinci Dünya Savaşı yıllarında dikiş, dokuma ve tütün yapım evlerinde işçi olarak çalışmaya başladı. Kadın öğretmen yetiştirme alanında da ilerlemeler oluyordu. Kadınlar arasında ulusal ölçüde tanınan kişiler yetişiyordu.”

Berkes’in anlattıklarından yola çıkacak olursak II. Meşrutiyet döneminde dahi kadınlara verilen eğitimin cinsiyete dayalı bir eğitim politikası kapsamında yürütüldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. O dönem zihniyetinde dahi ev işleri ve

çocuk bakmak gibi işler kadınların asli vazifeleri arasına girmekte ve dönem ister Tanzimat ister Meşrutiyet olsun amaç ‘iyi anne’, ‘iyi eş’ görüntüsünü korumak ve geliştirmektir.

2.2. Kadınlara İlgili Hukuki Düzenlemeler

Tanzimat dönemi eğitim alanında kadınlara yönelik yeniliklerle sınırlı kalmamış hukuki alanda da bazı haklar tanınmıştır. Sunulan bu hakların kadın modernleşmesine katkıda bulunduğunu ve kadın modernleşmesi bağlamında bir kolon görevi üstlendiğini düşünmemiz bu konuya değinmemizdeki en esaslı nedendir. Bu sebepten kısaca da olsa kadınlara yönelik hukuki düzenlemelerin neler olduğunu açıklamamız gerekmektedir.

2.2.1. Arazi Hukuku

İslami hukuk kurallarının hakim olduğu Osmanlı Devleti’nde arazi ile ilgili bir sorun söz konusu olunca örfi hukuk kurallarının geçerli olduğunu görmekteyiz. Buna bir delil olarak İslam hukukuna göre ölen babanın mirasları çocukları arasında 1/3 oranından paylaştırılırken arazi meselesinde bu ölçek geçerli değildir (Kurnaz, 2015: 63). Tanzimat ile kız evlatlara miras yoluyla mülkiyet hakkı tanınmış, fakat kadınların bu mülkiyet hakkından yararlanabilmesi için bir bedel ödemesi, bu bedeli ödeyebilmesi için de iktisadi bir bağımsızlığının olması gerekiyordu. Kadının ‘tapu bedelini’ ödemesi için gerekli parayı eşinden temin etmesiyle bu mallar yine kadına değil kocasına geçmekteydi (Altındal, 1975: 174). Tanzimat’tan sonra bu uygulamaya son verilmiş ve artık kız çocukları da erkekler gibi bedelsiz mülkiyet hakkına sahip olmuştur. Bu durum Tanzimat’ın kadına tanıdığı en gürültülü haktır diyebiliriz. Zira artık toplumda yıllardır süregelen ataerki sistemin hazırlanmış olduğu erkek evlada yönelik hakların sınırsızlığı kadınların da devreye girmesiyle kısıtlanacaktır.

2.2.2. Cariyelik Kaldırılması

İnsanlık tarihi kadar eski ve köklü bir geçmişe sahip olan kölelik hakkında birçok eser yazılmıştır. Tam bu konuyla doğrudan ilgili olan Osmanlı’daki cariyelik kavramını anlamamız açısından köleliğin Osmanlı’ya girişi ve gelişimi hakkında bilgi edinmemiz gerekmektedir.

Kölelik kavramının geçmişi Antik dönemden başlayıp 19. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir. Osmanlı Devleti ise giderek gücünün doruk noktalarına ulaştığı, sınır boylarına akınlar düzenlendiği seferler sonucunda ganimet elde etmenin

yanı sıra birçok savaş esirlerine de sahip olmuştur. Savaş esirlerinin sayısındaki artışın günden güne artması köleliğin bir ticaret kolu olarak gelişmesine ön ayak olacaktır. Osmanlı'da köleler cinsiyetlerine göre farklı isimler ile nitelendirilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde kadın kölelere, *cariye* ya da *eme* tabiri kullanılmaktadır. Fatih döneminde köleler harem için potansiyel bir ihtiyaç olarak görülmüş ve bu dönemde kurulan harem köleliğin yerleşmesinde ve sosyal hayatın dinamiklerinde bir numaralı rolü oynamıştır (Parlatır, 1987: 417).

Kölelerin alınıp satılma işlemleri esir pazarları adı verilen yerlerde yapılmakta olup, Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin en önemli merkezleri İstanbul başta olmak üzere Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Kahire, Bağdat ve Sofya'dır. Osmanlı saraylarında daha çok Gürcü ve Çerkez asıllı cariyeler tercih edilmekte olup cariyelere okuma yazma, saray gelenek ve göreneklerinin yanı sıra dikiş, örgü, müzik vs. gibi dersler de verilmekteydi. Köleler yalnızca savaş yoluyla değil ticaret, kaçırma, ailenin satışı ve hediye yoluyla da elde edilmekteydi. 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'a gelen Fransız seyyah Olivier'in gözlemlerine göre Osmanlı saraylarına girebilmeleri için Gürcü ve Çerkez kızları bizzat anne ve babaları tarafından satılıyor ve küçük yaşlarda esir pazarlarında satılmak için yerlerini alıyorlardı (Engin, 2002: 247).

Osmanlı haremî büyük çoğunlukla cariyelerden oluşmaktaydı. Öyle ki Osmanlı tarihinde büyük rol oynamış ve tarihe adını yazdırmış iki önemli isim Hürrem Sultan ve Kösem Sultan cariyelikten gelmişlerdir. Osmanlı'da cariyeler iyi muamele görmekte olup, aksi bir durum karşısında başka birine satılmalarını dahi isteyebilirlerdi. Fakat Osmanlı'da zaman zaman cariyelik tepkilerin de hedefinde yer almıştır. Bu duruma örnek olarak ilk tepki II. Osman tarafından gelmiştir. Nitekim Fatih devrinde kurulan harem yüzünden cariyelik Osmanlı'nın sosyal tabanına iyice işlemiş, öyle ki Osmanlı padişahları nikah yoluyla ve hür kadınlarla evlenmek yerine cariyelerle yaşamayı tercih etmişlerdir. II. Osman ise bu duruma bir son vermek amacıyla cariyelerle evlenme hatta haremî kaldırma teşebbüsünde bulunmuştur. Kendisi de Şeyhülislam Esat Efendi'nin kızı ile evlenmiş ancak ondan sonra gelen padişahlar tarafından bu uygulama devam ettirilmeyince harem yeniden canlanmışır (Parlatır, 1987: 418).

Osmanlı'da Tanzimat ile başlayan modern bir devlet olma arayışı hükümetin kölelik meselesinde de ilgilendiği konulardan biri olacaktır. Uzun bir süredir sosyal hayatın içinde yer alan cariyeliğin birden ortadan kaldırılması pek de kolay olmayacaktır. Tanzimat ile köleliğe karşı yeniden tazelenen tepkilerin temelinde Batı devletlerinin bu sisteme karşı tepkisinin net olduğu ve Osmanlı Devleti'nin de o

dönemde bu nedenle konuyla daha yakından ilgilendiği bilinmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti 1856 Paris Antlaşması ile Avrupa devletler topluluğunun içine girmiş ve bu topluluğun kabul ettiği vazifeleri yerine getirmeyi kabul etmiştir. Dolayısıyla bu anlaşmaya müteakiben esir ticaretini kaldıracağına ve esirleri azat edeceğine dair sözler vermiştir (Kurnaz, 2015: 67).

Osmanlı Devleti'nde köle ticaretinin Sultan Abdülmecid tarafından 1847'de resmen yasaklanması, evli kadınları evvela çok hoşnut etmesine rağmen daha sonraları fuhuş hayatının bir müessesesi olan kapatmalığın büyük şehirlerden kasabalara kadar yayılması aile hayatındaki huzur için menfi sonuçlar doğurmuş, sonradan ise garp hayatının benimsenmesiyle metres adı altında evlilik dışı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar da öyle ya da böyle cariyelik müessesesinin devam ettirilmesi için çaba gösterildiğinin açık bir kanıtı olmakla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin saray geleneklerine kesin olarak son vermesi kölelik kurumunun da sosyal hayattaki etkinliğini ortadan kaldırmıştır (Erkoç, 2010: 98).

Tüm Avrupa'yı kasıp kavuran, etkilerinin Osmanlı'da da hissedildiği 1789 Fransız İhtilali'nin yaydığı 'eşitlik' ve 'özgürlük' gibi kavramlar gerek Doğudaki gerekse Batı'daki kadınları bazı noktalarda harekete geçirici en önemli gelişme olarak kaydedilirken bu durum kölecilik anlayışında da bir sorgulamaya gidilmesinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti de tüm doğu ve batı ülkelerinin kulak kabarttığı kölelik meselesine eğilmiş fakat yeteri kadar denetimin olmayışından dolayı insanın sömürülüşü uzun bir müddet el altından yürütülmeye devam etmiştir. Osmanlı'da 1857 yılında İngiltere'nin baskısıyla Afrika ve Arap yarımadasından getirilen siyahi köle satışı yasaklanırken, beyaz köle ticaretinin ise 20. yüzyılın başlarına kadar devam ettiği bilinmektedir (Davidoff,2016: 23).

2.2.3. Evlenme ve Boşanma

Osmanlı Devleti'nde evlilikler Hanefi hukukuna göre rızaya bağlı olarak gerçekleştirilmekteydi. Kadınların rızası olmadan evlilik akdi gerçekleştirilemezdi. Osmanlı döneminde evlilik ile ilgili devletin ilk denetimi 'izinname' denilen belgedir. Evlenmek için kadından bu belgenin alınması şartı ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilmiştir (Altındal, 1994: 53).

1839 Tanzimat'ın ilanından sonra ise devletin evlilik kurumunda yaptığı düzenlemeler daha çok aile hukuku alanındaki kontrolü arttırmaya yöneliktir. Bundan önce Osmanlı Devleti'nin evlilik konusundaki müdahaleleri çok ses getirmemiş ise de

1881 tarihli Sicilli Nüfus Nizamnamesi Tanzimat'tan sonra hükümetin evliliğe karşı ilk ciddi müdahalesidir. Bu nizamname ile evlenme ve boşanmaların belli bir süre içerisinde nüfus dairesine bildirilmesi zorunluluğu getirilmiş, böylece evlilikler denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı'da aile hukuku ile ilgili en sağlam adım 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu dönem ile hukukunun kanunlaştırılması kapsamında hükümetin daha kararlı adımlar attığını görmekteyiz. Tanzimat'tan sonra Cevdet Paşa tarafından hazırlanan Mecelle'de dahi aile hukukunun kanunlaştırılması konusunda bir çaba görülmemektedir. Bunun en önemli sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı yer almaktadır. Farklı din ve toplumların bir arada yaşadığı Osmanlı Devleti'nde tüm tebaayı kapsayacak bir aile kanunu hazırlamanın zorluğu yaşanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yabancılarla evlenme konusunda da kanunlar getirilmiş ve 1822'de yayınlanan bir buyruldu aliye ile Osmanlı kadınlarının İranlılarla evlenmeleri yasaklanmıştır. Böylece ilk defa İranlılarla evlenme yasağı II. Mahmud döneminde uygulanmıştır. 1874'de çıkarılan bir nizamname ile de bu yasak devam ettirilmiştir. Evlilik konusunda devletin müdahalelerinin çok eskiye dayandığını görmekteyiz. Devletin bu dönemdeki reform faaliyetlerinden biri de başlık parası geleneğini kaldırmaya yönelikti. Bugün daha ülkenin pek çok yerinde geçerli olan bu uygulama erkek tarafını maddi açıdan sıkıntıya sokmakta iken kadını para karşılığı alınıp satılan 'mal' konumuna düşürmektedir. Evliliklerde başlık parasının alınmaması ve kızların dengi olmayan erkeklerle zorla evlendirilmemesi için devletin yaptırımçı uygulamaları olmuştur (BOA. C. ADL. 2/93, 15 Cemaziyelevvel 1247/ 22 Ekim 1831). Bunun yanı sıra başlık parası meselesi Meclis-i Vala'da tekrar görüşülmüş ve yasağın bütün imparatorlukta dikkate alınması istenmiştir (BOA. İ. MVL. 162/4733, 12 Rebiülahir 1266/ 25 Şubat 1850).

Devletin evlilik konusundaki yaptırımçı otoriter yaklaşımları daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Bunun en sarıh örneği olarak 1867 tarihli 'İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tembihatı Havi İlanname' başlığıyla yayımlanan bildirgedir. On iki maddelik bu bildirmede devletin sosyal alanda iktidarını güçlendirmeye yönelik müdahalelerine şahitlik etmekteyiz. Bu bildirmede kızlar için mehr-i muaccel² dışında herhangi bir paranın alınmaması, düğünlerin süresinin

² Mehr: İslam hukukunda erkeğin evlenirken kadına verdiği veya taahhüd ettiği para veya maldır. İslam hukukunda erkek evliliği sahih kılmak için kadına belli bir miktar para veya onun karşılığı olarak bir mülk vermeye mecburdur. Buna gelinin mehri denir. Mehr, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere iki çeşittir. Mehr- i muaccel erkeğin evlenme sırasında kadına verdiği para veya maldır (Sancar, 1999: 20).

kısaltılması ve aşırı harcama yapılmaması³ gibi yaptırımlar söz konusu iken aksi davranışlarda bulunanlara ise cezai yaptırımların uygulanması ön görülüyordu. Yaptırımlar ileri bir hal almış ve düğünlerde verilecek yemek menüsünden gelinin duvağına kadar her şeyin fiyatı devlet tarafından saptanmıştır.⁴ Fakat boşanmaların kolaylaştırılması konusunda hükümetin girişimleri daha geç bir tarihe denk gelmektedir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde özellikle I. Dünya Savaşı'nın erkek nüfus üzerindeki azaltıcı etkisi eşini kaybeden kadınlara yönelik uygulamaların önünü açacaktır. 1917 tarihli Hukuk-ı Ali Kararnamesi evlenme ve boşanmaya ilişkin yeni hükümler getirmesi açısından tarihimizde önemli bir yere sahiptir.⁵ Kararnamede fuhşun önlenmesi ve kadın nüfusunun erkek nüfusuna oranla daha çok olması sebebiyle çok eşlilik haklı gösterilmek istenmiş, yalnız 'taaddüd-ü zevcat' için kadının rızasının alınması gerekliliği kabul edilmiştir (Altındal, 1994: 55) . İki sene yürürlükte kalan kanunname eleştirilerin hedef noktasında yer almış fakat Türk Medeni Kanunu'nun kabulüyle kadınların evlilik konusundaki hakları genişletilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak gerek arazi hukukunda, evlilik ile ilgili yasal konularda, gerekse cariyeliğin kaldırılması gibi bazı hukuki önlemler kadınlar için yüzde yüz bir özgürlük alanı oluşturmuştur diyemiyoruz. Bu bölümde kadınlar ile ilgili hukuki düzenlemelere değinmemizdeki amaç kadınların hukuk gibi yasal argümanlar ile devlet denetimine alındığını göstermektir. Yukarıda bahsettiğimiz devlet denetimlerinin yanı sıra atladığımız önemli bir olay ise kadınların nüfus sayımında çok sonraları yer almaları sorunsalıdır. Devlet, denetim ve kadın üçlemelerini bir araya getirdiğimiz çalışmamızda bu konuya açıklık getirmek zorundayız. Nitekim kadın mahremiyetine büyük bir önem verilen Osmanlı Devleti'nde kadınların nüfus sayımlarına çok geç dahil olduklarını bilmekteyiz. Kadınların nüfus sayımlarında yer alması kadınlara yönelik devletin diğer bir denetimidir. Devletin nüfus sayımı ile elde ettiği istatistiksel veriler denetlenecek nüfusun belirlenmesi açısından önemlidir. 19. yüzyılda kadın hayatındaki gelişmelere ek olarak verebileceğimiz nüfus sayımlarındaki kadın varlığı, söz konusu o yıllarda devlet eliyle toplumun her kesimine daha iyi nüfuz edebilmek ve denetlenecek nüfusu belirlemek üzere yapılmıştır. Nüfusun bu yıllarda politik bir konu olarak gündeme gelmesinde elbette o dönemde yaşanan pek çok gelişme etkili olmuştur. Özellikle doğumun politik bir konu olarak gündeme gelmesi, kadın ve bedeni üzerinde devletin denetimlerinin artmasına sebep olacaktır.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz: BOA. HR. MKT. 142/26, 19 Receb 1272/ 17 Mart 1856.

⁴ İlanname'nin tam içeriği için bkz; 'İzdivaç ve Tenaküh Maddesi Hakkında Tembhatı Havi İ'lanname',Düster, cilt 1, 736-741.

⁵ Kararnamenin tam metni için bkz: BOA. ŞD, 2839/10, 31 Aralık 1917. Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul 2005, 47.

III. BÖLÜM

3.POLİTİK ALAN: KADIN BEDENİ VE SİYASET

3.1.Denetim ve Değişimin Simgesi: Kadın Kıyafetleri

Osmanlı'da kadın konusunu ele alırken iki tip kadın profili karşımıza çıkmaktadır: Saray ve taşra kadını. Özellikle kadın kıyafetleri üzerinden kadına yönelik denetimleri incelediğimiz bu bölümde hangi kadına hitap ettiğimizi belirtmekte fayda var. İslami hukuk kurallarının geçerli olduğu Osmanlı Devleti'nde örtünme konusunda da aynı esaslar dikkate alınmıştır. Bu sebepten dolayı Osmanlı'da kadın giyimi ve denetimi meselesine değinmeden önce örtünme konusunun önemini İslami esaslar çerçevesinde açıklamalıyız. Örtünme ile ilgili kısaslar Kur'an-ı Kerim'de de açık olarak belirtilmiş olup Ahzab Suresinin 59. ayetinde şu ifadeler geçmektedir:

“Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve müminlerin kadınlarına söyle; cilbaplarını (çarşaf, ferace ve car gibi dış elbiselerini) üzerlerine sıkı örtünler. Bu onların tanınmalarına, tanınıp da eziyet edilmemelerine en elverişli olanıdır. Bununla beraber Allah çok bağışlayıcıdır, merhamet edicidir”(Ahzab 33/59).

Yine Nur Suresinin 31. ayetinde şu ifadeler yer almaktadır: *“Mümin kadınlara da söyle; gözlerini sakınsınlar, ırzlarını(avret mahallerini) muhafaza etsinler. Kendiliğinden açılan hariç, süslerini açmasınlar, başörtülerini yakalarının üzerine uzatsınlar”* (Nur 24/31).

Buradan da anlaşılacağı üzere İslamiyet kadının örtünmesi konusunda bir belirlemede bulunmuştur. İslami hukuk kurallarının geçerli olduğu Osmanlı'da da tesettür ile ilgili konularda belli İslami esaslar dikkate alınmış ve böylelikle hem aile hayatı hem de toplumun ahlak yapısı korunmaya çalışılmıştır. Bu yüzden Osmanlı'da kadın kıyafetleri, çıkarılan fermanların konusu olmuş ve kadın kıyafetleri konusu devletin denetim altına aldığı bir sorun olarak çoğu zaman tezahür etmiştir. Kısacası örtünme sorunu kadını ataerkil toplum karşısında zorunlu bir denetim unsuru haline getirmiştir. Bu konu hakkında Cıbroğlu (2004: 17) şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Örtünme” kadın ve erkek ayrımını apaçık olarak vurgulamaktadır. Erkeğin saçının gözükmemesine yasak konmamakta onlar rahat bir şekilde dolaşabilmektedir ki bu

durumda erkeğin toplumdaki efendiliğinin bir göstergesidir. Kadının ise, saçının bir telinin bile görünmesi yasaklanmakta bu durumda da kadını erkek tarafından denetlenen tutsak bir cins konumuna itmektedir.” Buradan anlaşılacağı üzere Cıbroğlu örtünme olayının kadın hayatı için tutsaklığından bahsederek bu durumu erkeğin gücünün bir göstergesi olarak kabul etmiştir. Benzer bir görüşü savunan Göle’de (2016: 126) örtünen kadınların cinselliklerinin denetlenmesi gerektiği fikrini içselleştirdiğini, kabul ettiğini belirtmekte ve örtünme konusunun dahi kadını denetleyen bir olgu olduğu görüşünü savunmaktadır.

Tanzimat’tan bu zamana kadar modernleşmenin ve modernleşmeye direnişin en önemli konuları kadın bedeni ve kimliği etrafında şekillenmiştir (Bora, 2005: 78). Her ne kadar kadınların özgürleşmesi meselesi gerçek anlamda Tanzimat’ın ilanından sonra gündeme gelmiş ise de tezahür eden bu durum “batılılaşmadan” başka bir şey olmayan modernleşme kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Bu da Ortadoğu’da feminizmin ‘ilk günahı’ olarak nitelendirilmiştir (Kandiyoti, 1997: 174).

Modernleşmeye bağlı olarak kadın kimliğindeki ve bedenindeki ufak kıpırdanışlar bazen yaptırımcı devlet otoritesinin de gündemini meşgul etmiş, kadın ve bedeni iktidar tarafından denetlenmesi gereken bir unsur/sorun olarak kabul edilmiştir. Osmanlı’da kadın kıyafetleri konusunda hükümetin yaptırımcı yaklaşımlarının sıklığından bunu anlamak mümkündür.

Osmanlı Devleti’nde kadınlara yönelik yaptırımlar kılık-kıyafet, sokağa çıkma ve erkeklerle olan münasebetleri etrafında şekillenmekteydi. Özellikle Batı ile temaslar neticesinde başlayan kadın kıyafetlerindeki değişimin devlet nezdinde kontrol konusu olması kadın kıyafetlerindeki değişimi açıklamamız gerektiği fikrini doğurmaktadır. Kuran (2013:23) İstanbullu hanımların moda konusunda sadece Avrupa’yı örnek almadıklarını ve 1840’lardan sonra Osmanlı Devleti’ne sıkça gelen Mısırlı kibar kadınların alafranga giyinişlerine özendiklerinden bahsetmektedir. Fakat Osmanlı kadını bu kadar geç bir tarihte değişimi yakalamamıştır. Nitekim 16. yüzyıldan itibaren Batılı tüccarların ve yabancı devlet adamlarının İstanbul’da yaşaması sonucu sözü edilen kişilerin eşlerinin Batı modasının İstanbul’a yerleşmesinde etkili olduğu bilinmektedir (Dulum, 2006:15).

Osmanlı kadınlarının zamanla Batı modasından etkilenmesi (taklitçiliği) imparatorluk nezdinde hoş karşılanmamış ve bu duruma engel olmak için fermanlar çıkarılmıştır. Kadın kıyafetleri sadece bu modanın yansıması olduğu için değil, çoğu zaman ahlaki yapı taşlarına zarar verebilir endişesi ile yaptırımların ve denetimlerin

hedefinde yer almıştır. Fakat sebep ne olursa olsun kadın kıyafetleri çoğu zaman denetlenmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmıştır. Denetimlerin asıl amacı ahlaki normları korumak ve toplumun bozulmasını önlemeye yöneliktir. Örneğin 1726 yılına ait bir İstanbul Şer’iyye Sicilinde bazı kadınların süslü elbiseler giyinerek sokaklarda dolaşmaları, yabancı kadınlara özenip şapkalar takmaları ve bu durumun namuslu kadınlara kötü örnek olması nedeniyle bu tür şeylere müsamaha edilmemesine dair bir ferman yayınlanmıştır (İstanbul Şer’iyye Sicili, 2010: 97). Yine III. Selim döneminde de bu konuda benzer bir irade yayınlanmıştır:

“Benim Vezirim

Kadınların çarşı pazarda açık renk feraceler ile gezip edepsizlik ettikleri görüldü. Kadınların açık renk ferace ve hadden ziyade yaka giymeyip herkes ırz u edebiyile olmasını iktiza edenlere tenbih ve terzilere dahi bu makule edepsiz esvapları diktirmeyip men ve yasak idesin. Bu makule şeylere aralık aralık bakılmak ve yakalar kesilmek ve bazı edepsizleri nefy-i bilad eylemek lazımken niçin bakmıyorsun. Her kim olur ise olsun men’ ve elbette def’ eyleyüp hakkı edebiyile gezdiresin” (BOA. AE. SSLM. III, 422/ 24208- 1, 21 Ramazan 1211/ 20 Mart 1797). Yukarıda verilen irade de kadınların kılık-kıyafetlerinden duyulan rahatsızlık dönemin vezirine bildirilmiş ve bunun önüne geçilmesi için halkın ve terzilerin uyarılması istenmiştir.

Yine aynı dönemde (1791 yılı) İstanbul, Eyüp Galata ve Üsküdar Kadılarıyla Yeniçeri Ağasına ve Terzibaşıya yazılan bir fermanla benzer bir yasağı görebiliyoruz:

“Kadın taifesinin sokaklarda ve pazarlarda iştaha çekici tavırlarla dolaşmaları öteden beri yasak olup kadınların ince İngiliz şalisi çuhadan ferace giydiklerinde ferace altındaki esvapları dışarıdan görünmektedir. Bu yüzden daha önce de kadınların İngiliz şalisinden ferace diktirip giymeleri men edilmişti. Kadınlar bu sefer Engürü (Ankara) şalisinden ferace diktirmeye başladılar fakat bu kumaşta ince ve dışarıdan kadınların içlerini göstermesi sebebiyle yasak edilmişti. Fakat zaman sonra bazı hayasızların yine Engürü şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük. Yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Engürü şalisinden ferace kesip dikmemelerini tekrar ediyorum. Bu yasağımızı dinlemeyen terzi tutulup aman verilmeyip dükkanının kapısına asılacaktır” (Koçu, 2019: 63-64).

Kadın kıyafetlerine yönelik denetimlerin kökeninin çok eskiye dayandığı bilinmekle beraber Lale Devri padişahı III. Ahmed de Müslüman kadınların Hıristiyan kadınları

taklit edecek şekilde açık saçık ve süslü giyinerek sokaklarda gezmesini yasaklamış ve bu tür yasak ve kısıtlamalar imparatorluğun son yıllarına kadar devam etmiştir.⁶

1725 tarihli bir fermanla bunu yakinen görmek mümkündür:

“Allah her türlü bela ve afetten korusun. İstanbul Osmanlı'nın yüzü suyudur; ulema, suleha, üdeba beldesidir; ahalisinin, tabaka tabaka tespit edilmiş kıyafetleri vardır. Durum böyle iken bazı yaramaz avretler, halkı baştan çıkarmak maksadıyla sokaklarda süslü püslü gezmeye, kefere (kafirler) avretlerini kendilerine örnek alarak serpuşlarında acayip şekiller yapmaya başlamışlar; ismet adabını tamamen kaldıracak mertebede kıyafetler uydurmaları daha öncelerden de men edilmiş iken namus perdelerini tekrardan kaldırmaya cesaret etmeleri, değişik kıyafetlerle dolaşmaları, birbirini görerek ismet ehli hatunları da baştan çıkarmak mertebelerine varmıştır. Namuslu kadınlar, kocalarını kendilerine bu yeni elbiseleri alma konusunda zorlamışlar. Gücü yetmeyen veya karılarının bu yeni kıyafetlere bürünmesine rızası olmayan erkekler eşlerinden ayrılma noktasına kadar gelmişlerdir... Bu garip kıyafetler yasaktır. Kadınlar bundan böyle büyük yakalı feracelerle sokağa çıkmayacaklardır ve başlarına üç değirmiden büyük yemenler sarmayacaklardır. Feracelerinde ise süs olarak bir parmaktan fazla şerit kullanmayacaklardır. Kadınlar, sokaklarda veya mesirelerde yeni çıkma büyük feracelerle görünürler ise eğer, feracelerin yakaları o anda derhal kesilecektir. Hatta öyle ki uslanmayıp bu hareketlerinde ısrarcı olurlarsa ikinci ve üçüncü seferinde yakalanıp İstanbul'dan taşraya sürgün edileceklerdir. Bu husus, mahalle imamları vasıtasıyla bütün İstanbul kadınlarına tebliğ olunsun. Yaramaz avretlere uymak hevesiyle sokakta elbiseleri yırtılarak perde-i ismetleri lekeneceği ırz ehli hatunlara anlatılsın. Ayrıca bunları diken terzilere ve şeritçilere de tembih olunsun. Bu yasağın tatbikine yeniçeri ağası memur edilmişlerdir. Asla göz yumulmasın, merhamet edilip himaye yolu tutulmasın. Yasak gereği gibi tatbik olunsun...” (Koçu, 2019: 62-63).

Her ne kadar bizdeki imajıyla Lale Devri rahat, rehavet ve sefahati çağrışırsa da dönemin sultan ve sadrazamı için bilhassa kadının çarşıda, pazarda ve sokakta görünür olduğu bir sırada biraz daha açık kıyafetiyle arz-ı endam etmesi kabul edilmelidir ki, birer siyasi gelenek taşıyıcısı olarak dönemin yöneticilerinin pek de kabul edebileceği şeyler değildi. Modern zamanların keskin rüzgarlarının da henüz ortalıkta esmediğini hesaba katarsak eğer, bu dönemde kadınların bazılarının belki çoğuna göre biraz daha

⁶ Bu tür yasaklar ve uygulamalar için bkz: BOA. BEO. 2360/ 176991; 2252/ 168860, BOA. HAT. 1313/ 51154; 191/ 9273; 1408/ 57104.

rahat kıyafetlerle dolaşmaları *baştan çıkartıcı* bulunmuştur. Demek oluyor ki yöneticilere göre bu tür kadınlar toplumun ahlakını bozmaktadırlar. Bunun sadece bireysel anlamda erkekleri yoldan çıkarma olarak algılanmadığını, toplumun genel ahlakını da etkileyip boşanma seviyesine getirdiği de vurgulandığına göre devleti yönetenlerin daha çok kolektivist bir anlayışa sahip olduklarını da düşünmek mümkündür.

Benzer bir yasak ise 1775 yılına aittir. İstanbul kadısına yazılan bir buyruhduda Müslüman kadınların başlarına yaşmak ve makrama bağlamaları, ferace giymeleri yasaklanıyordu. Bunun gerekçesi ise kendilerinin namahrem olmaları, yabancılardan kendilerini saklamaları olarak gösterilmişti. Buyruğuyu yazan Osmanlı sadrazamı için bu tip kıyafetler giyerek kadınların bir kısmı ölçüyü kaçırmıştır. “Başlarını eskisi gibi örtmeyip değişik şekillere büründükleri ve örtüyü terk ettikleri” görülmektedir (Sakaoğlu, 1987: 38).

Bu tür irade ve buyruğuların daha çok artması devletin kadın üzerindeki denetimini arttırmak için ne kadar kararlı olduğunu da göstermektedir. Modernleşen kadına yönelik artan kadın kıyafetlerindeki denetimci tutumun temel amacının kadının ahlaki normlardan uzaklaşmasını engellemek ve böylece toplumun yapıtaşısı ‘iyi anne’ ‘iyi eş’ profilini korumak olduğu kanaatindeyiz. Aslında hükümet Tanzimat ile birlikte kadının toplumsal ve hukuki alanda modernleşmesi için birtakım müdahalelerde bulunurken diğer taraftan da modernleşen kadını sosyal hayat, kılık-kıyafet vs, alanlardaki yaptırımlarla denetim altında tutmaya çalışmıştır.

Tanzimat dönemi kadın kıyafetlerine yönelik belgelerin genel çerçevesinde kadınların açık saçık vaziyette sokağa çıkarılmaması⁷, sokaklarda ve pazarda ince elbise, çorap ve yaşmak ile dolaşmalarının engellenmesi ve uygunsuz kıyafetlerle yasak mahallerde gezmeleri üzerinde yoğunlaşmıştır.⁸

Bu yasaklara bir örnek olarak Ceride-i Havadis adlı gazetede seyir yerlerinde, sokaklar ve pazarlarda kadınlardan bazılarının gayet açık yaşmak kullanması ve ayaklarına çedek giymeyerek sadece ince çorap ile gezmeleri, Hıristiyan kadınlara özenmeleri şeklinde ilişkilendirilip bu tür kadınların kendilerini namahremden koruması hususunda kıyafetlerinin daha kapalı ve örtülü olmasına dikkat etmeleri gerektiği belirtilmiş, eğer bundan böyle seyir yerlerinde sokaklar, pazarlar ve diğer yerlerde taife-

⁷BOA. A. MKT. NZD. 294/60-2, 9 Rebiülahir 1276/ 5Kasım 1859.

⁸ Bu tür belgelerden birkaçı için bkz: BOA. A. MKT. 4/68, BOA. DH. MKT. 1827/ 7, BOA. İ. DH. 66/ 3269.

i nisvandan biri böyle ince yaşmak kullanıp ayaklarına çedek giymez ve ince çorap giyerek uygunsuz kıyafetle dolaşırsa zabitan tarafından çevrilip azarlanmak suretiyle cezalandırılması ve bu durumun o kişinin eşini de ilgilendiren bir konu olması sebebiyle kocasının kim olduğu araştırmalar sonucunda belirlendikten sonra onun da hakkında gerekenin yapılması hususunda müsamaha edilmeyeceği ve gerekenin yapılacağı belirtilerek daha sonra bu konu hakkında en ufak bir düzenleme ve keyfiyet söz konusu olduğunda dakika kaybedilmeden müdahale edileceği cümleye ilan kılınmıştır (Ceride-i Havadis, 1258, Aktaran: Tarih ve Toplum, 1984: 35).

Bu yasaklara daha detaylıca değinmeden önce Tanzimat'a kadar Osmanlı kadınının nasıl ve neler giyindiğine bakmamız değişen kadın görünümünü anlamamız açısından faydalı olacaktır. Öyle ki Osmanlı'da kıyafet kişilerin toplum içerisindeki statüsünü belirleyen etkenlerden biri olmuştur. Elbisenin renginden kumaşına kadar bir kişinin toplumsal konumunu saptamak mümkündür (Düğer, 2016: 208). 18. ve 19. yüzyıldaki Osmanlı kadını daha önceki yıllara nispeten pek farklı giyinmiyordu. Fakat bu yüzyılın sonlarına doğru Avrupalı kadınların da etkisiyle giyim-kuşamda çok köklü olmayan bazı değişiklikler meydana gelecektir. Kadınların giydiği kıyafetlerin başında dış elbiseler; çarşaf, entari iken başta ise başlık, başörtüsü, fes ve hotoz iken kadınlar yüzlerini gizlemek için ise peçe ve yaşmak kullanmaktaydılar (Davis, 2009: 207-209). Kadınlar genelde sokakta ve pazarda feraceli olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı topraklarını ziyaret etmiş olan kadın seyyah Lady Montagu (2014: 44-45) Osmanlı kadınına ait izlenimlerinden bahsederken hiçbir kadının sokaklarda feracesiz gezmediğini, bu giysinin kadınların ayakucuna kadar inen uzunlukta olduğunu ve ayrıca kadınların bedenlerini dışarıya karşı gizlediğinden bahsetmektedir.

Osmanlı'da giyim-kuşamın milli kimliği yansıtması bakımından önemli bir yere sahip olduğundan daha öncede bahsetmiştik. Döneme ait izlenimleri doğrudan anlatması açısından o yıllarda yaşamış olan kadın seyyah Fontmagne bunu anlatırken "Şark'ta bir kadının hangi millete mensup olduğunu anlamak için yüzünü gizleyip gizlemediğinden anlaşılabilir. Rum ile Frenk kadınlarının yüzleri açık, Yahudiler ile Ermenilerin yüzlerinin yarısı örtülü iken Türkler ise sadece gözlerini dışarıda bırakacak şekilde yüzünün geri kalan kısmını gizlemekteydi" (Aktaran: Düğer, 2016: 109).

Osmanlı kadınının modern döneme kadar giyimini belki de en çok merak eden ve en iyi betimleyenler Batılı gözlemciler olmuştur. Batı'nın Doğu'yu çözülmesi gereken bir gizem olarak görmesi 'oryantalist' bakış açısıyla Osmanlı'ya dair pek çok bilginin de ana kaynağını oluşturmuştur. Özellikle kadın seyyahların Osmanlı kadınına

yönelik izlenimleri erkek seyyahların izlenimlerinin aksine daha gerçekçidir diyebiliriz. Nitekim bu kaniya varmamızdaki temel sebep kadın seyyahların hareme girebilmeleri ve haremın iç dünyası hakkında daha gerçekçi bilgilere sahip olmalarıdır. Bunlardan birisi olan Lady Montagu 1717 yılında kardeşi Leydi Mar'a yazdığı bir mektupta Türk usulü giyinmiş olduğunu ve bu detaylardan bahsederken buradan hareketle Doğulu kadın hakkındaki izlenimlerini de aktarmaktadır:

“Giysimi oluşturan ilk öge, topuklara kadar inmekte olan ve bacakları izleyen çok bol bir şalvardır. Bu şalvar simden çiçeklerle süslü olmakla birlikte pembe renkli kareli kumaşlardan yapılmaktaydı. Bunların üstüne ise işlemeli, güzel beyaz ipekten bir gömlek düşmektedir. Bu gömleğin geniş kolları dirseğe kadar inse de gömleğin kumaşının arasından, göğüslerin rengi ve biçimi çok belirgin bir biçimde ayırt edilebilmektedir. Vücutlarının şekli ferace adı verilen kıyafetlerle gizlenmekte ve korunmaktadır. Hiçbir kadın sokakta feraceden vazgeçemez. Parmaklarının ucuna kadar inen ve uzun kolları bulunan bu giysiler kadınları adeta bir pelerin gibi sarmaktadır. Bu şekilde en kıskanç erkek dahi karısını sokakta görse tanıyamazdı. Bu sürekli kılık değiştirme, kadınlara tanınmak tehlikesinden koruduğu gibi aynı zamanda onlara mutlak bir özgürlük sahası da yaratmaktaydı. Türk kadınlarının tümüyle imparatorluğun yegâne özgür halkı olduklarını düşünüyorum” (Montagu, 2014: 42- 43).

Lady Montagu'nun yukarıdaki ifadeleri diğer tüm seyyahlardan daha farklı bir noktaya bizi çekmektedir: Kadının özgürlüğü. Müslüman kadının bol kıyafetler içinde tanınmasının vermiş olduğu bir özgürlük. Bugün Montagu'nun söz konusu cümlelerini modern insanın havsalası ve algısının anlamakta epey zorlanacağını kabul edebiliriz. Bu kıyafetlere bağlı olarak Müslüman kadının sokakta mutlak özgür olduğunu söylemek her ne kadar günümüz insanının kavraması açısından zor olsa da o dönemin kadınlarının bunu rahat dolaşma anlamında bir özgürlük olarak telakki etmelerini de belki empati kurarak anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Kadın seyyahlardan diğer bir isim Julia Pardoe de bir harem ziyaretinde Türk kadının giyim kuşamına ait izlenimlerini şu sözlerle aktararak 19. yüzyıldaki kadın kıyafetlerinin 17. yüzyıla nispeten çok farklı olmadığını belirtmiştir:

“Bütün kadınlar ince biyelerle süslenmiş ipek elbiselerin altına, iç gömlekler giymişlerdi; desenli bol şalvarları ayak bileklerine kadar inmekteydi; ayakları çıplak ve entarilerini yani yere kadar inen elbiselerini arkalarından sürükleyerek bu kıyafetlerle çok rahat hareket edebiliyorlardı... Tek bir parçadan oluşan bu elbiseler, her iki yanda

belden aşağı ya kadar yırtmaçlı olmakta ve bele sarılan yün bir kumaşla birlikte giyilmekteydi” (Pardoe, 2010:19-20).

Kadın seyyahların izlenimlerinden yola çıkararak Osmanlı’daki kadın giyimi hakkında bilgi edinme serüvenimizde bir diğer kadın seyyah Lady Emelia Hornby’nin de izlenimlerinden yararlanmakta fayda olacağı düşüncesindeyiz. Lady Emelia Hornby “Kırım Savaşı Sonrasında İstanbul” adlı eserinde Türk kadınlarının giyimi hakkındaki fikirlerini Göksu mesiresinde gördüğü kadınlar üzerinden değerlendirmiş ve Türk kadını hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir:

“Söz konusu kadın genellikle, tavus tüylerinden yapılmış bir yelpaze taşıyor. Yanındaki kadının kıyafetleri ise beyaz janjanlı uçuk somon renginde; kenarları altın sırmalı bir zümrüt yeşili, onun yanındaki kadın ise güzel menekşe bir kıyafet giymiş. Beyaz renkli yaşmak ise bu renklere hoş bir tezat oluşturuyor... Türk kadını güzel olmak zorunda çünkü hiçbir şey bu zavallı yaratığın herhangi bir işle meşgul olduğunu görmekten daha kötü olamaz. Yolda giderken utangaç bir papağan edasıyla yürüyor ve üzerindeki kıyafeti birkaç adım daha atsa düşecek gibi duruyor... Nitekim bu kadın güzel veya zengin bir erkeğin malı değilse, görüp görülebilecek en kötü yaratığa dönüşebiliyor” (Aktaran: Düğer, 2016: 110-111).

İstanbul’daki kadın kıyafetleri bu şekilde aktarılırken Anadolu’daki kadının giyimi hakkında ise çok fazla bilgimiz olmamakla birlikte giyim kuşamının daha sade ve kapalı bir görünüme sahip olduğunu bilmekteyiz. 19. yüzyıl sonlarına doğru Türkiye’nin batılılaşma ekseninde en önemli meselelerin başında kölelik, çok eşlilik gibi konuların yanı sıra örtünme meselesi de vardı (şeni, 1995: 54). Özellikle Tanzimat’tan sonra batılılaşma hareketlerinin etkisiyle Türk toplumunun sosyal yapısı değişime uğramış, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi Batı’nın etkisine açık olan şehirlerde kıyafet, moda ve sosyal hayat üzerinde Batı’nın etkisi gittikçe artmaya başlamıştır (Küçüktiryaki, 2017:30). 19. yüzyılda Batı’nın etkisi altında değişen Osmanlı modası bazen Batılı seyyahlar tarafından da mizah ve eleştiri konusu olmuştur. II. Mahmud’un halası Esmâ Sultan’ın ziyareti esnasında Esmâ Sultan’ın evlatlığı olan Nazif Hanım’ın giydiği elbiseyi Pardoe (2010: 212) “kıyafeti garip bir Avrupa- Doğu karışımıydı” olarak nitelendirirken sa modeli için de “bundan daha berbat bir şey olamaz” ifadesini kullanmıştır. Yine de Avrupa modasının 19. yüzyılda dahi tamamen saray çevresine hakim olduğunu söyleyemeyiz.

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı ve Doğu karışımı bir moda anlayışı görülürken giyim-kuşam tarzının Batı’ya dönüşümü de zahmetli olmayacaktır. Osmanlı’da kadın

giyimini düzenleyici ve denetleyici birçok yasaklar getirilmiş ise de bu yasakların kadınlar tarafından çok da dikkate alınmadığını görmekteyiz. Zira Osmanlı'daki üst zümreye mensup kişiler bu yasaklara pek uymasa da hükümetin her geçen gün bu yasakların sayısını arttırdığını görmekteyiz. Bu konu ile ilgili yaptırımlara baktığımızda III. Selim döneminde kadınların İngiliz alpakasından yapılmış feraceler giymesi yasaklanmış ve bu yasağa uymayan terzilerin dükkanlarının önünde asılmasına karar verilmiştir (Davis, 2009: 216-218). Öncesi padişahlardan bir diğeri olan III. Osman (1754-1757) döneminde de kentli kadının durumu belli yasalar çerçevesinde şekillenmekteydi. Örneğin III. Osman zamanında kadınların haftanın üç gününde dışarı çıkmaları yasaklanmış, diğer günlerde de sokağa çıkacakları zaman sade ve örtülü kıyafetler giyinmeleri zorunlu kılınmıştır. Yasağa aykırı davrananların ise sonu denizde boğdurulmakla sonuçlanmaktaydı. Tanzimat sonrası bu konuda kadına belli bir özgürlük ve hoşgörü sunulmuş fakat aynı konular etrafında yine de devlet tarafından kadın her zaman denetleme konusu olmuştur (Güzel, 1985: 858). Kadınların kıyafetine yönelik denetim ve müdahaleler II. Abdülhamid döneminde de devam etmiştir. Bu dönemden önce kadınların ferace giymesi yasaklanmış ve yerine çarşaf getirilmiş ise de daha sonra II. Abdülhamid çarşaf giyen kadınların yas tutan Hıristiyan kadınlara benzemesi ve bazı erkeklerin çarşaf altına gizlenerek hırsızlık yapmaları neticesinde 2 Nisan 1892'de çarşaf giyimi yasaklanmıştı (Kurnaz, 2015: 70).⁹

III. Selim, II. Mahmud ve II. Abdülhamid döneminde kadın kıyafetleri konusunda çıkarılan padişah iradeleri ortak bir amaca yönelikti. Amaç Müslüman kadınların tesettür kaidesinden uzaklaşmasını önlemek ve 'moda' üzerinden etkilenen kadını denetim altına almaktı (Avcı, 2007: 8). II. Abdülhamid dönemi o sıralar İstanbul'da bulunan Georgina Adelaide Müller (2010: 133) kadın kıyafetleri ile ilgili bu yoğun trafiği "Neredeyse her yıl yaşmaktan daha kalın feraceler giyilmesi ile ilgili yasalar çıkarılmaktadır" sözleriyle anlatmaktadır.

Doğuda Müslüman kadının dışarıda sıklıkla kullandığı kıyafetin çarşaf ve ferace olduğunu bilinmektedir. Çarşaf İstanbul'a Suriye'den gelmiş olmakla birlikte II. Abdülhamid döneminde çarşafın sokak kıyafeti olarak feraceye nispeten tercih edilmesindeki sebep vücut hatlarını daha iyi gizlemesi ve açık saçıklığa müsaade etmemesi olarak bilinmektedir. Feraceler daha çok çarşaftan önce kadınların giydikleri kıyafetler arasında yer almakta olup II. Abdülhamid devrinin sonlarına kadar İstanbul

⁹ 2 Nisan 1890 tarihli çarşaf yasağına V. Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan kaçırılması da etkili olmuştur. Zira V. Murad'ı kaçıranların çarşafa bürünerek bu olayı gerçekleştirebildikleri de rivayetler arasındadır (Bulut, 2001:35). II. Abdülhamid dönemi çarşafın yasaklandığını içeren belge için bkz: BOA. DH. MKT.1938/106- 1, 5 Ramazan 1309/ 3 Nisan 1892.

başta olmak üzere büyük şehirlerde kadınların dışarıda giydiği kıyafetler arasında yerini almıştır. II. Abdülhamid yıllarında çarşaf gibi ferace giyimi de yasak konusu olmuştur. Bunda ise iki kadının sokak serserileri tarafından rahatsız edilmesi sonucu yaşamak ve feracelerinin yırtılması olayı etkili olmuştur; fakat kadınlar o dönem çarşaf ve peçe kullanmaktansa evden çıkmamayı dahi kabul etmişlerdir. Çarşaf ve peçe kullanmamaya karşı dirençlerini daha sonra kaybeden kadınlar bir zaman sonra bu yeni modaya da alışmaya başlamışlardır (Davis, 2009: 219). Bu durum o dönemde dahi Müslüman halkın alışkanlıklarını terk etmekte ne kadar zorlandığının açık bir göstergesini teşkil etmesinin yanında aslında hükümetin kadınların kılık-kıyafetine yönelik düzenlemeler aracılığıyla kadın ve bedeni üzerindeki denetimini arttırmaya çalışmıştır diyebiliriz.

Osmanlı'da çarşaf yasağının kalkmasına müteakiben İstanbul'daki hanımlar çarşaf kesimlerinde değişiklikler yaparak yeni modeller çıkartmışlar ve zamanla çarşaf büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Çarşafın etek ve pelerin boyları kısaltılmış, peçeler inceltilmiş, hatta kadınlar daha da ileri giderek yüzlerini örtmeye yarayan peçelerini de açmışlardır (Kıranlar, 2007: 313).

Peçe Müslüman Osmanlı kadınının sokağa çıktığında namahrem olana karşı yüzünü koruduğu bir siper olarak nitelendirdiğimiz bir örtüden ibaret olup oryantalist anlayışa göre “gizemin, egzotizmin, ulaşılmazlığın sembolü” olarak kabul edilmektedir (Düğer, 2016: 112). İstanbul'da birçok kez bulunan feminist gazeteci-yazar ve aynı zamanda seyyah Grace Ellison ise peçeyi “asırlardır süregelen bir esaret” olarak nitelendirmiş ve “bir Türk kadınından peçesiz dışarı çıkmasını istemek, bir İngiliz kadından bluzunu çıkarıp sokağa çıkmasını istemek gibi bir şey... Yanmakta olan bir evden kaçarken bile kadınların yüzlerini peçeyle örtmeye çalıştıklarını duydum; bu nasıl bir gaflet” ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca Ellison Batılı tarzda iyi bir eğitim almış ve Türk kadın hareketinin önemli savunucularından biri olan Halide Edip Adıvar ile görüşme imkânı da bulmuştur. Halide Edip Adıvar'ın “peçe kadınları tehlikeli bir gizemle kuşatıyor” söylemi karşısında Adıvar'ın da kalın bir peçe ile dışarı çıktığını görüp bunun nedenini sorduğunda ise Adıvar'ın bu soruya “alışkanlık” diyerek cevap verdiğini de belirtmiştir (Ellison, 2009: 63- 64).

Yine bir kadın seyyah Marcelle Tinayre de (1998: 156) Halide Edip gibi Batılı tarzda eğitim alan ve Osmanlı kadın hareketinin öncülüğünü üstlenen Fatma Aliye'nin “peçenin ve çarşafın kaldırılmasını istemediğini” belirtmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Osmanlı kadın hareketinin öncüleri olan Fatma Aliye ve Halide Edip gibi isimler dahi her ne kadar kadınların toplumsal hayattaki konumlarını iyileştirmek amacıyla birçok

girişimde bulunmuş iseler de örtünme konusunda onlar da geleneksel Osmanlı imajını korumaya çalışmışlardır. Tanzimat döneminde peçe ve çarşaf kadın giyimini oluşturan öğeler arasında yer almaya devam ederken peçe ve çarşafa karşı ilk savaş 1908 devriminden sonra Abdullah Cevdet tarafından başlatılacaktır (Altındal 1994: 78, Berkes, 2002: 436).

Osmanlı’da ev dışı kıyafetler kadının namusunu korumaktan öteye erkeğin ve devletin namusunu ilgilendirmesi bakımından önemli bir işleve sahip olmaktadır (Çakır, 2011: 245). Daha öncede değindiğimiz gibi kadınlar bir zaman sonra tesettür unsurları üzerinde yaptıkları değişim ile tüm dikkatleri üzerine toplamış ve tenkit konusu olmuşlardır. Özellikle taife-i nisvanın kılık kıyafeti noktasında başlayan tartışmalar Tanzimat’tan sonra filizlenmiştir. Tanzimat’tan öncede bilakis Lale Devri gibi Batı’nın takip edilmeye başlanıldığı bir devirde kadınların kıyafetlerindeki açık saçıklık sıkça padişah iradelerine konu olmuş, sonrasında ise kadınlar pencerelerinin önüne yapılan kafeslerle evlerine kapanmışlardır (Kıranlar, 2007: 315). Müller (2010: 24) “Kafesli pencerelerle çevrilmiş bir ev gördüğümüz zaman burada Türklerin oturduğunu anlardık” ifadesini kullanmış yine 31 Mart Olayı sırasında İstanbul’da bulunan Fransız kadın seyyah Marcelle de (1998: 157) Türk kızlarını “mahzen çiçekleri” olarak betimlemiştir. Kılık-kıyafet ile ilgili hatırı sayılır derecedeki katı sınırlamalar belli zaman aralıklarında baş göstermiş ise de bu yasal düzenlemeler giyim-kuşam ile siyaset arasında doğrudan ya da dolaylı bir bağlantının da olduğunun göstergesidir. Yasalar kadın ve dini azınlıklara ne tür bir paradigma içinden bakıldığını da ortaya koymaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kılık-kıyafet ile ilgili bir kanun çıkarmaya ne zaman karar verdiği tam olarak bilinmemektedir (Zilfi 2010: 57-58). Fakat kadın giyimi odaklı tartışmalar Tanzimat’tan sonra başlamaktadır. Her ne kadar 18. yüzyıla kadar kadın kıyafetleri konusunda katı yaptırımlar aralıklarla uygulanmış ise de modernleşme süreciyle birlikte değişen toplum düzeninde kadınlar bu değişimin taşıyıcısı olmuş ve bu yüzden kadın kıyafetleri yasal düzenlemeler ile denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Özellikle 19. yüzyılda bu kısıtlamalar sarayın denetiminde uygulanmaya başlanmıştır (Zilfi, 2010: 62) .

Buradan anlaşılacağı üzere 18. yüzyılda kadın kıyafetleri denetim altına alınmaya çalışılan bir sorun olarak gündemde yer almış ise de özellikle 19. yüzyılda bu konuda büyük bir kırılma yaşanmıştır. Peki 19. yüzyılda yaşanan bu değişimin sebebi neydi? Bu konuda şunları söyleyebiliriz ki 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme tarihi açısından önemli bir dönemi kapsamaktadır. Nitekim bu dönemde Batı ile temasların giderek artması ve yaşanan bazı siyasi ve mali kökenli olaylar Osmanlı toplumunda

tüketim alışkanlıklarının değişmesine yol açarken bu değişim kadın kıyafetlerine de yansımıştır. Bu yüzden 19. yüzyıl hiç olmadığı kadar kadın kıyafetleri konusunda artık toplumun hemen her kesiminde Batı imajının aktif olduğu ve toplumdaki geleneksel kadın imajının yavaş yavaş çözümlendiği dönemi kapsamı itibariyle kadın, devlet ve denetim kavramları arasında paralel bir bağ oluşturmaktadır.

Özellikle Tanzimat'tan sonra kadına yönelik modernleşme çalışmalarının kadının özgürleşmesi noktasında sağladığı katkılara genel olarak 'denetimli serbestlik' tabirini kullanmak yanlış bir ifade olmasa gerek. Çünkü Tanzimat ile Batı'ya açılan Osmanlı halkının kadın sorunu üzerine eğildikleri temel alanlar eğitim, hukuk ve kılık-kıyafet noktasında bakıldığında özellikle eğitim ve giyim hayatında sağlanan imkanların kadının hayatında nihai bir özgürlük hareketine vesile olduğunu söyleyemeyiz. Yasak ve denetim kavramları arasındaki bitişik ilişkiden de bu sonuca varabiliriz. Kadın modernleşen toplumda öyle ya da böyle denetlenmesi gereken bir varlık konumunda yer almıştır. Kadınlara yönelik eğitim hayatındaki yeniliklere nispeten bazı kuralları da içinde barındırması denetim olgusunun etkili olduğunu göstermektedir. Aynı şey kadın kıyafetlerinde de geçerli kılınmıştır. Kadına yönelik modernleşme hareketlerinin yoğun bir biçimde yaşandığı Tanzimat Fermanı'ndan sonra kadınların tesettür kaidesinde uyması gereken kuralların, ataerkil toplum tarafından şekillenip hükümet tarafından da bu durumun desteklenmesi Osmanlı'da kadının özgürlük alanının mahrem- namahrem kavramlarıyla şekillendirildiğinin sarıh bir şekilde izahıdır.

Tanzimat'ın verdiği izinle iyiden iyiye hissedilmeye başlanan kadın giyimindeki Batı imajı ilk olarak etkisini İstanbul kadınında göstermeye başlamış ve bu durum pek çok soruyu beraberinde getirmiştir. Müslüman kadın kıyafetlerinde yaşanan değişimde saray ve devlet hem şehirli kadın hem de erkek giyimi konusunda yaşanan evrimde önemli bir rol model olmuşlardır. Tanzimat ile başlayan bu değişim hareketi Osmanlı kadın giyimi üzerinde alışık olmadığımız bir değişime sebep olurken diğer taraftan kadınların örtülü, peçeli olmaları konusunda yapılan tartışmalar da devam etmiştir (Şeni, 1995: 57- 59)

Tanzimat sonrası kadın kıyafetlerindeki derin geçişlerin ahlaki bir dönüşüm olarak görülmesi, ırz ve namus konularını gündeme getirmiş ve gelenekçi aydın Ahmet Cevdet Paşa bu konuda bir 'ilaname' kaleme almıştır. Bu ilaname dönemin toplumsal yapısındaki değişimi anlamamız bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Paşa bu ilanamesine her milletin kendi geleneklerine göre ırz ve namuslarını korumada bir yol ve yönteminin olduğunu belirterek söze başlamaktadır. İslam'ın da

benzer şekilde ırz ve namus konusunda bir kaidesinin olduğunu söyledikten sonra bunu da örtünme maddesine bağlayıp, buna uymanın da dinin bir emri olduğunu not eder. Buna rağmen kadınlar adetlere ve usule aykırı açık saçık feraceler giyerek sokağa çıkmakta ve sokakta erkeklerle karışık durarak dine aykırı bir takım tavır ve hareketler meydana gelmekte olup, bu durum milletin genel adabına aykırı ve elbette dinen yasak sayılmıştı. Bu tür hareketin en önemli zararı ise her aileyi harap edecek bir şekilde sefahate sebep olması gösterilmiştir. Sokağa çıkan kadınların, vücut hatları görülmeyecek bir şekilde yaşmak giyip örtülü bir halde bulunacaklar, arkalarına giyecekleri feraceleri etrafı dahi işleme ve sırma gibi bir takım lüzumsuz ve masraflı şeylerle süslenmeyecektir. Bunun yanında sade çorap ile sokağa çıkmayıp ayakkabı giyilecektir. Kadınlar bir şey almak için çarşı ve pazara gittiklerinde dükkan ve mağazaların önünde durarak alacakları şeyleri alıp katiyen içeri girmeyeceklerdir. Ayrıca seyir yerlerinde erkeklerin bulunduğu yerlerden uzak durup sadece kadınların olduğu yerlere gidebileceklerdir. İlannameye sonlarına doğru bu kez erkekler için benzer uyarılar yapılmış, onların da aynı şekilde çarşı ve pazarda ırz ve edep gereğine uymalarının şart olduğu belirtilmiştir (Cevdet Paşa 1986, Aktaran: Doğan, 1992: s.y.).

Cevdet Paşa'nın ilannamesinde de anlaşılacağı üzere kadınların kılık kıyafetlerinin şekli, biçimi, inceliği, kalınlığına yönelik müdahaleler şöyle dursun gidecekleri olan mahaller dahi cinsiyet ayırımına göre şekillendirilmiştir. Tanzimat'ın ilanından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar hatta 1908 devrimi sonrasında da kadınların kıyafetlerini kısıtlayan ve denetleyen pek çok belge saptanmaktadır.¹⁰

Tanzimat öncesi Osmanlı'da modadan söz etmek pek mümkün değildi. Zira Osmanlı'da kadın giysileri en ufak ayrıntısına kadar ele alınıyor ve denetim konusu olarak gündemi meşgul edebiliyordu. Ancak kadınları uyarıcı mahiyette çıkarılan kıyafet konulu birçok fermanının aksine kadınların bu yasakları deldiğini, pek fazla kulak asmadığını da görmekteyiz. Çünkü zamanla kadınlar giyim konusunda getirilen kuralları ötesinden berisinden kırıp kendi istek ve arzularına göre şekillendirip uygulamaya koymaya başlamışlardır (Şeni, 1995: 58, Çakır, 2011: 247). Daha öncede değindiğimiz gibi özellikle 18. yüzyılın sonlarına doğru kadın kıyafetlerindeki Batı imajı pek çok seyyahın izlenimlerinde yer almış ve bazen yergi bazen de mizahi bir üslupla bu durum eleştiri ya da komedi unsuru olarak tezahür etmiştir. Özellikle kadınlık ve aile konularının daha geniş ölçüde ele alındığı 1908 devriminden sonra kadınlardaki tesettür meselesi de fikir adamlarının üzerinde dikkatlice eğildikleri bir

¹⁰ Kadın kıyafetleri ile ilgili kısıtlamaları ve düzenlemeleri içeren 1911 tarihli belge için bkz: BOA. DH. EUM. THR, 65/43, 19 Cemaziyevvel 1328/ 18 Mayıs 1910.

sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde bazı kadınların peçelerini kaldırarak sokaklarda aleni bir şekilde kendilerini teşhir etmeleri ve bazen de bir erkek ile dışarıda görünmeleri İslamcı fikir adamlarını ‘ahlak elde gidiyor mu?’ endişesine düşürmüştür. Batı’nın sadece ilim ve tekniğinin alınması gerektiğini savunan İslamcı fikir adamları kadınlarımızın Batı etkisinden korunması gerektiğine inanmışlardır. İşte bu İslamcı düşünce adamlarından biri olan Şeyhülislam Musa Kazım Efendi’de bir kadının çarşafsız sokağa çıkmasına ve bir erkek ile beraber görünmesine şiddetle karşı çıkmış ve kadınların çarşaf giymesini zorunlu kılan bir kanun çıkarılmasını talep etmiştir (Kurnaz, 2015: 125).

Berkes’e göre (2002: 436-437) “İslamcı düşünce adamlarının ‘aile hayatının ve ahlakın yıkılma halinde olduğu’ görüşü şişirilmiş ve incir çekirdeğini doldurmayacak derecededir.” Gerçekten de o dönemde kadın özgürlüğü tam olarak sağlanabilmiş değildir. İstanbul, Selanik ve İzmir gibi büyük şehirlerin dışındaki kadınlar hâlâ çarşaf ve peçe ile kimliklerini saklamaktadırlar. Bazı şehirli kadınlar her ne kadar Doğu-Batı karışımı bir sokak kıyafeti geliştirme yolunda adımlar atmış iseler de asıl başkentteki kadınların hâlâ daha kara çarşaf giydikleri bilinmektedir. II. Meşrutiyet dönemi batıcı fikir adamlarından Salaheddin Asım genel olarak Türk kadını hakkındaki düşüncelerini ve örtünmesi ile ilgili ilk olarak kadınların cemiyetin bir parçası olarak toplumda yer aldığı için gerek aile içinde gerekse sosyal hayatta bir rolleri olduğunu ve bu rollerin gittikçe arttığını belirtmekle söze başlamaktadır. Ayrıca kadının örtünmesi konusunu da çok elzem görmemiş, iyi eğitilmiş bir kadının örtünmesine gerek olmadığını belirtmiş ve şunları eklemiştir: “Kadını cemiyete dahil etmeden manevi eğitim vermek kabil değildir... Erkeklerin kadını bir insan değil de sadece bir dişi olarak varsaydıkları ilkel dönemlerde örtünme uygulanabilirdi. Çünkü ancak kadını dişi olarak görüp şehvet unsuru olarak algılayan toplumlarda içtimai vicdan manevi örtünmeyi sağlayamadığı için maddi örtünmeye başvurmuştur. Örtünme, dişi sayılmanın hem eseri hem de sebebidir” (Kurnaz, 2015: 132).

Osmanlı toplumunda örtünen kadınlar ahlaklı ve terbiyeli kişiler olarak nitelendirilmiş fakat daha sonra bu durum değişmiş, tesettür ile kadının ahlakı arasında mutlak bir bağ olmadığı görüşü bazı kişiler tarafından benimsenmiş ve savunulmuştur. Bu konuda Hüseyin Cahit Bey, “dert esvaplarda değil, ruhlardadır” sözüyle namusun ve ahlakın insanın kafasında bittiğini söyleyerek önemli bir konuya temas etmiştir. Ayrıca tesettür meselesinin İstanbul ve İstanbul’un bazı semtleriyle sınırlı kalmadığını savunmaktadır. Fatih ve Aksaray’da yaşayan kadınlar ile Büyükkada, Kadıköy ve Şişli tarafında yaşayan kadınların giyimleri arasında büyük farklar bulunmaktadır (Cahit,

1336, Aktaran: Kıranlar, 2007: 315). Kadınların kıyafetleri üzerinde yarattıkları değişimin eleştiri oklarının odağında olduğundan daha önce de bahsetmiştik. Buna bir örnek daha verecek olursak Balkan Savaşları'nın gerçekleştiği sıralarda Şeyhülislam Abdurrahman Nesip Efendi Müslüman kadınların çarşafı üzerindeki değişikliklere tanık olmuş ve bu durumdan bir hayli yakınlıkla, ilerlemenin geleneklerin dışına çıkmakla sağlanamayacağını, modernleşme sürecinde Japonya modernleşmesinin örnek alınması gerektiğini söyleyerek tesettür kaidesine uymayan kadınların cezalandırılması gerektiğini dahi söylemiştir (Altındal, 2001: 24).

Kadınların kıyafetleri üzerindeki değişikliklerden duyulan rahatsızlıklar her geçen gün artarak devam etmiştir. Toplumsal dinamiklerde yaşanan bu değişim ve dönüşüm hareketleri kadının denetlenmesi gerektiği anlayışının güçlenmesine sebep olmuştur. Zira kadınların kıyafetlerindeki değişim Batı'yı örnek alarak bir moda yaratma anlayışı kadınların hiç olmadığı kadar edep ve namus kavramları ile bağdaştırılarak yaşamının sınırlandırılmasına yol açmıştır. Şöyle ki bu durum Tanzimat Dönemi'nden sonra da devam etmiş olup kadın kıyafetleri konusunda iradelerin ve resmi daireler arasındaki yazışmaların sayısı giderek artmıştır. Örneğin 1891 tarihli bir belgede kadınların İslam'a aykırı olarak açık saçık giyinmelerini ve yüzlerini yaşmak yerine ince bir tül örtmeleri, çarşılarda Beyoğlu ve mesire yerlerinde tesettür kaidesine uymamalarına dikkat çekilmektedir (BOA. İ. DH. 1222/95690, 20 Şaban 1308/ 31 Mart 1891).¹¹ Bu durum daha sonra da devam etmiş ve Müslüman kadının kıyafetlerinin İslam şiarına yakışmayacak şekilde olması rahatsızlık uyandırdığından ilgililerce gereğinin yapılması istenmiştir (BOA. MF. MKT. 759/25- 1, 8 Zilkade 1321/ 26 Ocak 1904).

Kadın kıyafetlerine yönelik devletin müdahalelerine baktığımızda İslam'a aykırılık sebebiyle daha çok müdahil olduğu görülmekte olup devletin bu müdahaleci tutumu Ramazan aylarında da görülmektedir. Ramazan ayında herkesin edebe uygun hareket etmesi ve sosyal hayatta kılık-kıyafet noktasında daha dikkatli olmaları istenmiş ve kadınların tesettürsüz gezmeleri noktasında camilerde vaaz verilmiş ve halk uyarılmıştır.¹² Kadınlara yönelik kılık-kıyafet noktasında getirilen bu yasaklamalar kadın hareketinin ivme kazandığı II. Meşrutiyet günlerinde dahi yaşanmaktadır (BOA. DH. MUI. 5.1/8- 1, 20 Şaban 1328/ 27 Ağustos 1910). Devletin hemen her dönemde kadın kıyafetleri konusundaki emredici üslubu, din ve geleneklere oturtulmuş meşru zeminde

¹¹ Bunlardan biri için bkz: BOA. İ. DH. 979/77319, 14 Cemaziyelevvel 1303/ 18 Şubat 1886.

¹² Bunlardan birkaçı için bkz: BOA. Y. PRK. MŞ. 8/72-1, 30 Zilhicce 1325/ 3 Şubat 1908. BOA. A.DVN. MKL. 11/19-2. 27 Şaban 1290/ 20 Ekim 1873. BOA. İ. DH. 955/ 75560-1, 2 Ramazan 1302/ 15 Haziran 1885.

devam etmektedir. Bu durum bizde Tanzimat veya II. Meşrutiyet döneminde gerçekleştirilen kadın reformlarının amacının ne olduğu konusunda soru işaretleri oluşturmaktadır. Kadın modernleşmesi veyahut özgürleşmesi olarak başlıklar atıldığı bu iki dönemin kadın yaşamının en ince ayrıntısına kadar denetimin merkezinde yer alması bu dönemlerdeki kadın ve özgürlük kavramları arasındaki ilişkide soru işareti oluşturmaktadır.

3.2. Kamusal Alanda Denetimin Merkezinde Osmanlı Kadını

Osmanlı kadını mahrem ve namahrem alan arasında sınırları çizilmiş bir hayat yaşamak zorunda kalmıştır. Zira namahrem olarak nitelendirilen kamusal alanının kullanımı kadınlar için bazı yasaklamaların ve denetimlerin odağında gerçekleştirilmiştir. Kadınlara kısmi derecede de olsa özgürlük ortamı sağlayan Tanzimat devrinde dahi kadının konumu İslami esaslar ve gelenekler çerçevesinde şekillendirilmiştir. Belki de Osmanlı kadını denilince akla ilk olarak ‘harem’ olgusunun gelmesindeki en büyük etken bu olsa gerek. Hakikaten Osmanlı’da kadın yaşamı gerek feracesinin renginden boyuna kadar gerekse hangi dükkanlara girmeleri gerektiği ve hangi saatte eve dönmelerine kadar hükümet tarafından denetim konusu olmuştur. Kadınlara üzerindeki sıkı denetimin erkek egemen toplum tarafından gerçekleştirilmesi Osmanlı’da kadına ne ölçüde bir özgürlük alanı sunmaktadır? Kadına yönelik denetimlerin erkek egemen toplumun tekelinde yer alması kimi zaman kadına sınırlı bir özgürlük alanı sunmaktadır. Osmanlı kadını bu yüzden ataerkil örüntüler içerisinde toplumun dinamiklerinde rol alabilmişlerdir. Bazı Batılı kadın seyyahların izlemlerine göre ise Osmanlı kadınları dünyanın en hür kadınları olarak kabul edilmektedir. Bunlardan biri olan Montagu Osmanlı kadını için şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Türk kadınları dünyanın en hür kadınlarıdır... Ömürlerini daima bir zevk ve eğlence içinde geçirirler. Bütün meşgaleleri misafirliğe gitmek, misafirleri kabul etmek, yıkanmak, para harcamak için hoş vesileler aramak, yeni modalar icat etmektir” (Montagu, 1939: 39).

Kadınların toplumda denetlenmesi gereken bir sorun olarak görülmesinin altındaki temel sebep İslami geleneklerin egemen olduğu ve topluma hakim kesimin ataerkil sistemler üzerinde şekillenmesi sonucu kadının ‘fitne’¹³ unsuru olarak görülmesidir. “Nitekim kadınların denetim altında olduğu toplumlarda egemen anlayış kadın cinselliğinin aktif olması sonucu toplumun ahlaki yapısının çözülmesi korkusu

¹³ Fitne kelimesi ayrıca Arapçada güzel kadın anlamına gelmektedir.

yatmaktadır” (Mernissi, 2014: 37). Bu sebeple ahlaki açıdan kadınlara nispeten daha üstün sayılan eril ırkın kadını denetim altında tutması doğaldır (Berktaş, 2014: 156). Bu anlayışa sahip toplumlarda kadının mahrem alana itilmesi de kaçınılmaz bir sonuçtur. Osmanlı Devleti’nde de kadın üzerinde denetim kimi zaman da moda algısı üzerinden kurulmuştur. Çünkü bir İslam devleti olan Osmanlı’da kadın, denetlenmesi gereken bir sorun olarak nüksetmiştir. Kadının erkek otoritesine karşı direnç göstermemesi gerektiği Kur’an-ı Kerim’de şu şekilde ifade edilmektedir:

“Allah’ın birini diğerinden üstün tutmasından dolayı erkekler, kadınlar üzerinde hakimdir. Onun için iyi kadınlar itaatkardır” (Nisa 4/ 34).

Kadınların gerek kıyafetleri noktasında gerekse sosyal hayattaki davranışları noktasında gerçekleştirilen denetimlerin Osmanlı’da ve tüm İslami toplumlarda tek amacı olsa gerek: Toplum ahlakını korumak. Osmanlı’da kadınların sosyal hayatta sıkça görüldükleri mekanların başında düğünler, mesire alanları ve alışveriş yerleri gelmektedir. Kendi aralarında gerçekleştirdikleri ev ve hamam ziyaretleri ise kadınlara özel ayrılmış alanlar olması bakımından denetim odağında olan yerler arasında çok görmediğimiz mekanlar olarak yer almaktadır. Zira bu bölümde her ne kadar devletin kadınları sosyal alanda kısıtladığı hususlara dikkat çekmek istesek de ‘Osmanlı kadını esaret altında yaşamıştır’ söylemine karşılık 18. yüzyılda Türkiye’yi görme imkanına sahip olan Lady Montagu Türk kadınlarının esaret hayatı ve baskı altında yaşadığını ileri süren Avrupalıları kınamış ve bununla da yetinmeyerek, yukarıda da değinildiği gibi Osmanlı kadınının Batılı kadınlara nispeten hür olduğunu söylemekten çekinmemiştir (Montagu, t.y: 53).

Osmanlı’da kadının konumu hakkında farklı görüşler ortaya atılmış ise de şöyle bir gerçekte var ki ister ataerkil sistemde erkek egemenliğinin pekiştirilmek istenmesi isterse İslami kuralları uygulama isteği Osmanlı’da kadını bir şekilde denetimin öznesi haline getirmiştir. Kadınların sosyal hayatta görünür olmalarından duyulan rahatsızlığın çok geçmişe dayandığını düşünmekle beraber 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti’nde yetişmiş alim ve mutasavvıf olan Kutbuddin Muhammed İzniki kadınların özgürleşmesinden doğan rahatsızlığını şu sözlerle ifade etmektedir:

“Zamane kadınları güzel elbiseler giyininip, bezenip sokağa dökülüyorlar. Kırlarda ve yollarda geziyorlar. Gizli saklı yapmaları gereken şeyleri açık, ulu ortada yapıyorlar. Kendilerine namahrem olan erkeklerin karşısında zinetlerini gizlemiyorlar. Dahası da erkekleri kendilerini meylettirmek için düğünlerde oynarlar. Bu yüzden Allah’ın gazabına uğrarlar. Şimdi bunların kocalarına nasihat vermek için bir din adamı

tahsis etsek onlar dinlemezler ve “Sizin bu sözleriniz eskilerden kalma bir tekerlemedir” diyerek karşılık verirler. Bu erkekler, kadınlarının İslami ve ahlaki olmayan yerlerde olmalarından gurur duyarlar. Bunlar artık şeytanı kendilerine dost edinmişlerdir. Onlarda erkeklere has olan kıskançlık ve gayret gibi vasıflar kalmamıştır. Sakallarını karılarının ellerine verip dinlerini ise yine kadınların arzu ve heveslerine bırakmışlardır ki artık bu erkekler kafirler grubundan olmuşlardır. Ne yazık ki etraf böyle erkeklerle doludur. Dinin emirleri nerede kaldı? Allah’ın emir ve yasakları hiçe sayılır oldu. Allah hidayet etsin...” (Aktaran: Kurt, 1999: 437). Bu cümlelerden de anlaşılacağı üzere erkeklerin kadınlar üzerinde denetim kurması dinen de en uygun olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti’nde de kadınların bazı davranışları İslam alimlerinin dikkatini çekmiş ve bu durum tenkit unsuru olmuştur. Kadınların denetlenmesi gerekliliği erkek egemen toplumlarda hakim bir görüş olmakla birlikte bu sorunun temelinde yatan sebebi Berktaş (1997: 92) şöyle açıklamaktadır: “Erkek, kendi ‘ben’ ini kadının ötekiliği üzerine kurar ve bu ‘öteki’yi beden ve cinsellik kavramı ile bağdaştırarak kadının denetlenmesi fikrini meşru kılar.”

Osmanlı Devleti’nde 20. yüzyıla değin kadınların sokağa ne zaman çıkabileceği, nerelere gidebilecekleri vs. konularda birçok ferman çıkarılmıştır. Fakat bu konudaki hassasiyet yalnızca devlet iktidarı ile sınırlı kalmamış halkın sorunu haline gelmiş ve ‘kadın namusu’ konusu sadece devletin çıkardığı yasaklamalar ve sınırlamalar ile denetlenmesi gereken bir konudan ziyade bu konu erkek egemen halkın ‘milli’ meselesi haline dönüştürülmüştür. Bu sebepten kadın tarih boyunca erkeğin ‘ötekisi’ olarak kabul görmüş ve kadın benliğinden mahrum bırakılarak, kendisi özgür olmasa dahi üzerinde özgürce konuşulmuştur (Berktaş, 1997: 91-93). Osmanlı’da kadınların sosyal hayat dediğimiz kamusal alana katılımları konusunda kadın ve bedenini denetlemeye yönelik pek çok fermana rastlanmaktadır. Fakat bu fermanların içeriğine girmeden önce kamusal ve özel alan kavramlarını sıkça kullanacağımız bu bölümde öncelikle bu kavramların kökeni hakkında bilgi vermek konuyu daha anlaşılır kılacaktır.

Kökeni eski Yunan düşüncesine kadar dayanan kamusal ve özel alan ayrımında polis (kamusal alan) erkeğin, oikos (hane) ise kadınların ve çocukların mekanı olarak tanımlanmaktaydı (Ersöz, 2015:80). Bu doğrultuda özel alan kadına atfedilirken kadın kamusal hayattan bir nevi tecrit edilmiştir. Bunun en büyük sebebi ise zihin/beden, bilim/halkın bilgisi, akıl/akıldışı, özne/ nesne gibi değerlerin birincilerinin erilliğe, ikincisinin ise dişile atfedilmesidir. Bu sebepten kadınlar, kamusal alan, iktidar ve otorite gibi erkeklere has kavramlardan ve kurumlardan dışlanmışlardır. Kadınların mahrem alana itilmesi yine kadınları pasif, güçsüz ve akıldışı olarak niteleyen

zihniyetin ürünüdür. Kadınlara ithaf edilen özel alan ya da ‘mahremiyet’ olgusu bu sebepten bir ayrıcalık, bir haktan ziyade bir yoksunluktur (Alkan, 1999: 2-6). Aydınlanma düşüncesinde her şeyin mutlak ölçütü kabul edilen aklın sahibi erkekti ve kadın ancak erkeğin tamamlayıcısı, yardımcısı, sadık eşi ya da çocuklarının annesiydi. Erillğe sunulan bu üstünlüğün kaynağı gelenekler ve dinlerdi (Özbudun, 2015: 69). Bu sebeptendir ki toplumsal cinsiyet ayrımı noktasında kadınlara biçilen roller pasiflik, sakınma, korunma ve savunma kavramları üzerine temellendirilmiştir (Bingöl, 2014: 109). Kadınların özel alan ile sınırlandırılması erkek otoritenin güçlenmesini sağlamaktadır. Dışarıdaki erkek, gücü elinde tutarken içerde de kadını ev hayatıyla sınırlandırarak kadın üzerindeki otoritesini de arttırmaktadır. Çünkü erkek haneyi her zaman kişisel egemenlik alanı olarak görmektedir. Aslında esas olarak kadının mahrem alan ile sınırlandırılan yaşamı kadın üzerindeki denetimi kolaylaştırması bakımından önemlidir. Zira sosyal hayatta yani kamusal hayatın dinamiklerinde yer alan bir kadının denetim altında tutulması belli bir mekana ait olmasından daha zor gerçekleştirilmektedir. Bundan dolayı tarih boyunca kadın ve kadın bedeninin toplumsal hayatta kargaşa ve yozlaşma unsuru olarak görülüp eleştirilmesi beden ve iktidar ilişkisini canlı tutmaktadır. Yaşamın kamusal ve özel olarak iki yönlü olduğu görüşünün 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa siyasal düşüncesinde yer alması bu konuyu toplumsal cinsiyet açısından ele almamıza sebep olmaktadır (Arat ve Rigel, 2006: 68). Bu sebepten yıllarca mahrem alana itilen kadının uzun bir süreden sonra kamusal alanda görünürlük kazanması kadınların ataerkil zihniyete karşı en gürültülü zaferi olacaktır. Nitekim kadınların kamusal alanda var olma süreçleri hiç de kolay olmayacaktır. Batılılaşma düşüncesinin en önemli konularından biri olan kadının toplumsal yaşamdaki görünürlüğü ve kadın-erkek eşitliği fikri¹⁴ Müslüman bir ülkede var olan kültürel modelin yeniden tanımlanmasına sebep olmuştur ki bu sebepten Müslüman toplumlarda kadının toplum içerisinde konumu kadın meselesinden ziyade kültür meselesi olarak görülmüştür (Göle, 2016: 46).

18. yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen reformlar ile kamusal alan yeni bir yapıya bürünürken bu durum kadınların yaşamlarında da değişimlere yol açmıştır. Özellikle kadınların mesire yerlerinde ya da şehrin farklı bölgelerinde eskiye nispeten daha fazla görünür olmaları kadın kıyafetlerine ve kadınların sıkça görüldükleri mekanlara yönelik kısıtlamaları da beraberinde getirecektir (Turan, 2013: 108).¹⁵

¹⁴ Bu fikir 19. yüzyıl Avrupa’sının ürünü olmakla birlikte kökeni Yahudi tarikatı Essene’lere kadar dayandırılmaktadır. Kadın erkek eşitliğini savunan ve kadınlara göreceli özgürlük alanı sunan Şia-İsmailiye kökenli heterodoks hareketleri de buna bir örnektir (Özbudun, 2015: 19).

¹⁵ Bu konudaki bazı arşiv belgeleri için bkz: BOA. HAT. 493/ 24223; 493/ 24223-B.

Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda Batı'ya yönelimin bir göstergesi olan Tanzimat'tan itibaren kadın konusu hararetli tartışma alanlarından birini teşkil etmiş, kadınların mahremiyeti ve cinsiyetler arası birlikteliğin sınırları çizilmeye çalışılmıştır. Kadınları ev yaşantısı ile sınırlayan zihniyete karşılık Tanzimat direniş evresini teşkil etmekte ve bu tarihten itibaren kadınların statüsünde ciddi değişiklikler yaşanmaktadır. II. Abdülhamid yönetiminde çarşafli kadınlar İsveç jimnastiği dersleri almakta ve Sanayi Nefise Mektebi'nin kız öğrencileri çıplak Yunan heykellerini model olarak kullanmaya başlamışlardı. Aynı zamanda Tanzimat'ın ilanından sonra kadınlara yönelik maarif alanında gelişmelerin yaşanması, kadınların dış dünyaya daha aktif katılımlarını sağlayacaktır. Benliklerinin farkında, bilinçli bir kadın modeli yaratma açısından Tanzimat bir dönüm noktasıdır diyebiliriz. Çünkü Tanzimat'a kadar çarşılarda, pazarlarda kadınlara nispeten daha görünür olan erkeklerdi ve bu durum Osmanlı toplum düzeninde çok alışık bir durum değildi (Zilfi, 2010: 3). Kadının sosyal hayata katılımı erkek egemen toplumda denetim kavramının gelişmesine olanak sağlamış ve bu durumda ataerkilliğe hayat vermiştir. Buna bir örnek olarak 1895 tarihli bir kayıttan anlaşılacağı üzere Tütüncü Mehmet Ağa isimli birinin İslam kadınları için tehlike barındırdığı gerekçesiyle Hıristiyan mağazalarına gitmemeleri hususunda bir hafta yaptırması fakat bu durumun daha sonra İslam, Hıristiyan ve Ermeni toplulukları arasında nefrete sebebiyet vermesi sonucu Mehmet Efendi vilayet merkezinde muhakeme edilmiştir (BOA. Y.PRK. DH.8/58-2, 26 Şevval 1312/ 22 Nisan 1895).

Sonuç şu ki kadınların toplumsal hayattaki rolleri arttıkça, gerek kadın gerekse işgücü olarak toplumsal hayata yönelik dışlanma stratejileri de buna paralel olarak gelişim göstermiştir (Wedel, 2001: 22). Kamusal alanda daha aktif olan eril iktidar kadın varlığından huzursuzluk duymuş ve bu yüzden kadınları toplumdan soyutlamaya çalışmış ise de daha sonra siyasal alanda kadın mücadelesi ile karşı karşıya kalmışlardır (Sancar, 2017: 34). Bu durum Osmanlı toplum düzeninde de değişmemiştir. Eril iktidar tarafından sınırları çizilen kadının kamusal hayatı modernleşmenin verdiği izinle eğitim ile yeniden şekillenmiş ve zamanla yeni bir kadın imgesi ortaya çıkmıştır. Bu yeni kadın profili kurulan dergiler ve dernekler aracılığıyla kamusal hayatta tüm kadınların sesi ve görünür yüzü olarak temsil edilirken bu durum giderek kadının özgürlük sahasının genişlemesine ve ileride seçme ve seçilme hakkı kullanabilen bireyler haline gelmelerinde etkili olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde genel olarak kadın hayatına baktığımızda egemen eril iktidar karşısında hemen her alanda pasif bir seyir izlemektedir. Nitekim kadının 'mahremiyetin temsili' olarak nitelendirilmesi Kanuni dönemine kadar dayandırılmakla

beraber daha sonraki yıllarda bu durum aynen devam ettirilmeye çalışılacaktır. Gerek İslamiyet'in kabulü gerek İran ve Bizans kültürünün dolaylı etkisi ve gerekse yerleşik hayata geçişin bir sonucu olarak sayabileceğimiz kadını kamusal hayattan dışlanma süreci Osmanlı Devleti'nde bilindiği kadarıyla Kanuni dönemine kadar uzanmaktadır. Çünkü bu dönemde başlarda kadınların çamaşır dükkanlarına gitmelerine izin verilirken daha sonraları erkeklerin kadınlarla uygunsuz münasebetlerde bulunabileceği düşüncesi ile bu durum engellenmiştir. Aslında bu bilgiden yola çıkacak olursak sorun kadınların çalışma hayatına katılması ya da kamusal alanda aktif olmasından ziyade bu durumun doğurabileceği gayri ahlaki davranışlardır. Kanuni döneminden sonraki yıllarda da bu durum değişmemiş ve III. Osman kadınların belli zaman ve günlerde sokağa çıkmalarına izin vermiş, saray kadınları dışındaki kadınların sandala binmesine izin vermemiştir. Yasaklar bununla da sınırlı kalmamış sosyal hayatta kadın ve erkeklerin bir arada bulunmasının ahlaki yönden kusurlu bir olay olarak görülüp nitelendirilmesi sonucu kadınların mesire yerlerine gitmeleri ve kaymakçı dükkanlarına girmeleri de yasaklanmıştır (Dulum, 2006: 15). Kadınların bu tür yerlere uğramalarına getirilen yasağın temel amacı hafifmeşrep kadınlarla erkeklerin buluşmasını engellemektir. Çünkü kaymakçı dükkanlarına giren bazı kadınların önceden anlaştığı erkeklerle buralarda randevulaşmaları şeriata aykırı bir durum olmakla birlikte 1573 tarihli bir fermanla kadınların bu dükkanlara alımı yasaklanmış ve kadın müşterileri kabul eden dükkan sahiplerinin cezalandırılacağı da açık olarak belirtilmiştir (Altındal, 1994: 93). Söz konusu kadın olduğunda hükümetin hemen her alanda denetimci tutumuyla karşı karşıya kalabiliyoruz. Fakat kadınların tam anlamıyla kamudan dışlandığını söylemek abartılı bir söylem olur. Nitekim çarşılarda ve pazarlarda az sayıda da olsa kadınlara rastlamak mümkün olmakla birlikte kadınların yaşamında daha çok akraba ziyaretleri, düğün şenlikleri, araba turları, mesire gezintileri, alışveriş gezmeleri önemli bir yer tutmaktadır (Zilfi, 2010: 89, Düğer, 2016: 114).

Craven buna şahit olarak sokaklarda kadınların erkekler kadar sokaklarda olduğunu belirtir. Buna karşın giydikleri ferace ile onları bir mummyya benzetmekten de geri durmaz. Craven'e göre bu feracenin altında kadının bir cariye mi yoksa prenses mi olduğunu ayırt etmek imkansızdır. Tam da bundan ötürü "Kadınların bu kadar hür oldukları bir ülke görmedim" diyerek Müslüman kadının ferace altından yaşadığı hürriyeti bize anlatacaktır (Craven 1939, Aktaran: Altındal, 1994: 117).

Osmanlı Devleti'nde kadınları sosyal hayatta denetleyici birçok ferman dan bahsetmiştik. 1899 yılına ait bir belgede bazı kadınların seyir yerlerindeki giyim şekilleri konu alınmıştır. Buna göre Fenerbahçe ve Sarıyer gibi bir takım mesire

alanlarında İslam kadınlar tesettüre riayet etmeyerek açık ve saçık gezmekte, zevceleriyle birlikte açık arabalara binerek Fenerbahçe'sinde gece vakti kalmaktadır. Bunları yaparak bazı münasebetsizliklere sebep oldukları haberi alınmıştır. Bâbiâli'ye göre bu İslami bir araya gelme adabına aykırıdır ve bundan ötürü de konu Zabtiye Nezareti'ne bildirilerek önlem alması yönünde tebligatta bulunulmuştur (BOA. İ. ZB. 2/15-1, 18 Rebiülevvel 1317/ 27 Temmuz 1899).

Belgenin bize yukarda verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere kadınların tesettür kaidelerine uymamalarının yanı sıra zevceleriyle dahi dolaşmaları ve geç saatlere kadar sokaklarda görünmeleri münasebetsizlik olarak sayılmıştır. Hükümetin kadını denetlemekle geleneksel aile hayatını korumaya çalıştığını düşünmekteyiz. Nitekim Batı kültürünün hemen her alanda toplumun dinamiklerinde hissedilmesi bilhassa yönetenler katında endişelere yol açmaktadır. Jenkis (2014: 136) Osmanlı kadınlarından bahsederken “Evde kafesler arkasında ya da yüksek duvarlarla çevrili bir yaşam sürmekte, dışarı da ise kendilerine harem ağaları eşlik etmekteydi. Kadınlar duvarla ayrılmış bir lokantadan hariç bir yerde yemek yiyemezler, otellerde geceyi geçiremezler ve tiyatroya dahi gidemezlerdi. Hatta erkeklerle beraber camilerdeki ibadetlerin içerisinde dahi yer alamazlardı” ifadelerini kullanmıştır. Osmanlı kadının sosyal yaşamına dair bilgi veren bu bilgiler kısmen de olsa doğru bir nitelik taşıyor diyebiliriz. Zira Osmanlı'da kadının sosyal hayattaki rol ve etkinliği bu kadar sınırlı değildir. Kadınlar sokaklarda, çarşı ve pazar gibi topluma açık pek çok alanda aktif bu özgürlükleri bazen aşırıya kaçabilir endişesiyle denetlenmesi gereken konular arasında yer almıştır. Özellikle kadınların alışveriş yaparken erkek satıcılarla olan münasebetleri Batılı kadın seyyahlarında dikkatinden kaçmayan bir konu olmuştur. Alışverişin bir cilveleşme aracı olduğunu ve bu yönüyle Osmanlı kadınının alışverişten ziyade kendini beğendirme çabasında olduğunu vurgulamaktadır (Pardoe, 2010: 28). Fakat kadınları sosyal hayatta denetlemeye yönelik çıkarılan fermanlardaki artışın Tanzimat'tan sonra arttığını da söyleyebiliriz. Özellikle de kadınların evlerine saat kaçta döneceğine bile müdahale edilmesi Osmanlı Devleti'nin kadın konusundaki hassasiyetinin en sarih örneğini teşkil etmesi bakımından oldukça önemlidir.

“Boğaziçinde seyir yerlerinde bulunan taife-i nisvanın vaktiyle hanelerine” dönmeleri (BOA. HAT. 493/ 24223-A, 29 Zilhicce 1252/ 6 Nisan 1837), “Taife-i nisvanın gezmeyip seyir yerlerinden vaktiyle mahallerine gitmeleri...” (BOA. HAT.633/31250, 29 Zilhicce 1250/ 28 Nisan 1835) gibi kayıtlara dikkatle bakıldığında devletin en tepesinden gelen bu emirlerin kadınların nasıl kontrol altına alınmaya

çalışıldığını gösterir. Bu konuda Osmanlı kadın hayatını yakından izleme fırsatı bulan kadın seyyah Müller (2010: 133) şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Türk kadınlarının hayatlarındaki sıradanlığı tam olarak fark edemeyebiliriz. Fakat ister zengin olsun ister fakir olsun fark etmeksizin gün battığı vakit evlerinde olmalıdırlar.”

Tanzimat'tan öncede şüphesiz kadınları sosyal hayatta denetlemeye yönelik yaptırımlar uygulanmaktaydı. Ancak Tanzimat'tan sonra kadınlara yönelik iyileştirici birçok uygulamanın yanı sıra bu tür denetimlerin de artması kadının madun tarihinin bir parçasıdır. Özellikle Osmanlı kadını 19. yüzyıla kadar konak hayatı ile sınırlı yaşamından zamanla rahatsızlık duymaya başlayacak ve sosyal hayatta daha çok rol almaya başlayacaklardır. Bu sebepten 19. yüzyıldan itibaren kadın toplumda ılımlı bir özgürleşme sürecine girmiştir (Güzel, 1985: 859). Fakat Tanzimat ile oluşan özgürlükçü ortamın tam bir özgürlük hareketi olduğunu söylemek doğru bir ifade olmayacaktır. Bu kanaate varmamızdaki en belirgin etken döneme ışık tutan belgelerdir. Bilindiği üzere 16. yüzyıldan itibaren kadınların sosyal davranışlarını denetlemeye yönelik birçok emir ve ferman çıkarılmıştır. Özellikle 1801 tarihli bir belgede dışarıya çıkacak kadınlardan özellikle genç ve güzel olanlar için buna izin verilmemesi dikkat çeken hususlardan biridir (BOA. HAT. 1478/61, 29 Zilhicce 1215/ 13 Mayıs 1801). Kadınlara yönelik denetimlerin genç ve güzel kadınlar üzerine dikkat çekmesi hükümetin yaptırımlarının cinsiyet-beden ilişkisine dayandırıldığının da göstergesidir diyebiliriz. Kadınları sosyal hayatta kontrol etmeye yönelik fermanların başlığında daha çok Ramazan ve cuma günleri gibi Müslümanlar için önemli sayılan bu zaman dilimlerin yer alması dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta olarak görülebilir. Örneğin 1789 tarihli bir kayıta cuma günlerinde Kağıthane vb. gibi mesirelere kadınların gitmelerinin birkaç yıldan beri yasak olduğunu anlıyoruz (BOA. AE. SABH.I 370/ 25884-1, 10 Recep 1203/ 6 Nisan 1789). Kadınların Ramazan ayında sokaklarda, çarşı ve pazarlarda görünürlüğü engellemeye çalışan hükümetin birçok yaptırımları olmuştur. Buna örnek olarak Ramazan'da kadınların gece ve gündüz dışarı çıkmamaları, çıktıklarında ise zaptiyeler vasıtasıyla evlerine götürülmeleri istenmiştir ve bazı metinlerde özellikle bu ayda kadınların gezmesi gereken mekanlar özel olarak belirtilmiş ve Ramazan ayında kadın kıyafetleri ve sosyal hayattaki yaşantısı ile uyarılan merkezinde yer almıştır.¹⁶ Tanzimat döneminde sosyal hayatta kadını denetlemeye yönelik fermanlar ve yasaklar getirildiğini daha öncede söylemiştik. Takvim-i Vekayi adlı gazetede Ramazan ayının

¹⁶Ramazan ayında kadınlara yönelik uyarı ve yasaklar için bkz: BOA. A. MKT. MHM. 70/40-1, BOA. A. MKT. NZD. 221-68/1; 222-63/1, BOA. A. DVN. MKL.11/ 19, BOA. İ. DH. 1221/ 95618; 154/ 7973, BOA. Y. PRK. BŞK. 8/ 71.

girmiş olması sebebiyle bu kutsal ayda herkesin din görevlerini yerine getirmesi ve diğer zamanlara oranla bu ayda insanların hareketlerine dikkat etmeleri, edep çizgisinden çıkmamaları önemle duyurulmuştur. Ayrıca bu ayda padişahın camileri ve başka mekanları ziyaret edeceğinden dolayı da insanların iffetleri konusunda hareketlerine dikkat etmesi, bazı kişilerin edepsizce bakışlarda bulunup birbirleriyle şakalaşıp konuşarak yürümeleri ve ayrıca camilerin karşısında insanların toplanıp oturmaları ve yakışsız hallerde bulunmaları adaba aykırı bir durum olarak nitelendirilmiştir. Bu konuda insanların diğer zamanlara oranla dikkatli davranmaları istenmiştir. Bunun yanı sıra kadınların ince yaşmak kullanmamaları ve arabaları yanlarında genç ve süslü arabacı ve at bakıcısı bulundurmamaları hususlarına riayet ve itina etmeleri belirtilmiştir. Ayrıca bazı kişilerin, kadınların toplu olarak bulunduğu yerlerde dükkan önlerinde oturup gelen geçen kadınlara laf atması, edepsizce sarkıntılık etmeleri sonucu bundan böyle gerek Ramazan ayında ve gerek başka günlerde bu kişilerin ve özellikle kadınların dükkanlarda oturmasına müsamaha edilmeyeceği ifade edilmiştir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere kadın ve erkeklerin Ramazan ayında edep konusunda daha dikkatli olmaları gerektiği belirtilmiş ve gereken uyarılar yapılmıştır. Çarşı içinde ve diğer yerlerde kadınların bir şey almak için hediyecilere, diğer dükkan ve mağazaların içine girmeleri yasaklandığından kadınlar alışveriş edecekleri dükkanların dışarısında durup alacağı şeyi alması bunun aksi yönde bir hareket görülür ise hem kadınlara hem de dükkancılara gerekenin yapılması yönünde tamimler de verilmiştir. Boğaziçi, İstanbul ve Üsküdar gibi seyir yerlerinde kadın erkek karmakarışık oturup edebe aykırı şeylerin vuku bulması sebebiyle bu uygunsuzluğun önüne geçilmesi için her cinse mahsus seyir günleri tayin edilmiştir. Şöyle ki Boğaziçi'nde kadınlar cuma günlerinde yalnız Küçüksu ve Göksu'ya gidip başka seyir yerlerine gitmeleri yasaklanmıştır. Cuma ve pazar günleri dışında kadınların diğer Boğaziçi seyir yerlerine gitmeleri uygun görülmemiş ve cuma günü erkeklerin zikrolunan Göksu ve Küçüksu'ya gitmeleri yasak olup diğer seyir yerlerine gidebilirler ve Üsküdar taraflarının seyirleri pazartesi ve perşembe günlerinde yalnız kadınlara mahsus olup erkeklerin gitmesi yasaklanmıştır. Bu iki günden başka dahi kadınların Üsküdar seyirlerine gitmeleri uygun değildir. İstanbul tarafında dahi cuma günlerinde Kağıthane kadınlara; Çerpci (Çırpıcı) ve Veliefendi çayırları erkeklere mahsus olarak ayrılmıştır. Boğaziçi'nde Kalender ve Maslak dedikleri yerde ve diğer seyir yerleri gibi her cinse ayrı mahaller olmadığından ve buralara İslam kadınlarının her ne gün olur ise olsun gitmeleri uygun görülmemiştir. Ramazanda kadınların sokakta ve diğer günlerde seyir yerlerinde on birden (günbatımının bir saat öncesinden) sonraya kalmayıp vaktiyle

yerlerine gitmemeleri de kadınlara yapılan uyarılar arasında yer almaktadır (Takvim-i Vekayi 1263, Aktaran: Tarih ve Toplum, 1984: 36-37). Yukarıdaki uyarılar dikkate alındığında sosyal hayatın dinamiklerinde denetim kavramının aktif olduğunu görmekteyiz. Özellikle kadınlara yönelik uyarılar *edep* kavramı ile ilişkilendirilerek meşru bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Uyarılar yalnızca kadınlara yönelik olmasa da görünür kadın bedeninin ortaya çıkardığı sorun üzerine erkeklere uyarılar yapılmaktadır. Bu tür uyarıların gazete sayfalarında yer alması denetleyen kişi ve kurumların denetlenmesi gereken kesime daha kolay erişim sağlaması açısından önemli bir yere sahiptir. Diğer bir ifade ile iletişim imkanları gelişmesi ve geniş kitlelere erişim arasında doğru bir orantı bulunmaktadır.

Buna benzer uyarılar Ceride-i Havadis adlı gazetede verilmiş olup özellikle kadınların dışarıda en çok vakit geçirdiği mesire alanları uyarıların merkezinde yer alarak kadın ve erkeklerin bu gibi yerlerde daha çok dikkat etmeleri önemle duyurulmuştur. Ayrıca Boğaziçi, İstanbul ve Üsküdar gibi seyir yerleri başta olmak üzere kadınlara ve erkeklere özel seyir günleri tahsis edilmiştir. Buna göre Boğaziçi'nde kadınlar cuma günlerinde Küçüksu ve Gökusu'ya gidecek cuma ve pazar günleri hariç kadınların Boğaziçi'ndeki seyir yerlerine gitmesi yasaklanmıştır. Boğaziçi'nde Kalender, Maslak ve Arnavudköyü akıntısında diğer seyir yerleri gibi her cinse ayrı yerler bulunmadığından buralara İslam kadınlarının her ne gün olur ise olsun gitmeleri yasaklanmış ve buna aykırı hareket eden olur ise şiddetli bir şekilde uyarılacakları belirtilmiştir (Ceride-i Havadis, 1269, Aktaran: Tarih ve Toplum, 1984: 38-39). Gazetelerde kadın ve erkeklere yapılan bu uyarılar kamusal alanda asayiş sağlama ve toplumsal ahlaki korumaya yöneliktir. Kamusal hayatın her iki cinse göre planlanması bunun en açık örneğidir. Yalnız burada kadın hayatıyla birlikte erkek yaşamı da belli kurallarla sınırlandırılmıştır.

Takvim-i Vekayi'nin bir başka yıla ait basımında kadın ve erkeklere yönelik uyarılar devam etmektedir. Daha öncede İslam kadınlarına cuma ve pazar günlerinde Maslak ve Kalender mesirelerine ve Arnavudköyü akıntısına gitmemeleri söylenmiş olup bu durum tekrardan dile getirilmiştir. Ayrıca cuma günü Küçüksu, Büyüksu, Havuzbaşı, Çubuklu, Hünkar iskelesi ile pazar günü Veliefendi, Çörekçi, Çerççi çayırı, Bayram Paşa ve Kuyubaşı seyirlerine gidecek erkek ve kadın seyircilerin karışık olarak oturmaları edebe aykırı bir durum olarak görüldüğünden bu yönde sık sık uyarılar yapılmıştır. Kağıthane'ye cuma ve pazar günlerinde gidecek erkekler ve kadınların dahi karışık oturmamaları için bundan böyle Kağıthane köprüsünden çağlayanların sonuna kadar sağ tarafı kadınlara mahsus olmak üzere erkeklerin gitmemesi ve erkeklerin dahi

Kağıthane köprüsünün öte tarafına kadar gidip ileri geçmemesi; bu halde kadınlar da erkeklere özel olan yerlerde eğlenmemesi ve Kağıthane mesiresine dahi pazar günleri İslam hatunları gitmemesi gerektiği belirtilmiştir. Kadınları sosyal yaşamda sınırlayan kurallar bununla kalmamış “Saat on ve on bire geldiğinde (güneşin batmasından iki, en geç bir saat öncesinde) kadınların hanelerine dönmeleri mecburiyeti getirilmiştir. Velhasıl akşam yaklaştığı zaman seyir yerlerinde onlardan kimse kalmayacaktır.” uyarısı ile açıkça belirtilmiştir. Uyarılar sadece kadın ve erkekleri kapsamakla birlikte bu yerlere gelecek satıcı ve çalgıcı takımı da dahil olmak üzere adaba göre hareket edilmesi gerektiği, aksi hareket edecek olur iseler bu kişilerin bir daha mesirelere gitmesine fırsat verilmeyeceği de açıkça ifade edilmiştir. Toplumsal asayışı sağlamakla görevli memur ve zabıta görevlilerine bu konuda talimat verilmiş olup asayışı ve toplumun huzurunu bozan kişilere derhal mani olmaları gerektiği söylenmiş olup kendileri de aynı şeylere cesaret ederseler rütbelerinin onları kurtarmayacağı da yapılan uyarılar arasında yer almıştır (Takvim-i Vekayi, 1268, Aktaran: Tarih ve Toplum, 1984: 37-38).

1861 tarihli talimatın 36. maddesine göre kadınların bir şey almak için dükkanların içerisine girmesi ve dükkanlarda oturanların kadınlara mani olunması ve dükkan sahibinin isim ve şöhretinin Bab-ı Zabtiyyeye bildirilmesi istenmiştir. Ayrıca seyir yerlerinde erkeklere mahsus olan mahallere giden kadınlar görülür ise derhal engellenmesi talimatı verilmiştir. Talimatın 37. maddesinde erkeklere yapılan uyarılar da dikkat çekmektedir. Bu maddede erkeklerden her kim olursa olsun çarşı, pazar ve diğer gezdikleri yerlerde özellikle seyir yerlerinde edebe aykırı hareket edenler, kadınlara mahsus yerlerde duranlar, sarhoş olup kargaşa ve gürültü çıkaranlar ve seyir yerlerinde ötede beride içki içen olur ise derhal bu durumun engellenmesi ve dinlemeyen olur ise şahsına göre Bab-ı Zabtiye’ye gönderilmesi buyrulmuştur. Bu maddeye bakıldığında kadınlar kadar edep noktasında erkek kesimde uyarıların hedefinde yer almış ve yapılan uyarılar toplumsal asayışı korumaya ve sağlamaya yönelik amaçlar çerçevesinde şekillenmiştir. Talimatın 55. maddesi daha çok sokaktaki kadınlara ithaf edilmekte olup kadınlardan geceleri fenersiz sokaklarda kalan olur ise her ne milletten olur ise olsun zabıta memurları bu kadınların neden sokakta kaldıklarını sorduktan sonra eğer *ehl-i ırz* takımından ise gidecekleri evler yakın olsa dahi karakoldan yanlarına güvenilir biri ile mahalle bekçisini yanına vererek mahallisine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat kadının gideceği yer uzak ise o geceyi misafir olarak geçirmesi için mahalle muhtarlarından birinin evine gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu maddeye baktığımızda sokakta kadınların ırz ve namuslarının güvenliği açısından gece vakitlerinin tehlike arz etmesinin yanı sıra devlet düzeninde

asayışı ve güvenliği sağlama noktasında devletin birçok denetim kollarının olduğunu görmekteyiz. Zabıta memurlarının yanı sıra o döneme ait mahalle bekçilerinin de bu tür olaylarda görev alması, konuya mahalle sathında da ne derece önem verildiğini göstermesi açısından önemli bir bilgidir (Düstur, t.y.: 760-794).

Yukarıda belgelerin bize verdiği bilgiye dayanarak eskiden beri kadınları sosyal hayatta denetlemeye yönelik yasak ve yaptırımların modernleşmenin yoğun bir şekilde yaşandığı Tanzimat döneminde dahi devam ettiğini görmekteyiz. Bu nedenle Tanzimat gerçek manada kadınlar için tam bir özgürlük alanı oluşturmamakla beraber aslında bu dönemden itibaren kadın ve bedeni dışında toplumsal alanda denetimin arttığını görmekteyiz. Kadınların dışarıda görünmedikleri sıralarda vakitlerinin çoğunu Harem'de geçirdiklerinden bahseden seyyah Elizabeth Lady Craven sürekli hamamlarda Osmanlı kadınlarının olduğunu, bu yüzden de genç yaştaki kızların dahi etlerinin sıcaktan yumuşamış olduğundan ve gençlikten uzak göründüklerinden bahsetmektedir (Aktaran: Schiffer, 1987: 302). Yabancı seyyahın bu izlenimleri Osmanlı'da kadınların hayatı hakkında yanlış da olsa bilgiler sunmaktadır. Kadın üzerindeki denetim tarihinin yerleşik hayata geçişin tarihiyle başladığı bilinmekte olup yerleşik hayata geçişin kadını ikincil konuma iterken ataerkil toplumsal yapıları oluşturduğu bilinmektedir. Nitekim toprak mülkiyetini elinde tutan eril toplumun kendisine ait toprağı öldükten sonra erkek çocuğuna bırakma geleneği ve böylelikle soyunu garanti altında tutması kadını eril toplum tarafından yeniden tanımlamaya ve kadını bir bütün olarak güdümü altına almaya, denetlemeye yöneltecektir (Yılmaz, 2010: 192). Ataerkil sistemi güçlendiren ve bu sistemin oluşmasında en önemli araç din olmuştur. Dinler erkek egemenliğini yani ataerkilliği meşru bir zemine oturtmuş ve toplum tarafından kabullenirliğini arttırmıştır. Tek tanrılı dinlere ait kültürlerde hakim olan cinsiyet kalıpları kadın ve erkeği toplumda ayrı bir şekilde sınıflandırırken bu durum kadının “lanetli Havva” ve “fitne yaratan kadın” betimlemeleri ile karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı toplumunda da durum pek farklı değildir. Zira ataerkil bir sistemin içinde yaşayan Osmanlı kadını için hiçbir zaman tam özgürlükten bahsetmek mümkün değildir. Eril iktidarın hakim olduğu dinlere baktığımızda kadınların nüfus sayımlarına dahi çok sonraları dahil olduklarını görmekteyiz. Bu durum eril iktidarın hakim olduğu Osmanlı Devleti içinde geçerlidir. Kadınların çok sonraları nüfus sayımlarına dahil olması bunun bir örneğidir (Faroqhi, 2000: 12). Bu sebeptendir ki ataerkil sistemin işleyişine sahip olan devletlerin çoğunda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kadınlar erkekler tarafından erkeklere has kılınan toplumsal alanlardan soyutlanarak, erkeğin neslini sürdürmeye yöneltilecek ve kolayca kontrol edilebilecek olan sınırlı alana -ev yaşantısına- mecbur bırakılmıştır (Yılmaz, 2010: 192).

Peki kadınları kamusal alandan dışlayan en önemli faktör nedir? Modern sosyal devletlere baktığımızda doğrudan veya dolaylı olarak toplumsal alana müdahil oldukları görülmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse toplumsal hayata yönelik denetim ve kontrol araçlarının devlet eliyle yürütülmesi aslında kamusal ve özel alan şeklinde sınıflandırdığımız yaşamın siyasi faaliyetlerin ürünü olduğunu göstermektedir (Yuval- Davis, 2003: 153). Şunu söylemek gerekir ki İslami kuralların geçerli olduğu toplumlarda siyasi iktidar ile cinsiyetler arası iktidar ilişkileri iç içe olup bu İslami sistem içerisinde kadınların kısıtlanmaktan daha çok ‘kadın’ ve ‘namus’ kavramlarını birbirinin ayrılmaz parçası olarak nitelendiğinden kadın ve erkek birlikteliğine yasaklar koymaktadır (Göle, 2016: 101). Bu sebeptendir ki Osmanlı’da da kadın namus timsali olarak görülmüş ve sosyal hayatın dinamiklerinde gerek alışveriş yerlerinde gerekse mesire gezintilerinde bulunmaları, görünür olmaları erkeklerle kadınlar arasında sohbet ortamı yaratacağı endişesi ile bu faaliyetler engellenmek istenmiş ve kadının kamusal hayattaki varlığı sürekli devlet denetimi alanına dahil edilmiştir.¹⁷ Örneğin 1906 tarihli bir belgede Beykoz Sultan Çayırı’nda kurulan tiyatrodaki erkekler ile kadınların birlikte aynı ortamda bulunmaları sebebiyle engellenmesi istenmiştir (BOA. ZB. 621/109-1.20 Cemaziyelahir 1324/ 11 Ağustos 1906). Öyle ki kadın ve erkeklerin birlikte tiyatro izleyebilmeleri şöyle dursun kadınların tiyatro izlemesi dahi uygun görülmemiş ve bu durum engellenmek istenmiştir. Sosyal hayatı düzenlemeye ve denetlemeye yönelik kural ve uyarıların her iki cinse eşit olarak bölüştürüldüğü bir toplum düzeninde buna benzer uyarıların geçmişi çok eskiye dayanmaktadır. Fakat buradaki tarih göz önüne alındığında Batı etkisinin tüm toplum dinamiklerinde hakim olduğu ve kadının toplumda eskiye oranla daha aktif yer almasına rağmen hükümetin henüz kadın ve erkeğin toplu halde bulunmasına sıcak bakmadığını görmekteyiz.

Modernleşme ile birlikte Osmanlı’da kadının toplumsal konumu, toplumsal yaşam içerisindeki görünümünü tartışmaya açık hale gelirken bu durumun İslami açıdan uygunluğu üzerine kafa yorulmuş ve kadın bu çerçevede değerlendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Müslüman ya da gayrimüslim bir kadın toplumsal yaşam içinde olduğu sürece cemaatin kurallarına uymak zorundaydı. 18. yüzyılda başlayan reformlar dönemi kadın yaşamında da bazı dönüşüm hareketlerine sebep olmuş; kadınların mesire alanlarında veyahut şehrin farklı cephelerinde daha fazla görünür olmaları, kıyafet ve mekanlara yönelik kısıtlamaları ve denetimleri de beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak kadın görünürlüğü ile devlet müdahalelerinin artması paralel bir seyir izlemektedir. Tanzimat’tan önce de kadınları konu alan uyarı ve yasakların başlığında giyim-kuşam,

¹⁷ BOA. HAT. 319/ 18712; 489/23999; 698/ 33702- K.; BOA. DH. KMS. 57.2/ 20; 59.2/ 38.

gezinti yerleri ve kamusal alandaki davranışlar yer alsın da benzer uyarılar Tanzimat sonrası da denetim konusu olmuştur (Turan, 2013: 107-109).

Tüm bu davranışların altında yatan sebep aslında kadını ‘mahrem’ ve ‘namahrem’ kavramları arasında sıkıştıran ve böylelikle kadınların denetim altında tutulması gerektiğini savunan geleneksel zihniyetle alakalıdır. Tanzimat döneminde kadınlara yönelik çıkarılan ilk yayın olan Terakki-i Muhadderat dergisinde dahi kadın tamamen evin merkezine yerleştirilmiş olmakla birlikte kadının en önemli vazifeleri ‘iyi anne’ olmak ve eşini mutlu etmekten ibaretti. Bu vazifelerden sonra ise yapması gereken şey ev işlerini idare ettirmektir (Yaşar, 2008: 101-102). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı’da kadınlardan istenen her ne görev varsa hepsinin ev içi yaşantısıyla sınırlı kalmasıdır. Ev odaklı kadının sınırlı yaşamında aslında kadınlardan beklenen ilk ve temel vazife mahremiyetini koruyup kollamaktır. Kadınları toplumdan kimi zaman soyutlayan zihniyete sahip ülkelerin arasında Almanya da yerini almaktadır. Alman kadınları da 3K adını verdikleri “kinder (çocuk), küche (mutfak), kirche (kilise)” ekseninde yaşamaya mecbur bırakılmıştır (Baktıaya, 2016: 126). Buradan kadın genelde ev ve aile ile özdeşleştirilen biri olarak kabul görürken bunun sebebi ise kadınların erkeklere oranla daha kırılgan ve zayıf yapıya sahip olmalarına bağlanmaktadır. Kadın imgesi üzerindeki değişim ise kadının anne olması sonucu yeniden şekillenmiş ve kadın anne sıfatıyla milli bir kadın nitelik kazanmıştır (Davidoff, 2016: 52).

Daha öncede belirttiğimiz gibi kadınların mahrem alanın dışındaki faaliyetlerinin kısıtlamalara ve denetimlere tabi olmasındaki sebep kimi zaman din ve ataerkil sistem geleneğidir. Kadınların sosyal hayatın dinamiklerinde dolaylı ya da doğrudan rol almaları cinselliğin günah kaynağı olarak değerlendirilmesinden dolayı insani içgüdülerin kontrol altına alınmak istemesi ve böylelikle toplumsal huzuru sağlama amacına yöneliktir (Saraçgil, 2005: 46).

Osmanlı toplumunda cinsiyetler arası farklılıklar kesin net çizgilerle çizilmiş, evler harem ve selamlık olarak ikiye ayrılmıştır. Kadınların harem- selamlık şeklinde bir ayrıma tabi tutulmaları kadının toplumsal yaşamdan koparılmaya sürecini hızlandıracaktır. Kadınların dışarı çıkarken giyecekleri kıyafetin uzunluğundan, rengine kadar denetim konusu olması kadının ne kadar özgür olduğu sorusunu sormamıza sebep olmaktadır (Yılmaz, 2010: 193-195). Osmanlı modernleşmesinin ayak izlerini Lale Devri’ne kadar uzattığımızda kadınlara yönelik denetimlerin ne kadar eskiye dayandığını görme fırsatı yakalamaktayız. Zira Osmanlı’da kadın modernleşmesi tek bir döneme indirgenmeyecek kadar köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Lale Devri’ne son

veren ayaklanmayı yorumlayan bir Osmanlı tarihçisi başkentin saygın mahallerinde Avrupalı davranışların yayılmasından duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle ifade etmektedir:

“... İyi ailelere ait genç kız ve kadınlar salıncaklara binerken erkeklerin kendilerini kucaklarında taşımalarına izin veriyorlar... Bir de eğlenceli şarkılar söyleyerek salıncakta sallanıyorlar ve iç çamaşırlarının görünmesini umursamıyorlar. İşte bu küçük, kuş beyinli kadınlardan bazıları kocalarının iznini alarak bazıları ise izin almadan bu tür zevklerle meşgale oluyorlar. Hakkımız diyerek parklara eğlenmeye gidiyorlar. Hiçbir mahallede bir elin parmağı kadar namuslu kadın kalmadı” (Şem’ danı-zade Süleyman Efendi, Müriyü’t-tevarih, vrk.344/a, Bayazıd Umumi Ktb., n.5144, Aktaran: Saraçgil, 2005: 47).

Osmanlı sosyal hayatında kadının konumuna genel anlamda baktığımızda çalışma hayatında da kadınlara yönelik bazı kısıtlamalar dikkat çekmektedir. Toplumun bir parçası olan kadın tarih boyunca muazzam bir iş gücü olarak görülmüştür. Anadolu’nun fethinden sonra Türk kadınları geçimini sağlamak için dokumacılıkla uğramışlardır. Bunun en iyi örneği 13. yüzyılda kurulan Bacıyan-ı Rum teşkilatıdır. Anadolu Bacılar Teşkilatı anlamına gelen bu kuruluş başta ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok kuruluşun önünde yer almıştır (Kodaman, 1987: 36-39). Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerine kadar varlığı bilinen ‘Bacı’lar toplumsal hayatta erkek ve kadının birlikte görünmesine zemin hazırlamış ve kurmuş oldukları kadın örgütleri ile kadınların toplum içerisinde, kamusal alanda görünür olmalarında rol oynamışlardır. Durum şu ki İslamiyet’in etkili olduğu bir toplum geleneğinde her ne kadar erkek ve kadın bu iki cins birbirlerinden uzak tutulmaya çalışırken, diğer yandan kadınların tarlalarda çalışması ve üretime katılması için gerekli fetvaları vermekten de geri kalmamıştır (Güzel, 1985: 862).

Osmanlı köylü kadını ev işlerinin yanı sıra tarlada da çalışmıştır. Fındıkta, pamukta, zeytinde ve birçok tarım faaliyetlerinde Osmanlı kadını görmek mümkündür. Osmanlı Devleti’nde ticari faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerde kadınlar ticaret ile uğraşmışlardır. Fakat kadından beklenen asli görev ev ekonomisine katkı sağlamasından ziyade evin idaresi ile ilgilenmesiydi. Bu yüzden yıllarca kadınların çalışma hayatından soyutlanmasında bu zihniyet yatmaktaydı. Kadınlara yönelik eğitim reformları sayesinde kamusal alanda kadın varlığından söz etmek mümkün hale gelmiştir. Ebelik, öğretmenlik gibi meslek dallarında görev almaya başlamışlardır. Ancak Tanzimat öncesi dönemde kadınlar daha çok dokuma sektöründe yoğun bir şekilde faaliyet göstermektedirler. Öyle ya da böyle olsun Osmanlı kadını ticaret

hayatında daima aktif bir rol oynamaya çalışmıştır. Ev ile sınırlı bir Osmanlı kadın yaşamından söz etmek mümkün değildir. Kadınların toplumsal alanda daha aktif rol oynamalarına zemin hazırlayan Tanzimat'ın ilanı ile yeşeren bazı düşünce akımları II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte hızından hiçbir şey kaybetmemiştir. Hatta öyle ki II. Meşrutiyet'in ilanı ile sosyal hayatta kadınlara ayrılan bölümlerin genişletilmesi için çalışmalar sağlam bir zemine oturtulmuştur. Bunun sebepleri arasında devlet ekonomisinde yaşanan kötü gidişatın etkisi büyüktür. O dönemde asker aileleri, dul ve yetimlerin maaşlarının bile düzenli bir şekilde ödenmemiş olması Osmanlı Devleti'nin iktisadi alandaki bitkinliğini açıklamamız için yeterli bir örnek olarak gösterilebilir.

1830'lu yılların sonlarına doğru kadınlar çalışma hayatına katılmaya başlamışlardır (Akdağ, 2015: 136). Fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle sanayi dallarında çalışan kadın işçi sayısı giderek artmıştır. Bunun sebebi olarak ise yine Osmanlı Devleti'nde yaşanan iktisadi çözülmeyi görmek mümkündür. Daha öncede değindiğimiz gibi Osmanlı maliyesindeki zayıflık sebebiyle ödenmesi gereken maaşların zamanında ödenmemesi işçi protestolarını beslemiş olup buna isyan edenlerin arasında kadınlar da yer almıştır (Berkes, 2009: 446). Buna bir örnek verecek olursak Ocak 1873 tarihinde greve gittiklerinde, işçilerin Babıali'ye doğru yürüyüşlerine yanlarında eşleri ve anneleri de yer almıştır. Bu durum 27 Ocak 1873 tarihli Hadika gazetesinde şu şekilde yer almıştır: “Zevce ve valideleri dahi beraberlerinde oldukları halde yine Babıali pişegahına gelerek toplanmışlardı” (Aktaran: Güzel, 1981: 868).

Kadınlar bu dönemde her ne kadar çalışma hayatında ve dahi grevlerde bir ses olarak yer almış iseler de tamamen Tanzimat kadını özgürdür gibi anlam çıkaramayız. Nitekim buna en çarpıcı örnek olarak Tanzimat sonrasına dair bazı arşiv belgelerine baktığımızda Müslüman kadınların Hıristiyan dükkanlarına girmemeleri şeklinde ayrımcı ve engelleyici tutumlara rastlanmaktadır (BOA. BEO. 1786/ 133920-1, 22 Şevval 1319/ 1 Şubat 1902).

Osmanlı kadınına yönelik sosyal hayattaki yaptırımları Tanzimat sonrası da görmek mümkündür. Tanzimat sonrası döneme ait arşiv belgelerinden de anlaşılacağı üzere İstanbul'da Şirket-i Hayriye, Tünel İşletmeleri ve yolcu trenleri gibi toplu taşıma araçlarında Müslüman kadına yönelik engelleyici uygulamaların varlığı söz konusudur. Her ne kadar bazı katı uygulamalar yumuşatılmaya çalışılmış ise de henüz fetvalar ve fermanlar devri kapatılamamış ve kadınlara yönelik uygulamalarda din faktörü başrolde yer almıştır. Nitekim bu durum dönemin başlıca kadın dergileri arasında yer alan

Kadınlar Dünyası ve Kadın dergilerinde de dile getirilmiştir (Oktar, 1998: 53). Ancak Tanzimat dönemi yıllarında İstanbul'da Frenk doktorların popülerliğinin yanı sıra bu doktorların haremlere girebilmeleri, kadınların yüzleri bir kenara ellerini tutmakları o güne kadar görülmemiş şeylerdir (Cebeci, 2017: 71). Görüldüğü gibi kadınlara yönelik uygulamalarda tam bir düalizm söz konusudur. Kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin sıkıca kontrol altında tutulduğu Osmanlı toplumunda kadın ve erkek için iki ayrı dünya sunulmuş erkek kamusal hayatın görünür yüzü iken kadın mahremiyetin temsili olmuştur. Alışkın olduğumuz bu görüş çerçevesinde kadının kamusal alandaki etkinliği elbette bazı kesimlerin tepkisine sebebiyet verecektir. Nitekim kadın yaşamındaki kamusal sansür kadın için değişmez kuralları beraberinde getirmiş ve kadınlar giyiminden, eğlence türüne, seyahat biçimine, evlenme törenlerine dek yaşamın her alanında denetime tabi olmuşlardır. Örneğin Tanzimat'a kadar tüm pencerelerde uygulanan kafes stili ve Osmanlı mahallerinde görülen çıkmaz sokak olgusu kadının kapalı yaşamının önemli simgelerini oluşturmaktadır. Her ne kadar bu eski düzen Tanzimat'ın ilanı ile beraber yerini daha modern bir toplum düzenine bırakmış ise de değişen kadın algısı değil kadın yaşamı olmuştur. Çünkü Tanzimat ile beraber evlerde görülmeye başlayan balkonlar Batı'nın birer ürünü sayılmış ve bazı muhafazakar kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Fakat bu tepkiler her ne kadar kadın yaşamı üzerinde etkili olsa da herkesten önce devlet kadınların gideceği, gezeceği yerleri sınırlandırmış, sınırlamalar bununla da kalmamıştır (Çakır, 2016: 226- 227). Kadınların toplumsal hayatta denetlenmelerinin, kontrol edilmelerinin altında yatan esas neden dişi olarak nitelendirilmeleridir. Kadın özgür olmak istiyorsa bunun bedelini bireysel olarak bastırılarak ödemiştir. Bu durum kentsel ve kamusal alan fark etmeksizin namusun özgürlük kavramı ile ters ilişkilendirildiği tüm toplumlarda geçerli bir neden olarak görülmüştür (Göle, 2016: 109).

3.3.Kadın, Beden ve Siyaset (Iskat-ı Cenin)

Osmanlı Devleti'nde ıskat-ı cenin meselesi, üzerinde çok az çalışılmış konular arasında yer almaktadır. Fakat Osmanlı'da ıskat-ı cenin meselesine değinmeden önce bu kelimenin ne anlama geldiğini daha sonra ise Osmanlı'da doğumun nasıl bir ideolojik baskı haline dönüştüğünü, bu baskının kadın bedenine yönelik uygulamalarına yer vererek bu şekilde kadın, beden ve siyaset olarak ele aldığımız başlığımızda 19. yüzyıl boyunca ıskat-ı cenin yani çocuk düşürmelerin önüne geçmeye yönelik devletin önleyici politikalarının neler olduğuna değineceğiz.

Çok eski zamanlardan beri var olan ıskat-ı cenin yani çocuk düşürme vakaları bütün dinlerde yasaklanmıştır. Müslüman Osmanlı Devleti'nde de bu durum bir suç olarak kabul edilmiş ve bu duruma sebebiyet verecek olanlar cezalara çarptırılmıştır. İslam hukukuna göre insan hayatının doğumla değil cenin olarak ana rahmine düştüğü anda başladığı kabul edildiğinden ıskat-ı cenin meselesi Osmanlı Devleti'nde de müdahale edilmesi gereken konular arasında yer almıştır. Zira kürtaj ile ilgili İsrâ suresi 31. ayette “*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, onlara da, size de bir rızık veriyoruz. Doğrusu onları öldürmek büyük bir günahdır*” buyrulmaktadır (İsrâ, 17/31).

Osmanlı döneminde çocuk düşürmeye karşı somut fakat kısıtlı ilk önlemler III. Selim döneminde başlamış ise de 1838'de çıkarılan bir ferman ile birlikte bu durum çok daha sistematik tutarlı bir nitelik kazanmıştır (Şimşek v.dğr., 2009: 601). 19. yüzyılın ikinci yarısına değin şer'î hükümler ile engellenmeye çalışılan ıskat-ı cenin vakalarının Tanzimat'ın ilanından sonra bir suç olarak kabul edilip ceza kanunnamelerinde yer alması kadın cinselliğinin devlet politikasının bir argümanı haline dönüştürüldüğünün açık bir örneğidir.

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyıldan itibaren ıskat-ı cenine yönelik engelleyici kararlı adımlar¹⁸ atmasının altında yatan en önemli sebeplerden biri nüfusun giderek azalması olmuştur. Bunun üzerine devlet nüfus artışını sağlamak amacıyla ıskat-ı cenini yasaklamış ve bunu dini bir zemine oturtarak kadın ve bedenini devlet politikasının bir nesnesi haline getirmeyi meşrulaştırmıştır. Yayınlanan neredeyse her fermanında çocuk düşürme olayının “Allah'ın iradesine karşı” geldiği şeklinde ifade edilmesi halkın dinin emirlerine karşı gelmemeleri konusunda bağlayıcı bir tavır sergilenmiştir. 1903 tarihli bir belgede ıskat-ı cenin konusuna dikkat çekilmektedir. Bu belgede daha çok fakirlik yüzünden çocuk düşürme suçunu işleyenlere yönelik ifadeler yer almaktadır. Fakirlik dolayısıyla çocuklarını düşürmeye yeltenen insanların olduğundan ve bir köyde hamile olduğu halde evladını düşürmek için uğraşırken hayatını kaybeden birçok kadının olduğundan bahseden belgede beş altı kadının kısa zamanda hayatını kaybettiğine dikkat çekilmektedir. Nüfusu çok olan köylerde bile bu durum sebebiyle nüfusun azaldığından bunun zararlı sonuçlar doğuracağından endişelenen hükümetin aldığı önlemler üzerinde de durulmaktadır. Her ne kadar ıskat-ı cenine başvuran kişiler hakkında şiddetli cezalar getirilmiş¹⁹ ise de “cahil” ve “gafil” olarak nitelendirilen

¹⁸ İskat-ı ceninin önüne geçilmesi için yapılan çalışmalar için bkz: BOA. AE. SMHD. II. 50/ 3257, 29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840.

¹⁹ İskat-ı cenine sebep olan kişilere yönelik cezalar ve yaptırımlar için bkz: BOA. C. DH. 36/1790; 51/ 2519; 131/6543, BOA. ZB. 337/ 47, BOA. A. MKT. DV. 130/61, BOA. DH. EUM. AYŞ. 61/ 48, BOA. İ. MVL. 271/ 10465.

halkın bu günahı işlemeye devam ettiğinden bahsedilmektedir. Ancak devlet fakirlik dolayısıyla çocuk düşürmeye yeltenen ebeveynlere maaş vererek bu durumun önüne geçmek istemiştir (BOA. Y. PRK. AZJ. 46/19, 29 Zilhicce 1320/ 29 Mart 1903). Osmanlı'da çocuk düşürme vakalarının tarihinin çok eskiye dayandığı bilinmekle birlikte bunu gösteren ve daha geriye doğru giden kayıt 1776 tarihli bir belgedir. Bu belgenin içeriğinde Ebu Bekir Bey'in karısı, Ayşe adlı kadının kendisinden habersiz üç kez çocuk düşürmesi sebebiyle şikayetçi olması yer almaktadır. Ayşe isimli kadının eşinden habersiz üç kere ilaç kullanarak çocuk düşürmesi sonucu bundan şikayetçi olan eşi üç evladının diyetlerini talep etmektedir (BOA. C.DL.80/ 4825, 29 Şaban 1179/ 10 Şubat 1766). Her ne kadar çocuk düşürme vakalarının önüne geçilmesi için ilk sistematik adımın 1838 tarihli bir fermanla birlikte başladığı biliniyor ise de bundan önceki dönemlerde de gerek çocuk düşürmek için kullanılan ilaçları satan eczanelere ve kürtaşı gerçekleştiren ebeler dahil olmak üzere bu suçu işlemeye kimsenin cesaret etmemesi için tenbihlerde bulunulmuş, olur da buna sebep olacak olanlar için şiddetli cezalarda uygulanmıştır (Somel, 2002: 71). Öyle görünüyor ki devlet her ne kadar ıskat-ı ceninin önüne geçmek için bazı yasaklarla halkı bu durumdan vazgeçirmek istemiş ise de Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra yapılan yasal düzenlemelerde ıskat-ı cenin konusu ilk kez ceza kanunnamelerinde yer almıştır. Bundan önce ise çocuk düşürme ve kürtaşı suçları İslam hukuku esaslarına göre cezalandırılmaktaydı (Konan, 2008: 327).

ıskat-ı cenini yasaklayıcı hükümler ilk kez 21 Zilhicce 1274 (2 Ağustos 1858) tarihli ceza kanunnamesinin 192. ve 193. maddelerinde geçmektedir. Kanunnamenin 192. maddesinde, "Bir kimse darp veyahut her ne çeşit eylem sonucu hamile hatunun ıskat-ı cenin yapmasına sebep olursa *diyet-i şer'iyesi* istifa olunduktan sonra eğer bu teaddisi an-kasd olmuş ise muvakkaten küreğe konulur" şeklinde belirtilen hükümlerde açıkça her ne şekilde olursa olsun hamile bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olan kişinin şer'i olarak diyet ödemesi gerekmekte olup eğer çocuk düşürme eylemi kasıtlı olarak gerçekleştirilmiş ise kişinin kürek cezasına çarptırılması hükmolunmuştur. Kanununun 193. maddesi ise "Bir hamile hatunun gerek rızası olsun gerek rızası olmasın ıskat-ı cenin ettirmek için ilaç içirip veyahut esbab ve vesailini ta'rif edüp de eseriyle çocuğu düşürülür ise buna sebep olan kimse 6 aydan 2 seneye kadar hapsolünür. Ve eğer buna sebep olan tabip ve cerrah ve eczacı ise muvakkaten küreğe konulur." Şeklinde ifadeler yer almaktadır.²⁰ Çocuk düşürmeye karşı alınan önlemleri ebelik mesleğinin denetim alınması²¹ olarak belirten Somel²² aslında burada kadın bedenine

²⁰ 192. ve 193. maddeler için bkz: Düstur, I. Tertip, C.1, s. 578- 579.

²¹Osmanlı Devleti'nde ıskat-ı ceninin yasaklanmasına rağmen kadınların çocuk düşürmesi konusunda işlemleri olan Alman Madam Zibold'un bir daha dönmek üzere yurt dışına gönderilmesi, devletin

yönelik denetimi göz ardı etmektedir. Her ne kadar çocuk düşürme konusunda yasalar ile ebeler ve bu konu ile ilgili uzaktan yakından ilgili kişiler denetim altına alınarak bu olayın önüne geçilmek istenmiş ise de burada asıl denetim kadın bedeni üzerinde gerçekleştirilmektedir. 19. yüzyılda Mısır'da kurulan ilk devlet okulu olan ebe okulunda öğretilen modern tıp söylemi, kadın bedenlerine karşı yeni iktidar biçimleri kazımayı iş edinmekteydi. Kadınlara ait olan üreme yetisinin kullanımının devlet kontrolü nezdinde gerçekleştiriliyor olması, kadının annelik işlevlerini yüceltmış ve özerkliğini reddeden evcil kadın imajını yaratırken diğer taraftan erkek bedeni yüceltilmiş ve böylelikle kadın, bedeni ve yaşamı üzerinde rahatlıkla konuşulan ve karar verilen konular arasında yer almıştır (Hatem, 2000: 64-65). De Beauvoir'e göre (1972) erkek bedeni kadın bedeninden daha özgür olup kadın bedeni çocuk doğurma ve emzirme gibi faaliyetlere sahip olduğu için baştan kısıtlayıcıdır (Aktaran: Donovan, 2014: 234). Osmanlı Devleti'nde de doğurma eylemi kadının özel alanı olarak görülüp nitelendirilmemiş, aksine politik bir konu olarak gündemin merkezinde yer almıştır. Iskat-ı cenin konusu devletin kadın ve bedeni üzerindeki hakimiyet alanını genişletirken bu durum hak ve özgürlük kavramlarının devlet ve toplum içinde tam gelişmemesinden kaynaklanmaktadır (Konan, 2008: 333). Özellikle 18. yüzyılda toplum üzerinde iktidar oluşturma tekniklerinin genişlemesi, çoğalması ve nüfusun yoğunluğu gibi etkenler iktidar ve cinsellik arasındaki bağlantıyı güçlendirmiştir. Toplumda cinselliğin denetlenmesi, kontrol edilmesi iktidarın görevi haline gelirken, iktidar bedenlere dokunmayı bir görev olarak görecektir. Artık disiplin odaklı bir devlet anlayışından ziyade denetim merkezli bir devlet anlayışı güçlenecektir. İktidar bedenlere dokunurken bunu bazı teknikler geliştirerek yapmakta ve bedenler adına bedenlerin yaşam sorumluluğunu üstlenmektedir. Bunu gerçekleştirmek için de düzenleyici mekanizmalara ihtiyaç duymaktadır. Düzenleme işleminde sınıflandırma sistemini kullanarak hayata ve topluma yeni bir şekil kazandırmaya çalışır. Bu şekilde iktidar nüfus üzerinde dolaylı bir hakimiyet kurma eyleminde bulunmuştur. Bedenleri kontrol eden bu görünmez iktidar aynı zamanda bedenleri de tahrip etmiş olmaktadır (Erdoğan, 2014: 13-15).

Feminist çevrelere göre de doğum denilen olgu kadının bedenini ilgilendiren bir konu olarak sayılması sebebiyle kimsenin bu konu hakkında karar verme yetkisi yoktur

Iskat-ı cenin noktasındaki kararlılığı açısından önemli bir belge niteliği taşımaktadır (BOA. HR. TH. 311/99, 20 Ramazan 1322/ 28 Kasım 1904).

²² Iskat-ı cenine sebep olan ebelere o dönemde "kanlı ebe" yakıştırması yapılmıştır. 1838 tarihli belgeler ve fermanlara bakıldığında ebelerin kontrol altına alınması daha somut önlemler alınmaya başlanmış olup örneğin hekimbaşılar ebeleri çocuk düşürmeye yönelik ilaçları temin etmemeleri konusunda uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca gayrimüslim cemaatlere bağlı ebeler çocuk düşürmeye vesile olmayacakları konusunda patrik ve hahambaşı önünde yemin ederlerken aynı durum Müslüman ebeler içinde geçerli olup, ebeler de mahalle imamları aracılığıyla İstanbul kadısının huzurunda yemin etmişlerdir (Somel, 2002: 79-80).

(Şişman, 2016: 55). Ülke içindeki nüfusun azalmasından dolayıyla gücünün azalmasından endişe duyan bir devletin kadın bedeni üzerinde söz sahibi olması ve buna dayanak olarak din ve hukuk gibi güçlü yaptırımlara başvurması o dönemde kadın ve bedeninin politik bir argüman olarak kullanılmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ıskat-ı cenin meselesi üzerine devlet ricalinin birçok müdahalesi olmuş; özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında ıskat-ı cenini önleyici somut uygulamalara gidilmiş ise de bu duruma karşın Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da da ıskat-ı cenini önlemeye yönelik köktenci politikalar uygulanmış ve neredeyse bu durum olanaksız hale getirilmiştir (Somel, 2002: 85). Her ne kadar imparatorluk nüfusunun azalmasından duyulan endişe gerekçesi ile ıskat-ı ceninin önüne geçilmek istenmiş ise de aileler açısından baktığımızda olay ekonomik bir boyut kazanmaktadır. Osmanlı tebaasının içinde bulunduğu ekonomik buhran aile hayatını etkilemiş ve bu durum nüfusa bakamama sorununu beraberinde getirmiştir. Bu yüzden tüm çabalara rağmen ıskat-ı cenin bir türlü tam olarak engellenememiştir.

3.4.Osmanlı Devleti'nin Fuhuş ile Mücadelesi Kapsamında Umumhaneler

Osmanlı Devleti'nde kadınların işledikleri suçlar arasında ilk olarak hırsızlık ve fuhuş gelmektedir. Ancak her ne kadar suçun cinsiyeti olmasa da devlet fuhuş yapan kadınlara yönelik ciddi bir mücadelenin içine girecektir. Fuhuş yapan kadınlara hapis ve sürgün cezası verildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin toplum yapısına aykırı olan fuhuşun kamu huzurunu ve ahlakını korumak amaçlı devlet müdahaleleri bazen sert bir şekilde de gerçekleştirilmiştir. Fuhuşa sürüklenen kadınların bunu neden ve niçin yaptıkları sorusunu ise Karaca (2005: 157) geçim sıkıntısı, sahipsizlik, kimsesizlik ve evsiz barksızlık gibi nedenlerle açıklamaktadır.

Osmanlı'da fuhuşa karşı bakışın elbette dini temelleri vardı. İslam'ın en önemli yasakları arasında hiç şüphesiz fuhuş da bulunmaktadır. İslam dininde fuhuş yapanlar, buna meyledenler sert bir dille uyarılmıştır. Bu konuda Kur'an'da yer alan ayetler şunlardır:

“Zinaya yaklaşmayın zira o çok çirkin ve kötü bir yoldur” (İsra 17/32).

“Onlar Allah'tan başka bir tanrıya dua etmezler, Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmezler ve zina yapmazlar. Her kim bunları yaparsa, ağır bir cezaya çarptırılır” (Furkan 25/68).

“Kadınlarınızdan fuhuş yapanların aleyhlerinde sizden dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm kendilerini alıp götürünceye veya Allah haklarında bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin” (Nisa 4/15).

“Ey peygamber! Mü’min kadınlar sana Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, evlatlarını öldürmemeleri, elleriyle ayakları arasında uydurdukları bir iftira getirmemeleri ve sana hiçbir hayırlı işte karşı gelmemeleri şartıyla biat etmeye geldiklerinde, onlara biat ver ve kendileri için Allah’tan bağışlanma dile. Çünkü Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edendir” (Mümtehine 60/12).

İnsanlık tarihi kadar eski olan fuhuş Osmanlı topraklarında da vuku bulmuş ancak 19. yüzyıl sonrasında gelişen olaylar neticesinde önüne geçilemeyecek derecede toplumun iç dinamiklerinde ahlaki bir sorundan öte politik bir sorun olarak gündemi meşgul etmiştir. Bu yüzden kötü kadınların fuhuş yapmamaları konusunda III. Selim dönemi en iyi örnekleri teşkil etmesi açısından oldukça önemlidir. Zira bu dönemde Rusya ile yapılan savaşlar sırasında İstanbul’da askerlerin toplanıp, sevklerinin yoğun bir şekilde devam ettiği dönemde güvenlik açısından tehlike arz eden uygunsuz kadınlar şehirden uzaklaştırılmak istenmiş ise de istenilen sonuç elde edilememiştir. Bu durum üzerine III. Selim döneminde birçok fahişe içerisinde bu işi yapan en meşhur beş kişiden biri boğdurularak ve diğerleri de ibreti alem için asılarak halka teşhir edilmiştir. Bunun yanı sıra tövbe eden fahişeler ise serbest bırakılmışlardır. Bu bütün önlem ve baskılara rağmen fuhuş III. Selim döneminin başlarından itibaren kurumsallaşmaya başlamıştır. Buna binaen de belgelerde kerhane, kerhanecilik gibi kavramlarla karşılaşmaktayız. Fuhuş için yapılan bu tür yapılar mücadelenin ilk ayağını oluşturmaktadır. O döneme ait iradelerde fuhuş yapılan mekanların yıktırılması sıkı bir şekilde emredilmiştir (Karaca, 2005: 159-161). Fuhuşla mücadele kapsamında devletin daha sistematik adımlar attığını bilmekteyiz. Osmanlı Devleti’nde dağılma süreciyle baş gösteren ekonomik ve sosyal tabanlı sorunlar, savaşların uzun sürmesi sonucu elde edilen yenilgiler sonucu daha da artmış ve bu durum gerek cephede gerekse cephe gerisinde birtakım toplumsal sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1854’te Ruslar ile yapılan Kırım Savaşı başta olmak üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devam eden savaşların ardından Rusya’dan ve Balkanlardan İstanbul başta olmak üzere Anadolu’nun çeşitli bölgelerine yoğun bir göç dalgası başlamıştır. Bu içe dönük göç hareketi toplumunda ekonomik sorunlar bir yana sosyal açıdan bazı çatırdamalara sebep olmuştur. Öyle ki bu yoğun göç sonucu fuhuş gittikçe yaygınlaşmaya başlamış, bu durumda birtakım kalıtsal hastalıkları da beraberinde getirmiştir. Toplumun kanayan

yarası olarak Osmanlı toplumuna sirayet eden ve gittikçe alanı genişleyen bu illet ölü ve sakat doğumlara sebep olurken frengi²³ hastalığının da yaşamasına zemin hazırlamıştır. Frenginin fuhuş yoluyla bulaşması devleti artık ahlaki yönden ziyade sağlık yönünden endişeye sokmuştur. Bunun üzerine fuhşun devlet denetiminde yapılması adına Kırım Savaşı'ndan sonra ilk defa İstanbul'da umumhaneler açılmıştır (Yıldırım, 1985: 1329).

Osmanlı'da umumhanelerin²⁴ açılması her ne kadar toplumun sert tepkilerine sebebiyet vermiş ise de bu durum karşısında devlet polis gücünün yanı sıra hukuki tedbirler alma konusunda da geri kalmamıştır. Bu amaçla devlet 1859 yılında fuhuş yapan kadın ve erkeklere yapılacak cezalar için emirname yayımlanmıştır. Fakat cezalara karşın devlet fuhuşla mücadelede başarılı olamamıştır. Bu durum yalnızca Osmanlı'ya ait bir olgu olmamakla birlikte fuhuşla mücadele diğer devletlerin de dahil olduğu konular arasında yer almıştır (Temel, 2002: 305). Fuhuş ve zina yapanlara karşı ölüm cezasının yanında dayak, burun ve kulak kesme, kürek, teşhir, para, hapis ve sürgün cezaları da uygulanmıştır (Kızıllan, 2011: 121).

Osmanlı Devleti'nde fuhuşla frengi hastalığının paralel olarak gelişim göstermesi devletin daha sistematik bir şekilde olaya yaklaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nde frengi 1810'dan itibaren görülmeye başlanmış ve 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı'ndan sonra artarak bir salgın haline gelmiştir. Fuhşu kontrol altına almak amacıyla açılan umumhanelerden sonra 1869'da Beyoğlu Altıncı Daire'de fuhuşla mücadele kapsamında bir komisyon kurulmuş ve başına Serviçen Efendi getirilmiştir (Yıldırım, 1985: 1327). Osmanlı Devleti frengi ile mücadeleyi resmen 1879 yılında başlatmıştır. Dr. Agop Handanyan ve Dr. Michael tarafından hazırlanan rapor sonucunda toplum sağlığını korumak amaçlı Galata ve Beyoğlu'ndaki genelevlerin tıbbi denetim altına alınması yönünde bir karar verilmiş ve 6 Şubat 1876'da Emraz-ı Zühreviye Nizamnamesi yayımlanarak umumhanelerde çalışan kadınların muayeneden geçirilmesi ve bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için memur ve belediye çavuşları görevlendirilmiştir. Aynı yıl Altıncı Daire-i Belediye Nisa Hastanesi açılmış ve hasta kadınlar tedavi edilerek topluma kazandırılmaya çalışılmıştır (Hot, 2001: 76). Frengi

²³ Osmanlı hekimlerinin frenk uyuzu, daül'efrenc veya maraz-ı efrenci olarak tanımladıkları frengi arşiv belgelerinde frengi marazı, illet-i frengi veya illet-i efrenciye olarak geçmektedir (Çavdar ve Karcı, 2016: 159). Türklerin hastalığa verdikleri genel isim olan frengi kelimesi, Batı'ya/ Avrupa'ya ait olan anlamıyla Farsça freng kelimesinden türetilmiştir (Özekmekçi, 2012: 86).

²⁴ Osmanlı'da fuhşu kontrol altına almak için kurulan umumhaneler de denetim altına alınmışlardır. Örneğin umumhanelerin tek kapısı olacak ve bu gibi yerlerde çalışan kadınların kapı ve pencere önlerine oturmamaları ve müşteri çekmek amaçlı gelen geçene laf atması yasaktı. Umumhaneler namuslu ailelerin evlerinin karşısında da kurulamaz ve umumhanelerin sokağa bakan pencereleri parmaklıklılı olmalıydı. Ayrıca bu gibi yerlerde çalışacak kadınların hüviyet cüzdanı almaları da gerekmektedir (Yakut ve Yetkin, 2011: 289-291).

mücadelesinin bütün vilayet genelinde yürüten teşkilat ise seyyar sıhhiye heyetleridir. Hastanelere uzak olan mahaller bu seyyar sağlık hizmeti veren teşkilat tarafından kontrol edilerek hasta olanlar hastanelere sevk edilmiştir (Şenel, 2015: 268).

Fuhuş ve frengi ile mücadele kapsamında İstanbul'daki fahişeler Ramazan ayı geldiğinde toplanıp Baba Cafer zindanında ay boyunca hapsedilirdi. Bu uygulama Tanzimat'ın ilanından sonra da geçmişte olduğu gibi sürdürülmüş ve Ramazan ayı geldiğinde oteller, hanlar teker teker kontrol edilirdi. Fakat Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine doğru fuhşun, fahişelerin ve genelevlerin yaygınlaşması Osmanlı'da geleneksel anlamda bir çöküşün de habercisiydi. Zira fuhuş İslam hukukunun yasakladığı ve müsamaha dahi göstermediği konular arasında yer almaktaydı. Osmanlı'da İstanbul fuhşun yaygın olarak görüldüğü yerler olmanın yanı sıra il genelevlerinin de Galata ve çevresinde kurulması devletin fuhşu gözetlemek ve bundan vergi alacak bir kaynak olarak görmesinden ileri gelmektedir. Bu amaçla devlet hem fuhşu denetim altına almak hem de yeni bir gelir kaynağı yaratmak amacı gütmekteydi. Osmanlı'nın toplum yapısına aykırı bir kurum olan genelevlerin inşasına izin vermesinin altında yatan birkaç sebep bulunmaktadır. Bunları toplumun düşünce yapısında yaşanan değişiklik (sekülerleşme), yabancıların artan siyasi ve ekonomik güçlerinin artması sonucu oluşan sosyal hayatta daha özgür olma talepleri ve nüfus artışının doğurduğu kontrol ve idare sorunu olarak sıralayabiliriz (Kırlı, 2010: 45-46). Fuhşun sebep olduğu frengi toplumun kanayan yarası olarak ülkeyi istila etmeye devam ederken fuhuş, genelevlerin açılması ve kadınların sağlık taramasından geçirilmesi gibi farklı yöntemlerle denetim altına alınmaya çalışılmış, hatta bedava ilaç dağıtımı dahi yapılmıştır. Çünkü frengi gerek halk sağlığını gerekse orduyu derinden etkilemiş ve Alman dermatologu Ernst Von Düring, Anadolu'da bulunduğu sürece gözlemlerinden yola çıkarak şunları söylemiştir:

“Suriye, Fırat ve Dicle havzası hariç Küçük Asya'da Osmanlı nüfusu 1844'den 1890 yılına kadar 12 milyondan 7 milyona düşmüştür. Bunun nedeni ise Türkler için geçerli olan ağır askeri hizmet ve Syphilis (frengi) hastalığıdır. Ayrıca İstanbul'dan Düzce'ye kadar olan seyahatim boyunca bölgede hızlı bir nüfus düşüşünün olduğunu fark ettim. Zira bölgede bulunan çok sayıdaki Türk mezarlıkları bunu doğrulamaktadır. Bugün buralarda Tatar ve Çerkezler bulunmaktadır. Artık buralarda Türk kalmamış. Türk halkı tamamen ölmüş. Bir Çerkez muhtar bana kendi köyünün nüfus defterini gösterdi. Defterdeki kayıtlara göre 30 yıl önce 100 hanede toplam 500 insan yaşamaktaymış. Ertesi gün bu köyü ziyarete gittik. Köyde üç hanede yedi kişinin

kaldığını gördük ve evde bulunan yaşlı bir adam bize şunu söyledi: ‘Bütün halk frengi hastalığından öldü, yani syphilisten öldü’ ” (Çalık ve Tepekaya, 2006: 212).

Osmanlı Devleti’nin fuhuşla mücadelesi toplum sağlığı bir yana merkezi bir sorunu teşkil etmekteydi. Nitekim modern- merkezi bir devlet olma hayalini esas alan devletlerin askeri açıdan yetersiz, zayıf olması imparatorluk için büyük bir tehdit içermektedir. Abdülhamid döneminde frenginin ordu işleyişine zarar vermesi erkek nüfusun sağlığı konusunda devleti fuhuşla mücadele kapsamında daha sistematik ve radikal kararlar almaya sevk etmiştir. Fuhuş artık toplum sağlığı bir yana politik bir konu olarak gündemi meşgul edecektir. Ordunun zayıflaması paralel olarak devletin gücünün de tehdit altında olması demektir (Özekmekçi, 2012: 91). Fuhuş ve frengi arasındaki doğru orantı devletin fuhuş yapan kadınlara yönelik ciddi tedbirler almasına sebep olmuştur. Öyle ki II. Abdülhamid döneminde fuhşun öznesi olarak görülen kadınların kısıtlanması ve gözlerden uzak olmaları konusunda bir dizi tedbir alınmıştır. Bunlara iyi bir örnek olarak o dönemlerde kadınların faytona binmesi, hatta babaları ve eşleri bile olsa bir erkekle arabaya binmelerinin yasaklandığını gösterebiliriz (Koçu, 1970: 17).

Osmanlı’da fuhşun sebep olduğu frenginin orduya sirayet etmesi üzerine devlet tarafından gerekli önlemler alınmış ise de fuhşun önüne geçmek pek mümkün olmamıştır. Fuhşu tetikleyen sebepler arasında işsizlik ve sefalet ön planda yer almışsa da bu durum frengi vakalarının artmasına sebep olmuştur. Fakat frengiye sebep olan bir başka gelişme de II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştır. II. Abdülhamid döneminde İlet-i Efrençiyelilerin askere alınmaması sonucu Yemen çöllerine askerlik yapmak için gönderilecek kişilerin bilinçli olarak frengi hastalığına yakalanmalarına sebep olmuştur (Bulut, 2009: 112). Bu durum olaya farklı bir açıdan bakılması gerektiğini göstermiş olup, fuhuş meselesi ahlaki bir sorundan daha öteye milli bir sorun olmuştur. Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey (1842-1928) Galata ve Beyoğlu’ndaki şatafatlı yaşantıyı şöyle betimlemektedir:

“Balolar, gazinolar tıklım tıklım doldu ve buralarda sabahlamak adet oldu. Genelevlerdeki cicili bicili kadınların sürdüğü lavanta kokuları akıllarını alıyor ve şakraklıkları da gönüllerini çelerek aşk ve alaka saikası ve kıskançlık feveranı ile her şeyi yapmaya hazır bir hale gelirlerdi. Bu yüzden nice feci vakalar birbirini izledi. Hele İstanbul’un her tarafını köşe bucak saran kumar belası halkımızın büyük bir kısmını kiskacı içine aldı. Zengin gençler servetlerini, aylıkçı takımı maaşlarını, esnaf ve işçi

grubu kazançlarını hep Galata ve Beyoğlu alemlerinde heba ettiler” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, t.y: 308).

Osmanlı’da fuhuş ve bunun sebep olduğu zührevi hastalıklar başta İstanbul olmak üzere Anadolu’nun da birçok yerlerine nüfuz etmişti. Fuhşun bir numaralı aktörleri olan kadınlara bu suçu işlemelerine yönelik sürgün ve hapis cezası uygulanmış ise de devlet bu kadınları topluma kazandırmak amacıyla askeri dikimhanelerde çalıştırılmalarını uygun bulmuştur. Buna iyi bir örnek olarak 1910 tarihli belgede geçen ifadelerde fakirlik sebebiyle fuhşa yönelen kadınların askeri dikimhanelerde çalıştırılması, gerek mahalle aralarında ve gerekse sokaklarda fuhşu icra eden kadınların bu yola fakirlik ve yoksulluğun bir sonucu olarak başvurdukları, bu gibilerin askeri elbiseler dikimhanesinde istihdam edilmeleri ve böylece namuslu bir kimseye yakışacak şekilde hayat yaşamaları ve meslek sahibi olmaları sağlanmıştır (BOA. DH. EUM. THR. 48/36, 25 Şaban 1328/ 1 Eylül 1910).

Fuhuş yapan kadınları denetlemek ve kontrol altına almak amacıyla kadınların güneş battıktan sonra sokaklarda gezmeleri ve kalmaları yasaklanmış bu yasağa uymayarak dışarıda görülen bu kadınların zabıta ve merkez tarafından Dersaadet’te bulunanların Hasköy’de bulunan yerlerine ve diğer yerlerde olanların ise kolcu kadın hanelerine gönderilmesi alınan kararlar arasındadır (Düstur, t.y.: 794).

Osmanlı Devleti kadınları kötü yola düşmekten korumak için sosyal devlet anlayışına yakışır şekilde politikalar geliştirmiştir. Bu politikalardan biri de gidecek yeri ve ailesi olmayan kadınların Darülaceze’ye yerleştirilmesidir. Osmanlı Devleti’nin fuhşu önlemeye yönelik uygulamaların haricinde fuhşa karışan devlet memurlarına da yönelik bazı yaptırımlar uygulandığı bilinmektedir. Fuhşa aracılık eden ve bizzat müşterisi olan, göz yuman, özellikle de asayıştan ve düzenden sorumlu gardiyan, zabıt, polis gibi devlet memurlarının görevden alınması, hapis veya para cezasına çarptırılması gibi yollara da başvurulmuştur. Fakat tüm bu önlemlere rağmen fuhuş giderek artmaya devam etmiştir (Acar, 2018: 15).

Salih’e göre (2016: 641) İstanbul gibi gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olan fuhşu ortadan kaldırmak için alınan önlemler ve harcanan çabalar palyatif çözümlerdir. Çünkü fuhşa sebep olan ve onu besleyen sosyal ortamı ve cinsel güdülerini yok etmek pek mümkün değildir. Ona göre fuhşun yok edilmesi üzerine düşünüleceğine toplumun arka sokaklarında toplumsal ahlaka ve toplumsal yapıya zarar vermeyecek mertebede fuhşun kısıtlanması ve sınırlandırılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Osmanlı Devleti'nin fuhuşla mücadelesi kapsamında fahişeleri denetim altına alması bu dönemde tek yönlü bir politika uygulandığının göstergesidir. Zira 1922 yılında yayımlanan fuhuş nizamnamesine göre fahişelerin hasta olduklarını bilerek bu işi yapmaları sonucunda hapis cezası uygulanmıştır. Ancak Doğan (2019: 49) bu noktada Osmanlı toplumsal cinsiyet rejiminin ataerkil karakterinin ağır bastığını iddia etmiş buna dayanak olarak da frenginin fuhuşla yayılan bir hastalık olmasından ötürü yalnızca fahişelerin sağlık kontrolünden geçirilerek tek taraflı bir sağlık politikası uygulamasına gidilmesini örnek olarak göstermiştir. Osmanlı Devleti bu yolla bile olsa bir kez daha kadın bedenini politikanın bir nesnesi haline getirerek kadınları denetim altına alınması gereken bir sorun olarak ilan etmiştir. Aynı şekilde Köse'de (2007: 106-107) Osmanlı Devleti'nin zina eden kadın veya erkeğe karşı farklı yaklaşımlar sergilediğini söylemektedir ki, ona göre, zina eden kadına genelde fahişe gibi sıfatlar kullanılırken erkeklere karşı herhangi bir yakıştırma yapılmamıştır. Zina eden kadın toplumdan dışlanırken, mahalle ve evlerinden çıkarılırken bu durumun erkeklerde görülemediğini belirterek bunun sebebini suçun kaynağının kadın olarak görülüp değerlendirilmesinin sonucu olarak açıklamaktadır.

Osmanlı Devleti fuhuş ve onun yaydığı zührevi hastalılarla olan mücadelesinde tıbbi ve teknik önlemlerin yanı sıra polisiye önlemler alma yolunu da seçmiştir (Temel, 2002: 309). Fakat Osmanlı Devleti'nde 1845 yılına kadar İstanbul'da Ahlak Zabıtası diye bir kurum bulunmamaktaydı. Toplum ahlakına uygun olmayan suçlar zabıta ve polis suçları gibi Seraskerlik tarafından ele alınmaktaydı (Scognamillo, 1994, Aktaran: Açıkalın, 2013: 254). Fakat 19. yüzyılda yeniçeri ordusunun kaldırılmasından sonra polislik mesleğinin görevleri genişletilmiştir (Doğan, 2019: 474). Fahişeler de polis tarafından denetlenen toplumun sorunlu nesnelere olmuşlardır. Özellikle de fahişelik gibi meslekleri yapan alt sınıf kadınlara yönelik kontrol ve denetimlerin polis eliyle sürdürülmesi polisler için ciddi bir yetki alanı sunmaktaydı. 1777'de Osmanlı kadısının hazırladığı bir raporda fuhuşun o dönemler de oldukça yaygın olarak işlenen bir suç olmasına rağmen imam ve polislerin rüşvet aldıkları için göz yumdukları, görmezden geldikleri belirtilmiştir. Daha da ötesi polislerin fahişeler ya da bu işin başında bulunan kişilerle olan ilişkisi yalnızca rüşvet almakla sınırlı değildi. Polisler de erkek olması sebebiyle bazen fahişe kadınlarla birlikte olabiliyorlardı. Umumhane ve gizli fuhuş yapılan yerlerin denetimi üniformalı polislerce uygun görülmediğinden buraların denetimi sivil memurlar tarafından yapılmış olup, bu durum sivil polislerin daha rahat ve özgürce hareket etmelerine sebep olmuştur (Ergut, 2015: 237- 241). Görünüyor ki, kamu düzenini korumakla yükümlü kişiler devletin kendisi için çizdiği yasal çerçevenin sınırlarını aşarak bir suçluya dönüşmüştür.

Osmanlı toplumunu gerek ahlak gerekse sağlık alanında tehdit eden fuhuşla mücadele kapsamında devlet eliyle kadınlara yönelik müdahalelere değindiğimiz bu bölümde devletin bu uğurda birçok önlemler aldığını ancak sorunu kökünden çözemediğini görmekteyiz. Bu duruma sebep olarak ekonomik ve sosyal hayatta yaşanan dalgalanmaların yanı sıra özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet döneminde fuhşun kontrol altına alınmasında yaşanan güçlüğü diğer aktörleri de görevine kötüye kullanan polislerdir. Bu sebeple başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun diğer bölgelerinde fuhşu engellemek, bunun önüne geçmek pek mümkün olmamıştır.

3.5.Düzene Tehdit: Osmanlı'da Dilencilik ve Kadın Dilenciler Üzerine Bir Değerlendirme

Dilencilik, geçmişten bu zamana kadar farklı mekan ve toplumlarda sıkça rastlanılan bir davranış biçimi, bir müessese olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu'da ve Batı'da Hıristiyan, Müslüman, Budist fark etmeksizin pek çok dine mensup toplumlarda dilenciler bulunmaktadır. Her sosyal toplum gibi Osmanlı Devleti'nde de dilenciler toplum arasında kendilerine yer bulmuş ve zamanla dilenmek bir meslek kategorisi olarak kabul edilmiştir (Coşkun ve Erkilet, 2010: 2).

Dilencilik ve yoksulluk arasındaki paralel ilişki bir nebze kadar bu işin masum tarafını teşkil ederken zamanla dilencilik ve dilencilere karşı yaklaşım değişecektir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'nde dilencilik serbest bir meslek gibi görünse de devlet dilencileri denetlenmesi gereken bir sınıf olarak görmektedir. Örneğin 18. yüzyılın sonuna kadar dilenciler dilenme iznini ifade eden dilencilik tezkireleriyle kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. İstanbul'da dilenenlerin güvenliğinden sorumlu olacak kişi kadı tarafından 'Dilenciler Başbuğu', 'Dilenci Kahyası' veya 'Dilenci Kethüdası' olarak tayin edilmekteydi. Bu dilenci kahyalarının ana görevi ise dilencilerin hak sahibi olmalarına dikkat etmek ve ihtiyacı olmadığı halde dilenen sahte yoksulların dilenmesine mani olmaktı. Tüm bunların yanı sıra ise kahyalar dilencilerin sağlık problemlerinden iâşe ihtiyaçlarına kadar her türlü gereksinimleriyle ilgilenmekteydiler. Toplumun her kesimine sirayet eden denetim merkezli iktidar, dilencilerin nerelerde dilenmesini ve hangi sokaklarda gezeceklerini de belirlemişti (Kocabaş, 2019: 27-28). Osmanlı'da dilencilik yapmasında bir sakınca görülmeven kişiler için 'cerr kağıdı' verilmekteydi (Demirtaş, 2006: 85). İzin kağıdı da diyebileceğimiz bu vesika ile dilencilerin dilenmesi meşru bir hal kazanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde dilenen kesimi daha çok erkekler oluşturmaktaydı fakat bu durum zamanla değişmiştir. Yaşanan sosyal ve iktisadi temelli değişikliklerin dilencilerin sayısında bir artışa sebep olması,

dilencilere yönelik denetim faaliyetlerinin de ivme kazanmasına paralel olarak gelişim göstermiştir.

Savaş, salgın hastalıklar ve isyan gibi çeşitli sebepler sonucu yaşanan göç beraberinde hızlı bir kentleşmeyi getirmiş, bu durumda yoksulluk ve suç olgusundaki artış için uygun bir ortam oluşmasına sebep olmuştur. Zengin ve fakir arasındaki bu derin uçurumun giderek artması kentleşmenin bir sonucudur. Osmanlı Devleti'nde dilencilik her ne kadar bir geçim yolu olarak kabul edilmese de devletin aldığı tüm tedbirlere rağmen dilenmekten başka bir işi olmayan kişilerin devlet kontrolünde dilenmelerine izin verilmiştir. Dilenmeye ihtiyacı yokken bu işi yapanlar sürgün edilerek cezalandırılmış, fakat sürgün usulünde de devlet aile bağlarının kopmamasına özen göstermiştir. Ayrıca sürgün edilinceye kadar tüm masraflar da devlet tarafından karşılanmıştır (Düzbakar, 2009: 93).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fakirlikle birlikte dilencililiğin artmasına sebep olan etkenleri Genç (2008: 15) şu şekilde sıralamaktadır:

- 1- Fakirliği ve zenginliği frenlemeye yönelik kurumlarda yaşanan değişiklik,
- 2- Osmanlı Devleti'nde yaşanan toprak kayıpları sonucu devlet gücünün zayıflaması ve içe dönük göç hareketindeki ivme,
- 3- Şehirlerde sanayi sektöründe çalışan esnaflar, dış rekabet karşısında üretim kapasitesinde yaşanan daralma sonucu fakirleşen işsiz kalabalıkların giderek artması.

Osmanlı Devleti'nde dilencilikteki artışın temel sebepleri arasında Avrupa endüstrisi sonucu gerileyen üretim hayatı, büyük şehirlere doğru yaşanan kitlesel göç hareketleri ve yoksulluk ve işsizlik gibi etkenlerin sebep olduğu dilencilik 18. yüzyıldan sonra özellikle de kadınların rağbet ettiği bir meslek geçim yolu olarak ortaya çıkacaktır. Daha önce dilencilerin birçoğunu erkek kesim oluştururken bu durum zamanla değişmeye başlamış ve sokaklarda çoğunlukla kocasını savaşta kaybeden kucağındaki küçük çocuğuyla dilenmekten başka bir çaresi olmayan kimsesiz kadınlar yer alacaktır. Kadın dilencilerin maddi getirilerinin fazla olması erkek dilencileri kadın kılığında dilenmeye sevk edecektir. Ayrıca erkeklerin kadın kılığında dilenmesinin başka bir sebebi de erkeklerin yalnızca sakat veya yaşlı ise dilenebiliyor olmalarıdır. Ancak dilencilik yapmaları için aynı şartlar kadınları içermiyordu (Mermutlu, 2009: 432). Halkın merhamet duygusunun istismar edildiği bir olgu olan dilencilik meselesinde 18. yüzyılın ortalarında kadın ve kız çocuklarının sayısının fazla olması

olaya cinsiyet odaklı bakmamız gerektiğini göstermektedir. Dilencilik yapması için sokaklara bırakılan kız çocuklarının başına gelenler, söz konusu dilenci sorunundaki cinsiyet olgusu hakkında bir örnek olarak gösterilebilir (Özgün, 2016: 36). 18. yüzyılın ortalarından bilhassa sonralarından itibaren dilencilere ilişkin politikalarda bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu değişim içerisinde amaç bireyleri fiziki cezalandırmadan öte, ıslah ve terbiye eksenli politikalar ile toplumu bireye kazandırmaktır. Bu amaç doğrultusunda bir yandan işsiz güçsüz kimselerin bir işe koşularak ıslah edilmeleri hedeflenirken diğer taraftan da çalışamayacak durumda olan fertlerin dilencilik yapmalarına izin vermek yerine bu kişilerin dilencilik yapmadan hayatlarını idame ettirmeleri kapsamında bir yardım yapılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle dilenciler devletin “pozitif sosyal politikanın” doğrudan muhatapları haline dönüşme yoluna girmişlerdir. Devletin yoksullar, dilenciler, serseriler ve şüpheli şahıslarla ilgilenmesi ve bu kesimlere yönelik uygulamaları modern bir devlet olmanın gerektirdiği özellikler arasındadır. Bu yüzden de genel bir şekilde ifade etmek gerekirse ‘sosyal politikanın’ ortaya çıkışını modernitenin ve modern devletin işareti olarak değerlendirmek mümkündür (Özbek, 2009: 17-19).

19. yüzyılda yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal alandaki bazı değişimler sosyal devlet anlayışının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle sanayileşme ve seri üretim devri sosyal yapı üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Zenginlik artarken aynı durum herkes için geçerli olmayıp fakirler daha kötü yaşam koşullarında yaşamak zorunda kalmışlardır. Büyük şehirlerin kurulmasıyla orantılı olarak sosyal ağlarda görülen zayıflık insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olmuştur. Bu da devlete fakir ve ihtiyaç sahiplerinin koruyucusu rolünü yüklemiştir. Sosyal devlet olma yolundaki programlar dilencilerle de sınırlı kalmamış, engellilerde de devlet tarafından ilgilenilmesi gereken gruplar arasında yer almıştır. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru engellilerin eğitimi Avrupa devletlerinin de ilgilendiği konular arasındaydı.

Yukarıdaki bağlam çerçevesinde II. Abdülhamid döneminde, Avrupa'daki sosyal tabanlı politika programlarının yakından takip edildiğini ve bunların uygulanmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Sağır ve dilsizler için açılan okullar ve iş kazası mağdurlarına yönelik oluşturulan sigorta fonu Osmanlı halkı için oluşturulmaya çalışılan standart sosyal hizmetlerin bir parçası olmuştur (Akyol, 2013: 35-36).

Osmanlı toplum düzeninde kentsel mekanda 19. yüzyıl sonlarından itibaren daha çok görünürlük kazanan kent yoksulları devletin müdahale etmesi gereken politik bir konu olarak gündemi meşgul etmiştir. Toplumsal normların dışında olan serseriler,

dilenciler, yoksul ve yalnız kadınlar²⁵ ve yetim çocuklar devletin kontrol ettiği ve denetim altına aldığı gruplar arasındadır. Sosyal devlet anlayışının hakim olduğu devlet düzeninde devlet bu gruplara müdahale etmeyi bir görev olarak görmektedir. Bu doğrultuda 1890 ve 1896'da peş peşe 'serseri nizamnamesi' yayımlanır ve yine 1896'da ikinci 'serseri nizamnamesinin' yayımlanmasının hemen ardından yoksullar için bir sığınma evi Darülaceze faaliyete geçirilir. 19. yüzyıl sonlarına doğru geliştirilen politikalar Osmanlı Devleti'nde kent yoksullarının kamusal alandan soyutlanmalarına yönelik bir eğilimin gelişmekte olduğunu işaret etmeleri bakımından önemli bir yere sahiptir (Özbek, 2012: 68).

Osmanlı'da elit kesimin yoksullukla ilgili kaygıların azalmasında iktisadi ve mali alanlarda rahat bir atmosferin hakim olması da fayda etmemiştir. Özellikle toplumsal bir sorun olarak gündemi meşgul eden serserilik ve dilencilik gibi konular kamusal alanın en çok tartıştığı konular arasında yer almış ve bu konudaki kaygı ve endişeli yaratan tutumlar 19. yüzyılın sonlarına doğru daha derin bir hal almaya başlamıştır (Özbek, 2009: 23). Özellikle dilencilik gibi toplumsal bir sorun olan bu olgu Osmanlı Devleti'nde İstanbul ve Hicaz için ciddi bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Darülaceze'nin kuruluş amaçlarından olan dilencilik sorunu ve çözümü noktasında bu kurum da yeterli olmamış dilencilik gitgide ciddi boyutlara ulaşmıştır. 31 Mart Vakası'ndan sonra Zaptiye Nezareti'nin kaldırılıp yerine Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti kurulmasının hemen ardından Serseri Nizamnamesi çıkarılmış ve böylelikle polisin yoksullar üzerindeki müdahalesi meşru bir hal kazanmış olup, bu durumda İstanbul'da çok önceden beri var olan dilencilik meselesine karşı daha sert ve radikal bir mücadelenin başlamasında oluşturulan ilk ayak olmuştur (Eliçık, 2009: 291).

Osmanlı Devleti dilencilik meselesine karşı idari ve kurumsal birçok tedbir alma yoluna gitmiştir. Çünkü dilencilik hiçbir zaman hoş görülmemiş ve bu durumun önüne geçmek amacıyla ilk olarak dilencilige sebep olan yoksulluğu önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır. Yoksulluk ile mücadele kapsamında beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla imaretler, aşevleri kurulurken sağlık noktasında da darüşşifalar, gureba hastaneleri inşa edilirken özellikle hasta ve kimsesizler için Darülaceze kurulmuştur. Yoksulluğun önüne geçme noktasında en etkili olan kurumlardan biri de

²⁵Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dul kadınlar oldukça kritik bir toplumsal sorun olmaktaydı. Uzun süren savaşlar sonucu kadınların dul ve çocuklu olarak kalmaları bazı kadınların fakirlik sebebiyle fuhşa yönelmelerine sebep olurken, bu durum devletin müdahale etmesi gereken konular arasında yer almıştır. Buna bir son vermek amacıyla dulhaneler kurulmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet sosyal politikalar aracılığıyla toplumu daha çok kontrol etmeye ve denetlemeye çalışacaktır. Dulhaneler buna bir örnek olarak verilmekle birlikte kuruluşu 93 Harbi'ne kadar dayanan Darülaceze de verilebilecek örnekler arasında olup bu tür örnekleri arttırmak mümkündür.

vakıflardır. Aynı zamanda bazı sivil toplum kuruluşları ve fakara cemiyetleri de fakirlik ve yoksulluk ile mücadele kapsamında faaliyet göstermişlerdir. Osmanlı'nın dilencilik sorununa karşı aldığı önlemler bununla da sınırlı kalmamıştır. Dilencilik kontrol altına almak ve azaltmak amacıyla idari birimler kurulmuş, İstanbul'daki dilenci sayısındaki artışa paralel olarak 1838 tarihli bir padişah iradesinde kimliği belirsiz ve durumlarından şüphelenilen kişilerin cadde ve sokaklarda dolaşmalarına müsaade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Daha sonra ise bunları idari birim tarafından kontrole tabi tutmak amacıyla se'ele müdürlüğü yani dilenciler müdürlüğü oluşturulmuştur. Ayrıca İstanbul'un yerlisi olmayan dilenciler bölgeden uzaklaştırılmış ve 6 Temmuz 1568 tarihli İstanbul kadısına hitaben yazılan hükümde dilencilik yapanların şehirden sürülmesi istenmiş ve subaşına bu konu hakkında talimat verilmiştir. İstanbul'a giriş çıkışlar da sürekli olarak kontrol altına alınmış, bekar odaları denetlenmiştir.²⁶ Devlet dilencilik yapmaya müsait olan yetim ve öksüz çocuk sorunuyla da yakından ilgilenmiş ve çocukları himaye etmek amacıyla Darül Hayr-ı Ali'yi kurmuştur. Yetim çocukların korunmasına yönelik olarak 1851'de Eytam Nazırlığı, 1868'de Tuna Valisi Mithat Paşa tarafından ıslahhaneler 1872'de Darüşşafaka, 1915'te Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda babalarını kaybeden çocukların gözetilmesi için Darüleytamlar kurulmuştur. 1851'den 1926 yılına kadar yetim çocuklarının haklarının ve mallarının muhafazası Eytam İdaresi ve Eytam Sandıkları üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır. Dilencilik ile mücadele kapsamında sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri görmezden gelinemezdi. Örneğin İstanbul'da kurulan Men-i Tese'ül Cemiyeti bir Saadet Mektebi açmış ve sokaklardan toplanan çocukların dilenmelerine mani olmak için faaliyet göstermiştir. 1917-1923 yılları arasında faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti de savaşlarda şehit olmuş ailelerin yetim kalmış, sahipsiz çocuklarını himayesine almıştır. Fukaraperver Cemiyeti de fakirleri kollayıp gözetleyen misyonu ile dilencilik önünün alınmasında etkili bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2009: 110- 118). Ancak Osmanlı tarihinde dilencilik sebepleri olan esas sebep olan yoksulluk ile mücadelede oluşturulan ilk modern kurum ancak 1896'da devreye sokulabilmiştir. Darülaceze o dönemde yoksulluk ile mücadelede devletin modern ve sosyal bir devlet olma görüntüsünün bir yansıması olarak tezahür etmiştir. Meşrutiyet döneminde de yoksullar Darülaceze gibi kurumlar ya da bir sivil toplum kuruluşu olan Fukaraperver Cemiyeti tarafından desteklenmiş, bu

²⁶Adından da anlaşılacağı üzere bekar odaları bekar erkeklerin kalmaları için ayrılan mekanlardır. Celali ayaklanmalarından sonra büyük şehirlere artan göç sonrası bekarlar Osmanlı Devleti'nde toplumsal bir sorun olarak belirmeye başlamıştır. Göç sonrası İstanbul'a gelen bekarlar ilk önce vakıflara ait odalarda kalmış iseler de zamanla sayılarının artması sonucu bekar odaları, erkek odaları kurulmuştur. Daha küçük yerleşim birimlerinde ise bekarlara karşı daha sert bir tutumun olduğu; bekarların kaldıkları hanlarda yattıkları zaman kapılarının kilitlendiği ve böylelikle dışarıya çıkmalarının önlenildiği bilinmektedir (Yağcı, 2015).

yolla yoksulları dilenmeye iten sebepler ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır (Özbek, 2006: 65-66).

Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti dilencilik sorununa dikkatli bir şekilde eğilmiş ve bu sorun ile ilgili en etkili tedbirler de II. Abdülhamid yıllarında kendini göstermiştir. Dilencilğin yurt içinden yurt dışına taşıp uluslararası bir nitelik kazanması Osmanlı Devleti'nin de bu zorlu mücadelede sahne almasına sebep olmuştur (Kızılkın, 2009: 106).

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda Avrupa medeniyetini örnek alarak hızlı bir modernleşme sürecine girmiştir. Modernleşme ile birlikte Batı'ya has tüketim unsurları Osmanlı toplum yapısında kendisine yer bulmuştur. Toplumun kılık kıyafetinden, mobilya ve dekorasyon ürünlerine kadar Avrupa etkisi görülmeye başlanmış, bu değişim kadın ve bedeni üzerinde de etkisini göstermiştir. Bu çalışmada Osmanlı'nın Batı ile temaslarını 18. yüzyıldan itibaren ele alarak modernleşme çerçevesinde değişen kadın imgesini anlamaya ve açıklamaya çalıştık. Çalışmanın kapsam itibari ile Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e kadar olan dönemi ele alması diğer yıllara oranla bu dönemdeki kadın hareketlerine daha geniş bir şekilde yer vermemize sebep olmuştur. Ayrıca yapılan bu çalışmada Osmanlı modernleşmesi içerisinde kadının siyasal, toplumsal ve kamusal alanda görünmesinin her zaman çağdaşlaşmanın temel göstergesi olarak kabul edilmediği sonucuna varılmıştır. Nitekim Osmanlı devlet düzeninde modernleşme çalışmaları yukarıdan aşağıya doğru bir yayılma seyretse de devletin kadın modernleşmesinden beklentisi bilinçli anneler ve eşler yaratma ideolojisi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu görüşü kanıtlar nitelikte birçok arşiv belgesi sunmak mümkündür. Tanzimat döneminde iktidarın toplumsal yaşama müdahil olduğu alanların genişlemesi buna iyi bir örnek olarak verilebilir. Tanzimat ile birlikte gerek kültürel gerekse hukuki alanda bir dizi reform hareketiyle değişen kadın imgesi aynı zamanda idari mekanizmanın denetimi altına girmiştir.

Osmanlı toplumunda modernleşmeyle birlikte değişen tüketim alışkanlıkları kadın ve bedeni üzerinde de etkili olurken, bu durum Osmanlı kadınının geleneksellikten uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu değişim ve dönüşüm hareketi iktidarın tasnif ettiği, beklediği bir gelişme olmadığından kadın gerek kıyafeti gerekse sosyal hayattaki davranışlarının bedelini hükümetin yaptırımcı ve yasaklayıcı denetimlerine maruz kalarak ödeyecektir. İşte bu nedenle Osmanlı modernleşmesi otoriter bir modernleşme olarak değerlendirilebilir (Avcı, 2007: 14). Devletin toplumsal alana daha fazla nüfuz ettiği bu yıllarda Osmanlı kadını da değişimin merkezinde olması sebebiyle denetlenmesi, kontrol edilmesi gereken gruplar içerisinde yer almıştır. İlk olarak eğitim

ve hukuk gibi kadınlara verilen haklardan bahsederken buralarda devletin dinamik ve belirleyici rolünün varlığı getirdiği sınırlamalarla/yasaklamalarla daima görünür olmuştur. Modernleşmenin görünür yüzü olarak yapılan bu reform hareketleri kadının özgürleşmesi noktasında yapılan bir faaliyet olmasından ziyade devletin kadınlara ilgili politik konularının hedefidir. Zira kadın hayatında modernleşme ile başlayan ufak kıyırdaşılar özellikle kadın kıyafetleri ve kadının toplumsal hayattaki görünürlüğü noktasında hükümetin yasaklayıcı uygulamalarına yol açmıştır. Bu yasakların sebebi ise kadının geleneksellikten uzaklaşması sebebiyle toplumdaki asayiş ve düzeni bozabileceğine dair görüşlerdir. Bu noktada da kadın söz konusu olduğunda namus kavramı ile değerlendirilmeye ve buna dayanarak denetlenmeye çalışılmıştır. Devletin kadından bu dönemde beklentisi asli vazifeleri olan annelik ve eş vazifelerine yakışacak şekilde hareket etmesi ve bu durumu korumasıdır. Devlet, Tanzimat yıllarında kadın hayatına sadece giyim ve sosyal alandaki etkinlikleri kapsamında müdahalelerde bulunmamıştır. Özellikle 19. yüzyılda gelişen bazı olaylar silsilesi (göçler, kentsel dokunun değişmesi, fakirlik, kaybedilen savaşırlara bağılı olarak azalan erkek nüfusuna paralel bir şekilde gelişen dul kadın oranı veyahut çocuk düşürme vakalarındaki artış, oluşan mali boşluk vb. birçok gelişme) Osmanlı kadını ve bedenini politikanın merkezine oturtmuştur. Bu durumda kadının devlet tarafından denetlendiği alanların genişlemesine yol açarken aynı zamanda daha önceki dönemde toplumsal düzen konusunda denetleyici olan devletin yaptırımcı uygulamalarına tanık olunacaktır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti Tanzimat döneminden itibaren pek çok alanda modernleşme faaliyetlerinin hız kazandığı bir döneme girmiştir. Modernleşme kimi zaman devlet kanalıyla kimi zaman ise halkın isteğı doğrultusunda gerçekleşmiş ise de Osmanlı Devleti'ndeki bu yeni görüntünün içinde kadının değişimi de kaçınılmaz olmuştur. Bu değişim ve dönüşüm, geleneksellikten uzaklaşan Osmanlı kadını için denetimlerin ve yaptırımların merkezinde gerçekleşmiştir.

KAYNAKLAR

- Acar, Kezban (2018). "Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Fuhşu Önleme Çabalarına Dair Bazı Tespitler (1810'lar-1910'lar)." *History Studies*, 10 (9), 1- 19.
- Açıklalın, Neriman (2013). "Fuhş Pazarında Sermaye Olmak: Mersin Örneği." *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Sayı 3, 243- 282.
- Açıkgöz, Ömer (2013). *Osmanlı Modernleşmesi İktisadi-Siyasi Dinamikler ve Kırımlar*. Ankara: Elips Kitapları.
- Akdağ, Çilem Tuğba (2015). *Kadın Dergilerinde (1869- 1927) Kadın Modernleşmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyol, Esra Demirci (2013). "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları". *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 13 (31), 33- 47.
- Akyüz, Yahya (1999). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akyüz, Yahya. "Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu", *Türkler Ansiklopedisi*, 15: 15-25. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Alkan, Ayten (1999). "Özel Alan- Kamusal Alan" Ayrımının Feminist Eleştirisi Çerçevesinde Kentsel Mekan". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1-29.
- Altındal, Aytunç (1975). *Türkiye'de Kadına Marksist Bir Yaklaşım*. İstanbul: Birlik Yayınları.
- Altındal, Meral (1994). *Osmanlı'da Kadın*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Altındal, Meral (2001). 'Şeyhülislam Abdurrahman Nesib Efendi'nin Tesettüre Dair Beyanname'si', *Toplumsal Tarih*, C. 15, Sayı. 87, 24.

- Altun, Fahrettin (2017). *Modernleşme Kuramı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Anık, Mehmet (2007). “Michel Foucault ve İktidar Ağlarıyla Örülmüş Özne.” *Sosyoloji Yazıları I*. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık.
- Arat, Ümit ve Rigel, Nurdoğan (2006). “Mahrem Alana İtilen Kadın.” *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, 67- 75.
- Aşıkkutlu, Tülay (2011). *Türk-İran Modernleşmesi Çerçevesinde Kadın*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcı, Yasemin (2007). “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde “Otoriter Modernleşme” ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi.” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 21, 1-18.
- Baktıaya, Adil (2016). *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*. İstanbul: H2O Yayıncılık.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey. *Bir Zamanlar İstanbul*. Tercüman 101 Temel Eser.
- Baykara, Tuncer (2007). *Osmanlı’da Medeniyet Kavramı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Berkes, Niyazi (2002). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Doğu- Batı Yayınları.
- Berkes, Niyazi (2009). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, Fatmagül (1997). “Tanımlanması Serbest Bir Nesne: Kadın.” *Kadınların Gündemi*. Yayına Hazırlayan: Necla Arat. İstanbul: Say Yayınları.
- Berktaş, Fatmagül (2014). *Tektanrılı Dinler Karşısında Kadın: Hıristiyanlık’ta ve İslamiyet’te Kadının Statüsüne Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yayınları.
- BOA. A. MKT. DV. 130/ 61

BOA. A.DVN. MKL. 11/19

BOA. A.MKT. 4/68

BOA. A.MKT. MHM. 70/40

BOA. A.MKT. NZD. 221/68; 294/60; 222/63

BOA. AE. SABH. I. 370/25884

BOA. AE. SMHD. II. 50/ 3257

BOA. AE. SSLM. III.422/24208

BOA. BEO. 1786/ 133920; 2360/ 176991; 2252/ 166860

BOA. C.ADL. 2/93; 80/4825

BOA. C.DH. 36/1790; 51/ 2519; 131/ 6543

BOA. DH. EUM. AYS. 61/ 48

BOA. DH. EUM. THR. 65/43; 48/36

BOA. DH. K. MS. 57.2/20; 59.2/38

BOA. DH. MKT.1827/7; 1938/ 106

BOA. DH. MUI. 5.1/8

BOA. HAT. 1478/61; 633/31250; 493/24223; 493/ 24223-B; 313/ 51154; 191/ 9273;
1408/57104; 319/18712; 489/ 23999; 698/ 33702-K.

BOA. HR. MKT. 142/26

BOA. HR. TH. 311/ 90

BOA. İ.DH. 66/ 3269; 1222/95690; 1418/16; 979/ 77319; 955/ 75560; 953/ 75560;
1221/ 95618; 154/ 7973

BOA. İ.MVL. 162/4733; 271/ 10465

BOA. İ.ZB. 2/15

BOA. MF. MKT. 759/ 25

BOA. Y. PRK. BŞK. 8/ 71

BOA. Y. PRK. DH. 8/58

BOA. Y. PRK. MŞ. 8/72

BOA. Y. PRK.AZJ. 46/19

BOA. ZB.621/109; 337/47

Bora, Aksu (2005). *Kadınların Sınıfı Ücretli ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bulut, Fatma (2009). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi.” *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı III, 109- 123.

Bulut, Rukiye (2001). “İstanbul Kadınlarının Kıyafetleri ve II. Abdülhamid’in Çarşafı Yasaklaması.” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Dün/Bugün/ Yarın*, Sayı 38, 33-35.

Cebeci, Dilaver (2017). *Tanzimat ve Türk Ailesi*. Ankara: Panama Yayıncılık.

Cıbroğlu, Yıldız (2004). *Kadın Saçı- Büyü ve Türban*. İstanbul: Payel Yayınları.

Cleveland, William L. (2004). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Coşkun, İsmail ve Erkilet, Alev (2010). “Kapıya Geleni Geri Çevirmeme: İstanbul Esnafının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı.” *Sosyoloji Dergisi*, 3 (20), 1- 21.

- Çakır, Burçin (2012). *Cinsiyetçi Milliyetçilik: Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları'nın Milliyetçilik Algısında Modern Kadın Söylemi (1860-1930)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çakır, Serpil (2011). *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalık, Ramazan ve Tepekaya, Mustafa (2006). "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler." *Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, 205-228.
- Çavdar, Necati ve Karcı, Erol (2016). "XIX. Yüzyıl Sonları- XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Frengi İle Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenlemeler." *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11 (2), 157-175.
- Çelebi, Vedat (2013). "Michel Foucault'da Bilgi, İktidar ve Özne İlişkisi." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 5 (1), 512- 523.
- Çelik, Zeynep (2010). *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*. Çev. Selim Deringil. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çevik, Elif (2015). *Pehlevi Dönemi Kadın Modernleşmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıtır, Halim (1987). *Yönetim Denetim Anlayışı ve Örgütlenmesi*. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Çiçek, Atıl Cem, Aydın, Selçuk, Yağci, Bülent (2015). "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme." *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 6 (9). 269- 271.
- Çiydem, Erol (2017). *Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi (Eğitim İslahatı Bağlamında) (1839-1876)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Çoşkun, İsmail (1989). *Modernleşme Kuramı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Davidoff, Leonare (2016). *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet*. Çev. Zerrin Ateşer- Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davis, Fanny (2009). *Osmanlı Hanımı*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Davis-Yuval, Nira (2003). *Cinsiyet ve Milliyet*. Çev. Ayşin Bektaş. Ed. Asena Günal, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirkan, Uçar (1977). *Kamusal Mali Denetim*. Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı, No: 172.
- Demirtaş, Mehmet (2006). “Osmanlı Başkenti’nde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri.” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi OTAM*, Sayı 20, 81- 104.
- Deringil, Selim (2013). *Simgeden Millete II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Deringil, Selim (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Doğan Kitap.
- Doğan, Cem (2019). *Osmanlı’da Cinselliğin Saklı Kıyısı II. Abdülhamit Dönemi ve Sonrası İstanbul’da Fuhuş, Frengi ve İktidar (1878- 1922)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan, İsmail (1992). “Tanzimat Sonrası Sosyo- Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi.” *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Donovan, Josephine (2014). *Feminist Teori*. Çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan. 8. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Düğer, Selçuk (2016). *Kadın Seyyahların İzlenimlerinde Osmanlı ve Batı Dünyası*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Düstur I. Tertip Cilt 1-2.
- Düzbakar, Ömer (2009). “Osmanlı Devleti’nin Dilencilere Bakışı”. *Bir Kent Sorunu Dilencilik: “Sorunlar ve Çözüm Yolları”*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı. 81- 99.
- Eliaçık, Muhittin (2009). “Hicaz’a Hac İçin Gelip Geri Dönmeyerek Dilencilik Yapan Afrikalı Dilenciler (Tukruriler)”. *Bir Kent Sorunu Dilencilik: “Sorunlar ve Çözüm Yolları”*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı. 291- 307.
- Ellison, Grace (2009). *İstanbul’da Bir Konak ve Yeni Kadınlar: İngiliz Kadın Gazetecilerin Gözüyle Türk Evi ve Gündelik Hayat*. Çev. Neşe Akın. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Engin, Nihat. “Osmanlılar’da Kölelik.” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXIV: 246-248. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Erdoğan, Deniz (2014). “Foucault ve Beden”. *Sunum Metni*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları.
- Ergin, Osman (1977). *Türk Maarif Tarihi*. C. 1-2, İstanbul: Eser Matbaası.
- Ergut, Ferdan (2015). *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkoç, Nükhet (2010). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cariyelik ve Kadın*. İstanbul: Postiga Yayınları.
- Ersöz, Aysel Günindi (2015). “Özel Alan Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın ‘Doğası’ ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı.” *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. 18/1, 80-102.

- Faroqhi, Suraiya (2000). “18.yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet.” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Foucault, Michel (1995). “Yaşatmak ve Ölmeye İzin Vermek: Irkçılığın Doğuşu.” Çev. Işık Ergüden. *Birikim Dergisi*, Sayı 74, 50-61.
- Foucault, Michel (2000). *Hapishanenin Doğuşu*. 2. basım. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: İmge Yayınları
- Foucault, Michel (2007). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. Hülya Turan. C. 1, 2. baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gencer, Bedri (2012). *İslam'da Modernleşme (1839-1939)*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Genç, Mehmet (2009). “Osmanlı Dünyasında Dilencilik”. *Bir Kent Sorunu Dilencilik: Sorunlar ve Çözüm Yolları*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı. 13- 17.
- Göle, Nilüfer (2000). *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2008) *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Göle, Nilüfer (2016). *Modern Mahrem*. 13.baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Günaydın, Ayşe Utku (2017). *Kadınlık Daima Bir Muamma: Osmanlı Kadın Yazarların Romanlarında Modernleşme*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Güney, K. Murat (2006). “Foucault'nun Gelecek Siyaseti Devrimine Karşı İsyan”. *Birikim: Devrim Dün- Bugün- Yarın*, Sayı 205-206, 149- 155.
- Güzel, Şehmus. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın.” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 3-4: 858- 875. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

- Hatem, Mervat F. (2000). “19. yüzyıl Mısır’ında Sağlık Mesleği ve Kadın Bedeninin Denetlenmesi.” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hot, İnci (2001). *Sıhhiye Mecmuası’na Göre Ülkemizde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele (1913-1996)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Hür, Ayşe (2017). *Osmanlı’nın Öteki Tarihi*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Imbert, Paul (1981). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri*. Çev. Adnan Cemgil, İstanbul: Havas Yayınları.
- İnalcık, Halil (2016). *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, Afet (1982). *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İstanbul Şer’iye Sicili (2010). Cilt. 21. Hükün no: 31. İstanbul: İsam Yayınları.
- Kandiyoti, Deniz (1977). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Leyla. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi.” *Osmanlı Ansiklopedisi*. 5: 476-473. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Karaca, Ali (2005). “XIX. Yüzyılda Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün.” *Hapishane Kitabı*. Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, İstanbul, 152- 162.
- Karpat, Kemal H. (2009). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. 3. baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kıranlar, Safiye (2007). “Değişen Kadın Kimliği Üzerine Bir İnceleme: İşgal İstanbul’unda Tesettür”, *Akademik İncelemeler*. 2(1), 309-327.
- Kırca, Ersin ve Şeker, Kevser (2015). *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın*. İstanbul: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Kırlı, Engin (2010). “Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımda Yaşanan Değişim.” *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 2 (12), 39-51.
- Kızılkın, Ayşe Özdemir (2009). “Osmanlı Devleti’nde Dilenciliğin Önlenmesi”. *Bir Kent Sorunu Dilencilik: “Sorunlar ve Çözüm Yolları”*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 99- 109.
- Kızılkın, Ayşe Özdemir (2011). *Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839- 1922)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kocabaş, Elif (2019). *Dilencilik Meselesiyle Mücadele Bağlamında Darülaceze*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koç, Tuğba Çilem (2018). *Modernleşme Sürecinde Batı’da ve Osmanlı’da Feminizm ve Kadın Dergileri (1869-1927)*. Ankara: Gece Akademi Yayınları.
- Koçu, Reşat Ekrem (1970). “Eski İstanbul’da Ahlak Zabıtası.” *Hayat Tarih Mecmuası*, 6 (5). 17- 18.
- Koçu, Reşat Ekrem (2019): *Tarihimizde Garip Vakalar*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık.
- Kodaman, Bayram (1987). *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Konan, Belkıs (2008). “Osmanlı Devleti’nde Çocuk Düşürme Suçu.” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57 (4), 319- 335.

- Köse, Osman (2007).“XVIII. Yüzyıl Sonları Rus ve Avusturya Savaşları Esnasında Osmanlı Devleti’nde Bir Uygulama: İstanbul’da Fuhuş ve İçki Yasağı”, *Turkish Studies*, 2/1, 104- 123.
- Kuran, Ercüment (2013). *Türkiye’nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*. Derleyen. Mümtaz’er Türköne. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839- 1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurnaz, Şefika (2015). *Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839-1923*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- Kurt, Yonca (2010). *Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükütyaki, Ahmet Yasin (2017). *Osmanlı Aile Hukuku- Gelenek ve Modern Arasında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ve Sadreddin Efendi’nin Eleştirileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Levy Noemi, Toumarkine Alexandre (2006) *Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lewis, Bernard (1991). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Lewis, Bernard (2004). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. Çev. Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mahmud Cevad, İbnü’ş Şeyh Nafi (2002). *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı
- Mardin, Şerif (1992). *Türk Modernleşmesi*. 2. baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mermutlu, Bedri (2009). “XIX. Yüzyılda İstanbul’da Dilenciler ve Dönem Basınının Soruna Yaklaşımı”. *Bir Kent Sorunu Dilencilik: “Sorunlar ve Çözüm Yolları”*.

Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 425- 443.

Mernissi, Fatıma (2014). “İslam’da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı.” *Müslüman Toplumlarında Kadın ve Cinsellik*. Derleyen: Pınar İlkaracan. Ed. Tansel Güney. Çev. Ebru Salman. İstanbul: İletişim Yayınları.

Montagu, Lady (1939). *1717- 1718’de (Lale Devri Başlarında) Türkiye*. Çev. Reşat Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi.

Montagu, Lady (2014). *Doğu Mektupları*. 2. baskı. İstanbul: Özgü Yayınları.

Montagu, Lady. *Türkiye Mektupları 1717-1718*. Çev. Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Müller, Georgina Adelaide (2010). *On Dokuzuncu Asır Biterken İstanbul’un Saltanatlı Günleri*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Oktar, Tiğınçe (1998). *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi*. Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi.

Okumuş, Ejder (1999). *Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Orçan, Mustafa (2014). *Osmanlı’dan Günümüze Modern Tüketim Kültürü*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.

Ortaylı, İlber (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. 48.baskı. İstanbul: Kronik Yayınları.

Özbyay, Ferhunde (2015). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbek, Müge Telci (2012). “Uygunsuz Makulesinden Kadınlar: Son Dönem Osmanlı İstanbul’unda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş”. *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*. S. 15, 65- 83.

- Özbek, Nadir (2006). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Özbek, Nadir (2009). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi". *Bir Kent Sorunu Dilencilik: "Sorunlar ve Çözüm Yolları"*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 17- 45.
- Özbudun, Sibel (2015). *Marksizm ve Kadın – Emek, Aşk, Aile*. İstanbul: Tekin Yayınları.
- Özekmekçi, İnan M. (2012). "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi ile Mücadele." *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 10, 83-101.
- Özer, İlbeyi (2009). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Özgün, Cihan (2016). "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Çocuk Dilenciler Sorunu". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 14 (33), 25- 60.
- Öztürk, Said (2009). "Osmanlı Devleti'nde Dilencilikğin Önlenmesi". *Bir Kent Sorunu Dilencilik: "Sorunlar ve Çözüm Yolları"*. Ed. Suvat Parin, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Zabıta Daire Başkanlığı, 109- 123.
- Pardoe, Julia (2010). *Sultanlar Şehri İstanbul*. Çev. Banu Büyükkal, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parlatır, İsmail (1987). "Osmanlı Sosyal Hayatından Köleliğin Kaldırılışı." *Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 31 (1-2), 417- 420.
- Peirce, Leslie P. (2000). "Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı". *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. Ed. Madeline Zilfi. Çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Phillips, Anne (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*. Çev. Alev Türker. İstanbul: Kadın Araştırmaları Yayınları.

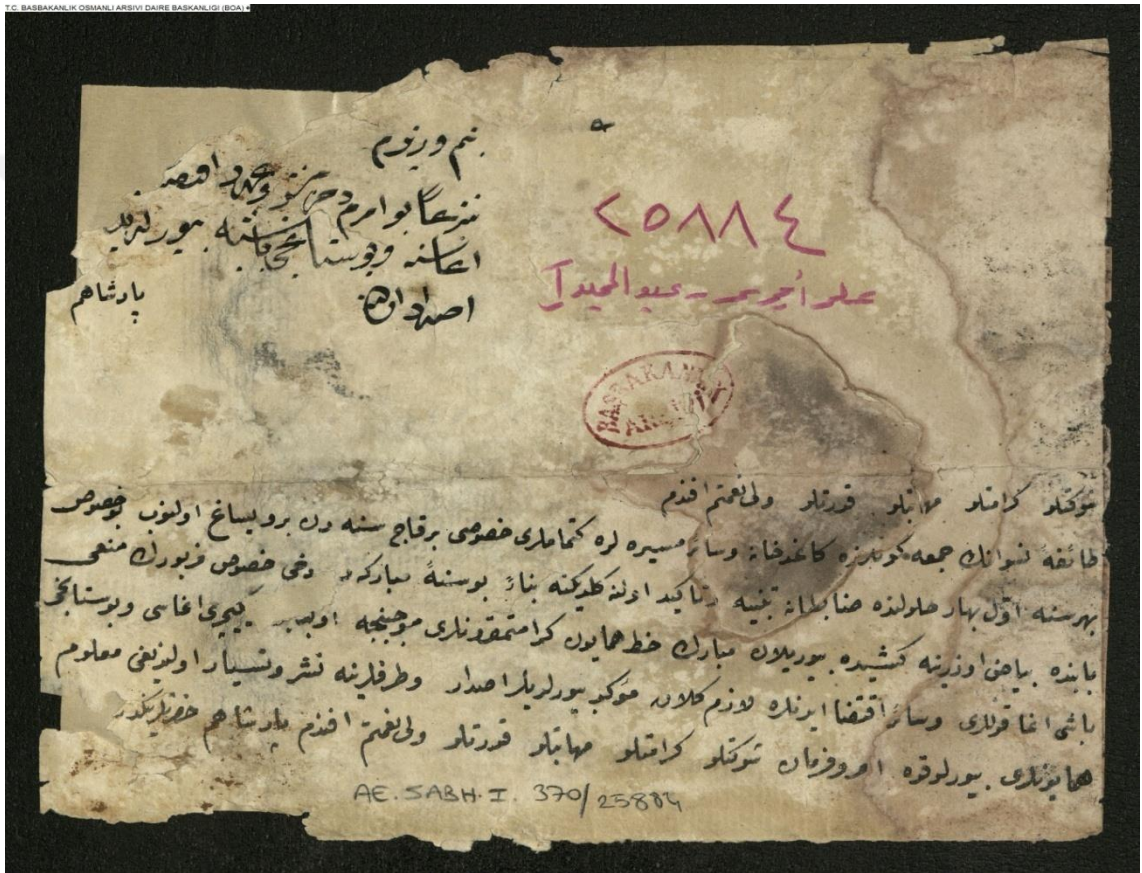
- Renda, Günsel (2003). “Sanatta Etkileşim”. Ed. Halil İncelik ve Günsel Renda. *Osmanlı Uygarlığı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Rossi, Paolo (2009). *Modern Bilimin Doğuşu*. Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Sakaoğlu, Necdet (1987). “Osmanlı Giyim Kuşamı ve “Elbise-i Osmaniyye”, *Tarih ve Toplum*, 8 (47), 36- 41.
- Salih, Orhan (2016). “Ahlakın Arka Sokakları: 18. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Fuhuş ve Ceza.” *IV. Uluslararası İstanbul Sempozyumu*. Ed. Feridun M. Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 621-642
- Sancar, Aişe Aslı (1999). *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*. İstanbul: Hanımlar Eğitim ve kültür Vakfı Yayınları.
- Sancar, Serpil (2017). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saraçgil, Ayşe (2005). *Bukalemun Erkek*. Çev. Sevim Aktaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schiffer, Rheinhold (1987). “19. yy Seyahatnamelerinde Türk Kadını ve Türk Erkeği İmajı.” Çev. Mustafa Çakır ve Kenan Oturan, *I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu Belgeleri*, 297-309.
- Somel, Selçuk Akşin (2000). “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi.” *Kebikeç Dergisi*. Sayı 10, 223- 238.
- Somel, Selçuk Akşin (2010). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. Çev. Osman Yener. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şanal, Mustafa (2009). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunun (Darülmuaallimat), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)”. *OTAM*. Sayı 26, 221-244.

- Şenel, Şennur (2015). “19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele.” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (1), 256- 274.
- Şeni, Nora (1995). “19. Yüzyıl Sonu İstanbul Basınında Moda ve Kadın Kıyafetleri.” *Kadın Bakış Açısından Kadınlar*. Yayına Hazırlayan. Şirin Tekeli, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, Fatma, Eroğlu, Haldun ve Dinç, Güven (2009). Osmanlı İmparatorluğunda Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(6), 593- 609.
- Şişman, Nazife (2016). *Emanetten Mülke Kadın-Beden- Siyaset*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tekeli, Şirin (2017). *Feminizmi Düşünmek*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Temel, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele.” *Türkler Ansiklopedisi*. 14: 159-172. Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Tinayre, Marcelle (1988). *Bir Kadın Gezgin Tinayre’nin Günlüğü Osmanlı İzlenimleri ve 31 Mart Olayı*. Çev. Engin Sunar, İstanbul: Aksoy Yayıncılık.
- Touraine, Alain (1995). *Modernliğin Eleştirisi*. 2. baskı. Çev. Hülya Turan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tunç, Uğurgül (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim, Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, Namık Sinan (2013). “ Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar.” *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 1 (12), 103- 138.
- Wedel, Heidi (2001). *Siyaset ve Cinsiyet*. İstanbul: Metis Yayınları.

- Yağcı, Zübeyde Güneş (2015). “Osmanlı Toplumunda Mahallenin Dışındakiler: Bekâr Odaları ve Bekârlar”.*Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 10 (19), 65- 85.
- Yakut, Kemal ve Aydın, Yetkin (2011). “ II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Ahlak Bunalımı Fuhuş Meselesi.” *Kebikeç*, Sayı 31, 275- 307.
- Yaşar, Fatma Tunç (2008). “Osmanlı Kadınının Eğitimine Yönelik İlk Süreli Yayın: Terakki-i Muhadderat.” *Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi*, 1(3), 98- 105.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (2002). *Kur'an-ı Kerim Yüce Meali*. İstanbul: Merve Yayınları.
- Yıldırım, Nuran. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5: 1320-1338, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Yıldız, Gültekin (2002). *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Yılmaz, Ahmet (2010). “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi.” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9 (20-21), 191-212.
- Zilfi. Madeline C. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*. Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Zürcher, Erik Jan (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

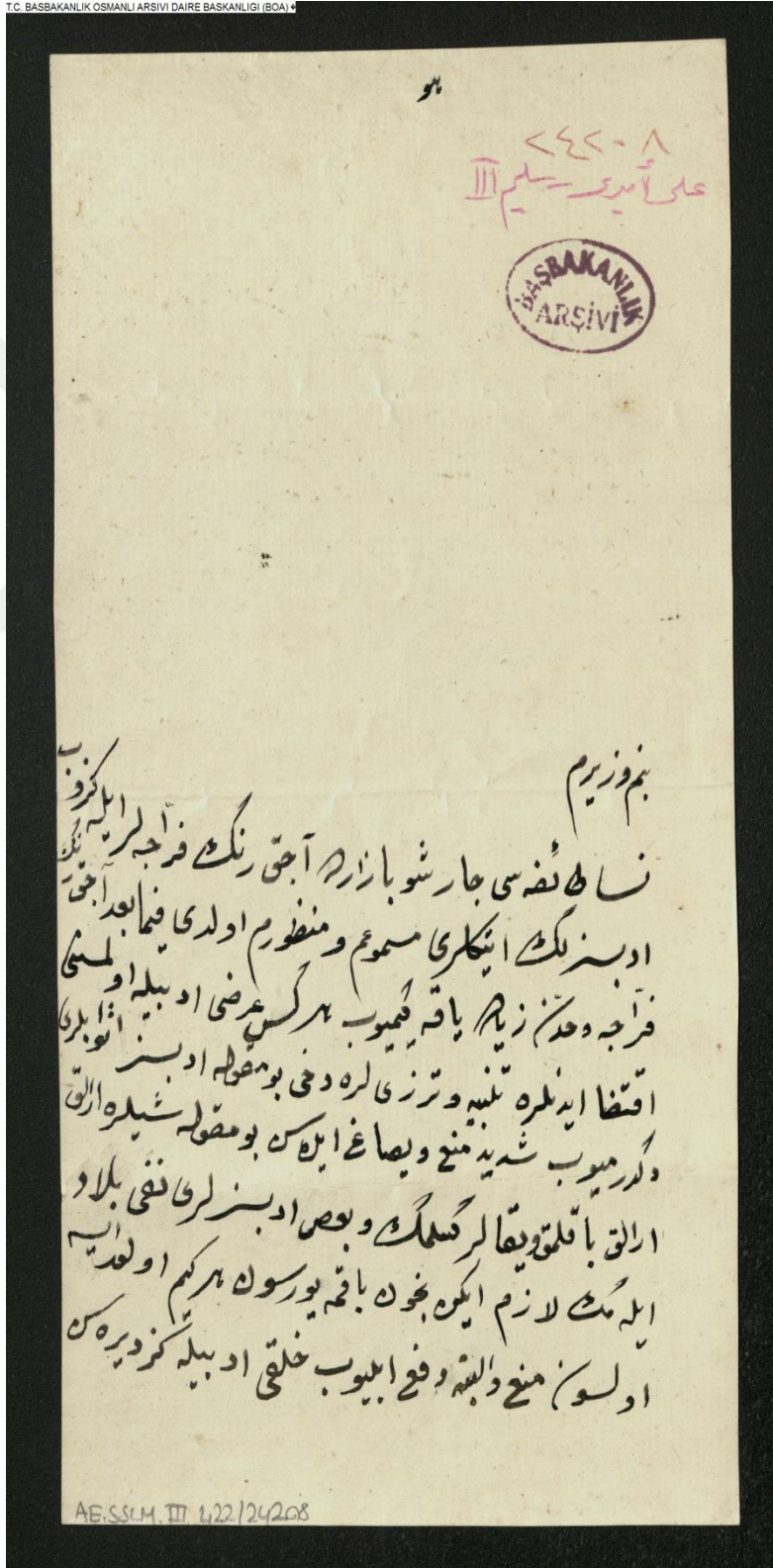

EK 2: Kadınların cuma günleri Kağıthane ve diğer mesire yerlerine gitmelerinin yasak olduğu.

AE.SABH.I.00370.25884.001

EK 3: Kadınların çarşı pazarda açık saçık giyinmemeleri ve terzilerin de kadın kıyafeti dickerken bu kurala göre hareket etmelerine dair III. Selim'in hattı.

EK 4: Beykoz'da kurulan bir tiyatrodaki kadın ve erkeklerin aynı anda oyun sergilemesi, beraber oturmaları ve kadınların İslam'a yakışmayacak şekilde açık saçık olmasından dolayı tiyatrunun faaliyetinin engellenmesi.

